P. N. Krasnov

MUČENICI

VI. knjiga

Od dvoglava orla do crvena barjaka

319

ZABAVNA BIBLIOTEKA

ZABAVNA BIBLIOTEKA
UREDJUJE DR. NIKOLA ANDRIĆ.
KOLO XXVI. KNJIGA 319.

MUČENICI

ŠESTA KNJIGA ROMANA
»OD DVOGLAVA ORLA DO CRVENA BARJAKA«

NAPISAO

P. N. KRASNOV

(SVEZAK I.)

ZAGREB 1923
NAKLADA ZAKLADE TISKARE »NARODNIH NOVINA«

ŠESTA KNJIGA

I

Proljeće je dolazilo jasno, sunčano, toplo. Doletjele su ševe i pusta su polja oživjela od njihove vesele pjesme. Šuma se raspupila i potamnjela. Po večerima spuštao se ljubičast sumrak nad šumu, te se činila gustom i neprohodnom. Led je na rijeci postao krhak i na mjestima je preko njega tekla voda. Prolaz preko njega postao je opasnim. Rijetke mostiće mogle su svaki čas odnijeti sante. Sablin je neprestano molio za dopuštenje, da može ukloniti s lesišćenske pozicije brigadu, koja se osjećala odrezanom i bila veoma uzbudjena, no zapovjedništvo je uvijek odgovaralo, da će se domala preći na navalu i da je pozicija potrebna, pa je brigada stajala u vlažnim rovovima, zalivenima vodom i blatom.

Iza revolucije ostalo je neko vrijeme na položajima sve onako, kako je bio uredio Sablin. Nepomično su stajali stražnici u promatračkim postavima, pričuve su bile trajno na oprezu, kemička četa dnevno je ispitivala sva sredstva protivuplinske obrane. Na zapovijed br. 1., iako je bila razaslana pukovnijama, slabo su se osvrtali. Kao i prije, govorilo se »ti«, psovali su, kad se moralo ljenivcima i neradišama groziti, da će ih staviti »u bojnu«.

Časnici su pregledavali puške, podčasnici se prijetili pesnicama onima, kod kojih bi opazili nečistoću ili rdju, stražnici se mijenjali svake dvije ure, točno, bez zakašnjavanja i masa nije bila na čistu o tome, što se dogodilo. Samo u pričuvnim satnijama pjevao se poslije mirozova »Oče naš«, a »Spasi Gospode« i himnu prestadoše pjevati. Pozdravljali su kao i prije, a mjesto »vaše blagorodje« samo su neki drzovitiji vojnici govorili »gospodine poručniče«.

Započela se zabuna i vojnici su osjetili promjenu tek kad su se povratili iz stožera i iz Petrograda vojnici, koje su bile odaslale pukovnije na frontna i opće-armijska zborovanja. Stigao je priprosti, nedavno iz naredničkog čina imenovani praporščik Ikajev i redov Voronkov, pučki učitelj, koji je godine 1905. bio osudjen na progonstvo za sudjelovanje u revoluciji, no koji je utekao i dugo živio u Njemačkoj. Svaki je na svoj način shvaćao revoluciju i objašnjavao vojnicima, što se to dogodilo u Rusiji i kako treba da se sada vojnik drži.

Ikajev je sakupio satniju u tijesnom čvoru rovova i sjedeći na stepenici do stražnikovih nogu, govorio ushićeno o južnom zboru frontnih izaslanika u Lucku.

Nad glavom se modrilo bezdano jasno nebo a ševa pjevala slatku, utješnu pjesmu ljubavi. Naokolo su žuborili potočići, slivajući se u rijeku, stražnik je, gledajući preko prsobrana na polja, koja su se počela zelenjeti, osluškivao što govori Ikajev, gledao jedva zamjetljiv taman trak neprijateljskih zapreka i nije mogao da shvati, kako poslije svega, što se dogodilo, može još biti rata i zašto on još mora stojati na straži i paziti, kako Nijemci nešto rade, popravljajući zapreke ili prorezujući kroz njih prolaze. Mirno, stvarno oni rade i vidi se, da otraga prolazi časnik i podvikuje, sigurno na njih. Dobro bi bilo posuti ih sada šrapnelom, ali je bez sumnje i topničkoga motrioca obuzela jednaka blagodušna lijenost... Neka rade! Isplaćuje li se sada ubijati,

kad je posvud objavljena sloboda i kad se čini sve nešto tako čudno i nečuveno, kako se nije činilo nikada i nigdje.

— Stignem ja, braćo moja, u Luck, govorio je Ikajev ushićeno — a tamo nas već na peronu čekaju vojnici. I svaki ima na kabanici pričvršćen crven trak. Dočekuju nas. »Vi ste«, vele, — »drugovi, izaslanici vojnoga zbora? Pokažite svoje mandate«. Provjerili isprave i odmah nas, kao kakove enerale posadili u antonobil i povezli ravno u dvorac. Dali nam crvene vrpce, govoreći: »Drugovi, to je sveti znak slobode i vi treba da ga nosite na grudima«.

— Vidi, vidi! reče s uzdahom jedan izmedju slušača. I Setrakov je stavio takovu vrpcu, darovao mu neki židovčić, a general Sablin ju opazio i stao ga grditi. »Nisi ti, veli, djevojka, da nosiš vrpce. To ne priliči odori«. I zaprijetio mu, da će ga staviti u jurišnu četu.

— Staroga režima eneral, reče Ikajev izbacujući ljusku sunčaničnog sjemena. — Neosviješten! Ne razumije tekovinâ revolucije. Tamo sam vam ja, braćo, vidio prave enerale! Stigli smo u dvorac. Pa što mislite, drugovi! Svojim očima nisam mogao vjerovati. Po dva porednika sjede kraj stražarnica s puškama prislonjenima o stijenu, a oni ljušte sjemenke i s prolaznicima zbijaju šalu. Ja ih zapitam, što je to? Ne će li zbog toga s njima na sud? A oni se samo smiju. »Eh«, vele — »druže, nije ovo rdjavo. Ne vlada više stari režim. Mi smo slobodni vojnici; porednik vrši svoj posao i nitko mu ništa na žao ne čini. Radi, što hoće«.

— Krasno! uzdahnu netko u gomili. Krasno — pomisli poredník i okrenuvši ledja prema neprijatelju stane slušati, što govori Ikajev.

— U dvorcu, drugovi, poredaju nas ne po činu, ili po zvanju, odvojeno časnike od vojnika, kako se dogadjalo za staroga režima, nego nas pomiješaju: — ta svi smo ravnopravni. Ispred mene stao neka-

kav redov, a iza mene eneral i časnik. Po strani sakupili se nekakovi drugi enerali; čuje se, da su došli po poslu. Odmah izlazi pred nas vrhovni zapovjednik. Na grudima mu crvena značka, golema, a vrpce mu prekrivaju jegorjevski krst. Na one enerale, koji su ga službeno čekali, nije nikako ni pogledao, nego ravno k nama, izaslanicima. Ja se protegao i spremio već da kriknem »Zdravlja želim!« Gledam, a on prilazi k nama, pruža svakome ruku i pozdravlja se sa svakim. I meni je pružio ruku. U tom sam času shvatio, što znači: — jednakost.

Ikajev uzdahne. Poslušno su uzdisali vojnici u gomili slušača.

— Rukovanjem!... Vrhovni zapovjednik... Eh — krasno! A ne laže li? — započeli vojnici.

— A navečer, produži Ikajev, pustivši da se utisak slegne: — izvolite na sjednicu, u kazalište, a do toga svima jednako: — soba u gostionici i tri rublja na dan, bez razlike čina. Došli smo u kazalište. A tamo nas najprije pitaju: — »Kakove ste vi stranke?« Gospode Bože moj, ja nisam nikad ni mislio, kakovih sve stranaka ima. Iskreno rekoh, da ne znam. Nato nam se približi nekakav mlad čovjek, nalik na židova, i govori tako ljubezno: »Dopustite, ja ću vam objasniti«. I počne objašnjavati. Da, zakučasto, ali lijepo! Ima, dakle, boljševikâ, menjševikâ, socijalista revolucionaraca, socijalnih demokrata; ima ih različitih, pa i takovih, koji opet žele cara. — »Kamo«, pita — »da vas zapišemo?« Zapišite, velim ja, gdje se više zemlje daje i gdje je prava, nepatvorena sloboda. Postali smo, dakle, drugovi, — boljševicima... Da, — tresući glavom reče Ikajev zamišljeno. — Postao sam, eto, stranačkim čovjekom.

Ikajev zamukne. U gomili svi suzdrže dah. Pred njima se razvijala bajka. Vrhovni zapovjednik »pruža ruku«, na njemu crvena značka, poredniсi sjede na poredi, vojnici se vozikaju na automobilu, imade stranka, u kojoj se daje mnogo zemlje... Čudno i slatko.

— Ja, reče Ikajev iza stanke, — mislim sada ovako. Pa mogu i otvoreno kazati, da prezirem svakoga, koji n i j e o d p a r t a j e.

II

Voronkov je marljivo trčkao iz zemljanice u zemljanicu. Svuda je nalazio slušateljstva. Broj slušateljâ nije ga smetao, a i nije ih bilo tako malo. Proveo je neko vrijeme u Petrogradu i stigao odande, zaražen smionim prkosom revolucije.

— Drugovi! govorio je zadihavajući se, dok mu se mršavo i nemirno lice trzalo, — vi ste obmanuti. Vas, drugovi, izdaju. Vas naročito podržavaju u starom režimu. Što je to? Isticanje titula, iskazivanje počasti, časnici vam zapovijedaju kao i prije. Drugovi, vi treba da sve to zbacite sa sebe i da pristupite demokratizaciji vojske. U Petrogradu sve zapovjednike izabira vojska. Zar se tamo dade zamisliti general, kakav je Sablin? Tamo bi ga na bajunete natakli. Kod nas ne vidim nikakovih tekovina revolucije. Treba da se sakupite na miting i zatražite ispunjenje zapovijedi br. 1. Vojnička prava se ne poštuju, vi ste još uvijek ono isto sivo roblje, kakvo ste i bili. Gdje su vam crveni barjaci revolucije s onim svetim devizama, koje sam gledao u Petrogradu? Kod vas je još uvijek: — Car i Bog! Eh, drugovi, nismo mi za to svrgavali Cara, nismo za to spoznali, da Boga nema i da su Boga izmolili buržuji i kapitalisti, da narod podržavaju u tami i u ropstvu. Drugovi, na crvenim barjacima revolucije vidio sam svete riječi: »Mir kolibama — rat dvorcima«. »Dolje s ratom!« Rat je potreban samo kapitalistima, a mi nismo više njihovi sluge. Razvijmo crvene barjake, pa ćemo pod njima i s njima braniti narodna prava i tekovine revolucije.

U nekim zemljanicama pokušavali su časnici da pobijaju Voronkova, ali ih je on drsko prekidao ne dajući im govoriti, nego vičući:

— Vi ste obmanuli narod! Vi ste drugovima vojnicima zatajili tekovine revolucije. Vi podržavate u tami patnike po rovovima!

Podizala se buka i časnici bi zašutjeli.

Zapovijed br. 1., dotad nekako blijeda, uvela i nerazumljiva, iskoči kao pojav goleme važnosti i preokrene sav život vojnika.

Porednik, koji je slušao Ikajeva, davno je odstajao dvije ure; Ikajev otišao s onoga mjesta i izvalio se da spava, ljudi se razišli po zemljanicama, a izmjena im nije dolazila.

U stražarskoj zemljanici prepirao se u to vrijeme mlad praporščik s vojnicima, opremajući ih na izmjenu.

— Sjedove, već je pet časova prešlo preko deset, govorio je, — morate poći na izmjenu Kavaljevu.

— Ništa za to, gospodine praporščiku; on će i dalje stajati, jer mene nešto probada u grudima.

— Pankratove, podjite onda vi!

— Odmah! No kako da ja podjem, kad je red na Sjedova? Ja sam noćas stajao. Pa što, prostajat će do dvanaest, a onda će doći i nama izmjena. Osma satnija će preuzeti službu.

No udarilo je dvanaest, a osma satnija nije dolazila. Ni njoj se nije žurilo. Tamo su, razvalivši usta, slušali pričanje Voronkova i nisu se micali s mjesta. Tek u četiri sata izmijenili su Kovaljeva.

Po zemljanicama bili su razbacani u neredu protuplinske maske, kabanice i nabojnjače. Pušaka nije nitko čistio. U kablu za vodu, za slučaj plinske navale, nije bilo vode, kučina se ovlažila, petrolej razvukli po zemljanicama i palili ga u svjetiljkama, dok je stelju zalila voda. Kad je došao satnijski zapovjednik i izvikao se na ljude, nitko se nije maknuo da izvrši njegove naloge, a kad je odlazio, popratio

ga je zvižduk i on je jasno razabrao zloban dovik:

— »Pričekajte, dočekat ćete vi jeremejevsku noć!«

Strašno značenje tih riječi bilo je poznato staromu satnijskomu zapovjedniku.

Satnijski pozove narednika.

Narednik, vremešan seljak, pričuvni vojnik, mračno sasluša žalbe satnijskoga zapovjednika i gledajući ispod oka, reče:

— Ništa, vaše visokoblagorodje, ne preostaje nego uhititi praporščika Ikajeva i Voronkova. Od njih dolazi sva smetnja. Vojnici govorkaju, da bi, onaj, trebalo uhititi pukovnika Pastuhova i izabrati zapovjednikom bilo Ikajeva ili Voronkova.

— Da uhitimo Voronkova? A može li se to? Danas više nema takove pravice, reče satnijski zapovjednik.

— Prema zapovijedi, doduše, nema prava, odgovori narednik, — ali ako se ovako ostavi, bit će još i gore. Čuje se, da su u zalihvatskoj pukovniji vojnici pobili šest časnika, pa ni do suda nije došlo. Vojnici nisu izdali istražitelju krivce, pa je on neobavljena posla otišao.

Satnijski otidje k Pastuhovu, koji je snuždeni sjedio u zemljanici. Vrata su bila pritvorena kolcem.

— Što da se radi? pitao je satnik.

— Pišem zapovjedniku divizije izvještaj o svojoj bolesti. Sutra predajem pukovniju. Neka zapovijeda, tko hoće. Danas sam prošao po rovovima, pa da je barem tkogod ustao. Sjede, ljušte sjemenke i trse se, da ispljunu ljusku tako, kako bi pala na moju kabanicu. A, kakove strvine...

Pastuhov zaplašeno pogleda na vrata i vrativši se, reče šapćući:

— Služaka se bojim. Sâm mi se odao. »Zvao me je, veli, praporščik Ikajev i zapovjedio mi, da na vas, gospodine pukovniče, pazim i da mu sve dojavljujem. ..« Bit će nekakvi odbori, izašlo je evo napismeno. Dosta mi je. Poći ću u bolnicu i leći...

Tamo je mirnije. Valja počekati. Ta valjda će se ljudi opametiti.

— Dok sunašce grane, rosa će nam izjesti oči, reče satnik.

— A što da se učini? Sjedite i šutite. U njihovim je rukama i sila i vlast. Pa neka dakle vladaju.

Satnik je poslušao savjet i sjeo u zemljanici, dok su se časnici strašljivo privijali uza nj. Vojnik je postao strašan.

Po vojničkim zemljanicama šaputalo se tiho i zabrinuto. Smisao svih govora, svega, što se događjalo u Petrogradu i u Lucku, bio je jedan: — rat je svršen. Valja poći kući i u svoje kolibe ponijeti davno obećani mir.

U šesnaestoj su se satniji dokopali odnekud komada crvenoga platna, na kojemu je Voronkov krupno ispisivao crnilom: — »Dolje rat!« — Taj barjak revolucije bilo je odlučeno postaviti noću na najbližu utvrdu prama neprijatelju, da i neprijatelj dozna slast ruske revolucije.

Jedanaesta je satnija odlazila naveče u brigadnu pričuvu i kad se spustila niz humak i izašla na cestu, koja vodi k razvaljenom vlasteoskom dvorcu, gdje se nalazio brigadni zapovjednik i gdje su bile zemljanice pričuvâ, uravna satnik korak i dovikne pjevačima:

— Zapjevaj junačku!

Ali mjesto obične: »Tri zaselka i dva sela, osam moma, a ja sâm«, zapjevaju novu pjesmu, koju je Voronkov donio iz Petrograda:

Ananas jedi, žvači ševu:
Došao kraj tvom buržujskom dnevu!

Na večernji mirozov nitko nije došao pa ni molitvu nisu pjevali. Uzalud su narednici i vodnici vikali: »Izlazi u postroj na mirozov!« — iz kutova zemljanica mračno su odgovarali: — »No, dosta, dosta! Što se derete? Rečeno je, da ne idemo. Nema tih prava, po kojima bi se itko mogao siliti na molitvu. Tko hoće, može se i sâm pomoliti«.

Po kutovima su šaputali o tome, da ne bi kako u selima počeli dijeliti zemlju bez njih, a kako je sada rat, ostat će mnogo zemlje, a sloboda bit će potpuna: bez gospode i bez cara.

Polako i teško, kao mlinsko kamenje, okretali se vojnički mozgovi i nikako nisu mogli prekuhati dogadjaje. Obično se u takvim slučajevima obraćao vojnik na časnika, da mu objasni, ali sada je utvrdio, da se časniku ne može vjerovati.

— Slušajte, drugovi! govorilo se u zemljanicama. — Voronkov je pripovijedao, da u onom času, kad je narod odlučio sâm uzeti vlast u svoje ruke i kad su vojnici pošli prama Dumi, da časnici nisu pošli s njima. Silom su ih izvlačili iz stanova, a gdjekojega i ubili...

— Dakako... gospoda! Oni su uvijek bili protiv naroda. Njihova je jedina misao: — disciplina, iskazivanje počasti i udaranje po gubici za svaki prestupak!

— Tako je! Tako je!

— Malo su oni naše krvce popili, pa hoće još da piju.

— Ništa zato, samo da se mi ne opojimo njihovom krvlju. Doći će vrijeme. Nastat će jeremejevska noć!

Tu i tamo učili su u pô glasa radničku marseljezu.

III

Dne 19. marta bio je u 204. diviziji odredjen velik miting. Divizija je imala da izabere izaslanika, koji će podnijeti privremenoj vladi izvještaj o svojim željama i čestitati joj na revoluciji. Na mitingu su bili gotovo svi časnici i predstavnici pukovnijâ čitavog vojnog zbora.

Sablin je pošao na taj miting, da ga vodi i da vidi raspoloženje vojnikâ.

Kad je unišao u veliku zemljanicu — crkvu i manežu 805. pukovnije — svi poustajaše i zamukoše. Pokazalo se, da je već prije njegova dolaska netko govorio vojnicima. Razložili su im, da trebaju izabrati predsjedatelja, prezidij i tajnika. Za predsjedatelja bila je predložena, kao protivnica staroga režima, upraviteljica zbornoga povijališta gradskog saveza, doktorica Sofja Ljvovna Gordon, lijepa i punana židovka, koja već davno nije bila ravnodušna prema Sablinu. U prezidij su izabrani časnici i zaslužni podčasnici, od veće česti georgijevski vitezovi. Na predlog Sofje Ljvovne bilo je Sablinu ponudjeno, da primi počasno predsjedništvo, što je jednoglasno prihvaćeno te ga odmah i posadiše do Sofje Ljvovne.

— Na dnevnom redu stoji, — započe Sofja Ljvovna, (tko je zapravo sastavio taj dnevni red, Sablin nije znao, i kad je upitao, rekli su mu, da ga je sastavio zapovjednik 819. pukovnije, mlad časnik od generalnoga stožera.) — Na dnevnom redu stoji: izbor izaslanika i njegova pomoćnika za odaslanje u Petrograd, gdje im se ima saopćiti odgovor divizije, na pitanja: — ustrojstvo ruske države, odnos prema ratu, vojnička disciplina, riješenje pitanjâ o zemlji... za izvještaj privremenoj vladi.

— I vijeću vojničkih i radničkih izaslanika! začuo se glas s mjesta.

— Drugovi, molim, da se s mjesta ne govori! reče Sofja Ljvovna. — Ja držim, da trebamo započeti s izborom izaslanikâ zato, da bi, znajući ono, o čemu će se ovdje govoriti, mogli zapisati, što je potrebno. Izbor se mora izvršiti tajnim glasovanjem, predavanjem ceduljica. Ali u svrhu, da se ne razilazimo u mišljenju, već da više ili manje jednoglasno izaberemo delegata, ja predlažem da se imenuju oni, koga biste vi držali dostojnim, da bude tumačem mišljenja divizije.

Nasta tišina.

— Generala Sablina! reče ustajući praporščik, imenovan od narednika, sa četiri georgijevska krsta na grudima. — General Sablin je naime upravo kao otac naš, zaslužan general i georgijevski vitez, a poznaje potrebe naše i brine se o nama...

— Molimo, molimo! zabruje glasovi.

— Ne treba generalâ. Svoga ćemo izabrati!

— Drugovi! odjekne uzbudjen glas Voronkova — mi smo se upravo oslobodili od pritiska prokletoga carizma, a medjutim vidimo na naramenicama generalovim monogram cara kao državnoga vladara. Sada Nikolaška...

— Šutite! krikne Sablin, — da se niste usudili tako govoriti o Caru! Cara nema, ali vrijedjati njegovu uspomenu ja ne dopuštam!

— Drugovi, vi vidite... reče Voronkov, odlazeći pozelenjela lica.

— Voronkov, vi nemate pravo! poviče s mjesta Vercinski.

— Generala Sablina i potpukovnika Kozlova, jer su oba jegorjevski vitezovi! reče ponovo praporščik.

— Georgijevski krstovi tu ne znače ništa! vikne netko s mjesta.

— Praporščika Osetrova!

— Kapetana Vercinskoga!

— Praporščika Hajduka!

— Vojnika Voronkova!

— Voronkova. Druga Voronkova! Molimo, molimo.

— Glasovi su naznačeni, reče Sofja Ljvovna. — Pristupimo sada glasovanju!

Skupština se zaljulja i zabruji. Sablin ustane i izadje iz zemljanice. Davidov podje za njim. Na velikoj poljani, usred šume, kupili se vojnici. Pratili su sa živom pažnjom, što se dogadja na mitingu. Svaki čas su iz zemljanice istrčavali izaslanici i priopćivali, što se unutri dogadja. Sablin zapali ci-

garetu. Vojnici, koji su stajali nedaleko, gledali su mu u usta, ne skidajući s njega očiju. Bilo ih je svuda naokolo, pa se činilo, da ne može nikud bez njih. Slijedili su otraga i osluškivali, o čemu govore Sablin i Davidov. Na nevolju, Davidov nije znao nijednoga stranoga jezika. Sablin ga uhvati pod ruku i oni podju polako kroz šumu. Meka mahovina podavala se ispod njihovih nogu, mirisala vlaga, pupovi, proljeće. U šumi su veselo cvrkutale ptice.

— Vi držite, da se rat može produžiti? zapita Sablin.

— Ne! kratko odgovori Davidov.

— Ti će ljudi izabrati za svoje vodje one, koji im budu ugadjali, i koji su ranije »trpjeli« od zapovjednikâ, reče sumorno Sablin.

— Jeste li čuli, da su u n-skoj diviziji došli pješaci k bateriji i zaprijetili topnicima, da ne smiju pucati? Vi, kaže, pucate na Nijemce, a oni vraćaju nama. Mi toga ne želimo. I postavili su svoju stražu kod baterije i zagrozili se, da će pobiti zapovjednika baterije i časnike, ako budu pucali, reče Davidov.

— A dalje?

— Ništa. Njihove su izaslanike pozvali u stožer divizije i govorili im, da se tako ne smije raditi, a oni pristali, ali stražu ipak nisu povukli.

— A u Petrogradu donose rezolucije: rat do pobjednoga završetka u potpunom saglasju sa saveznicima! odbacujući uzbudjeno cigaretu, reče Sablin.

— Donose zato, jer ne moraju sami ratovati. A pokušajte ih poslati na bojište?

— Osvetit će se saveznicima ta revolucija u punoj mjeri, a kad nestane ruske fronte, ne zna se, što može biti, reče Sablin.

— Ta stizavali su njihovi prvaci u Petrograd i bili na pogrebu žrtava revolucije. Tomas, francuski socijalist, držao je govor, uzvisivao ruski narod i rekao, da ga je revolucija zanijela. Bez opijela sahranili su na Marsovu polju žrtve revolucije u

crvenim lijesovima, a znate li, vaša preuzvišenosti, pikantnu potankost? U lijesovima sa »žrtvama revolucije« leži više od polovine ljudi, koji nisu sudjelovali kod revolucije, nego su se upravo borili protiv nje. Sahranjeni su, koji su slučajno tih dana umrli u bolnicama, ubijeni vojnici i redarstvenici.

— Glupi lakrdijaši! reče Sablin.

— Da, vaša preuzvišenosti, u privremenoj su vladi glupi lakrdijaši, a u vijeću vojničkih i radničkih izaslanika zločinci i izdajnici Rusije, pa od toga ne će biti za Rusiju nikakova dobra.

— Kakovo dobro!... Mi treba da se spremamo za borbu na život i na smrt, a lako napuštamo položaj za položajem.

— Hoćete li se još vratiti na skupštinu? zapita Davidov.

— Zavirit ću na čas. Da vidim, do kakovih herkulskih stupova tuposti i nezasitnosti dolazi naša soldateska, pozvana da rješava državna pitanja, ali ne mogu dugo ostati. Previše mi je teško.

— Znate li, da je Voronkov od boljševičke stranke iz Petrograda dobio veliku svotu novaca. Stranka je stupila u vezu s Njemačkom. To vam je, eto, ključ naše revolucije.

— No onda će izabrati Voronkova, reče Sablin.

— Izabrat će onoga, koji im obeća odmah mir i zemlju, reče Davidov, — ili tko im dade novaca.

— Beskrajna tuga! A pomisli, da ja, zborni zapovjednik promatram svu tu odvratnu drskost i da šutim.

— A što da uradite? Pojedinac na bojištu nije ratnik. To je narod.

— Narod! Narod! usklikne Sablin. — Seljak je razborit, ali gomila je glupa; to je sâm o sebi rekao ruski narod. No, podjimo na čas, a onda ćemo kući. Htio bih zakopati glavu u jastuke i zaspati, da ne vidim strašnih tih utvara.

— A sjećate li se Tolstojeve riječi: »Sve će se srediti?«

— To nas je upravo i upropastilo. Priučilo nas na pasivnost, na tup fatalizam... reče Sablin približavajući se zemljanici.

IV

U zemljanici su se u sveopćoj tišini i teškoj zadihanosti brojili glasovi.

— Voronkov... Voronkov, Osetrov, Voronkov, Voronkov! čitao je mlad praporščik, koji je izabran za tajnika. Sablinovo ime dolazilo je vrlo rijetko.

Golemom većinom glasova bio je izabran izaslanikom divizije vojnik Voronkov, a njegovim pratiocima Osetrov, Hajduk i Šlosberg. Sablin je zavirio u zemljanicu, kad je izbor bio već dovršen i kad su komandant divizije, zapovjednici pukovnijâ i mnogi časnici stiskali Voronkovu ruku i čestitali mu na izboru.

Zapovjednik divizije, staračac s naočarima, koji nije umio razlikovati foksa od mopsa, držao je pozdravni govor.

— Vas, Voronkove čeka velik posao! govorio je, — da objasnite privremenoj vladi naše raspoloženje i da joj iskažete, kako kuca vojnikovo srce u rovu. Vi ćete reći, Voronkove, da mi, vojnici 204. divizije, ne ćemo osramotiti Rusije i da smo svi do posljednjega spremni boriti se za potpunu pobjedu nad neprijateljem! — zavikne udarajući pesnicom po stolu, a taj krik i te poletne riječi tako su se slabo podudarale s njegovim izmršavljelim likom, staračkim bljedilom problijedjela lica, izbrazdana dubokim naborima, da se Sablin zastidio za njega.

— Dajte da vas zagrlim, Voronkove, i da vam zaželim sretno izvršenje vaše misije!

Starac se tako raznježio, da je gotovo prekrstio Voronkova.

Voronkov blijed, uzbudjen, okrene se licem k vojnicima i poče govoriti očevidno naučen i već pripravljen govor. Govorio je slabo, mlohavo, ponavljajući se često, praveći neprestano istu kretnju: odmičući stisnutu pesnicu od grudi i ponovo je pritiskujući na njih. Ali se njegov govor urezivao vojnicima u pamet jednostavnim i razumljivim frazama.

— Drugovi, zahvaljujem za iskazano mi povjerenje, koje ću ja opravdati! govorio je Voronkov. — Reći ću vam, kako osjećam u ovom času, pa ću vaše odobrenje ili neodobrenje uzeti u obzir pri sastavu svoga programa. Poslije svrgnuća prokletoga carizma, koji je preko trista godina ugnjetavao radnike i seljake, izvan svake je sumnje, da Rusija mora sačinjavati federativnu republiku, u kojoj se svakomu narodu mora prepustiti pravo samouprave. Nama ne treba tirana, nego samo uzeti za svoj cilj, da proletarijat uzmogne primiti vlast u svoje ruke. S obzirom na rat, program je naše stranke: — mir kolibama. Dosta se prolilo seljačke krvi! Ruskomu proletarijatu ne treba nikakovih aneksija ni kontribucija...

Govor Voronkova trajao je gotovo dvije ure i bez obzira na to, što je bio prepun tudjih riječi i na mjestima tako zamršen, te je izgledalo, da ga ni sam Voronkov ne razumije, slušali su ga pažljivo. Govorio je, kako zemlja mora pripasti narodu, koji se na njoj muči, da zemlja, kao zrak i voda, ne može biti ničijim vlasništvom. Dočaravao je sliku buduće Rusije, u kojoj ne će biti ni rata ni vojničke obvezatnosti, ne će biti policije, narod ne će plaćati nikakovih daća ni nameta, a svaki će čovjek imati prekrasnu kuću i punu čašu, ali sve će to biti zajedničko.

Vojnici su ga, rastvorivši usta i teško dišući, slušali, kao što slušaju djeca pripovjedača pričâ, no oni su toj priči vjerovali.

Počeo mu odgovorati kapetan muževna ruskoga lica i široke, crne, prosjede brade.

On je govorio lijepo, zvučno, slikovito, čistim ruskim jezikom, začinjavajući svoj govor oštroumnim prirečicama i poslovicama. Počeo je dokazivati, da se Rusija bez cara ne da ni zamisliti, da je nama potrebna ustavna monarhija, pa se ne će dogadjati ono, što se dogadjalo prije.

Govor Voronkova prekidali su često poklicima: — »Tako je«, »Tako je!« a govor kapetanov, po sadržaju dijametralno protivan, prekidali su isto takvim poklicima: — »Tako je! Istina! Dobro rečeno«.

Ili vojnici nisu razumjeli, što im se govori, ili sami nisu znali, što bi tražili.

Sablin izadje sa mitinga i podje kući. Miting je trajao do kasne večeri. Vojnici su zaboravili na ručak, na umor i jednako su stajali zažarenih lica u zagušljivosti i slušali jednog govornika za drugim. Govorio je pukovnik generalnoga stožera, koji je započeo svoj govor dodvorujući se vojnicima s izjavom: — »Ja sam socijalist revolucionarac i republikanac; ja sam pristaša narodnih prava. I sâm sam proizašao iz naroda. Moj djed je orao zemlju, a mati mi je bila pralja«.

Klevetao je svoju mater, koja je bila kći gradjanskog savjetnika, a djed mu je bio vlastelin, koji je zakartao svoju imovinu.

Govorili su Osetrov, Hajduk, na dugo je i uvijeno govorio Šlosberg, citirajući Nekrasova, a što su većma govornici objašnjavali vojnicima ono, što se dogodilo u Rusiji, njima je sve mračnije postajalo u duši. Jasno je bilo jedno: dogodilo se nešto golemo, što je upravo sve izmijenilo i htjeli su vidjeti te izmjene sve šire i šire, htjeli su iskušati narodnu snagu.

Kad su se počeli razilaziti, išli su zamišljeno i bez riječi, zabrinuti veličinom i zamršenošću postavljenih zadaća. A glavno, bojali su se, da ne budu odviše jeftini.

Sofja Ljvovna objedovala je kod zapovjednika pukovnije, a onda se u njegovim kolima, oživljena i lijepa, dovezla k Sablinu, da mu saopći rezultate mitinga. Gledala je Sablina umiljatim tamnim očima i po bilješkama mu je kazivala zaključke skupštine.

Gotovo svi časnici izjavili su se za konstitucionalnu monarhiju, a vojnici za niz posebnih republika po uzoru Sjedinjenih Država, ali bez zajedničkoga predsjednika. Svi časnici i dio vojnika: — rat do pobjednoga završetka u potpunom saglasju sa saveznicima. Golema većina vojnika: bezodvlačni mir i otpust kućama. Mnogi časnici i svi vojnici bili su za demokratizaciju vojske i za uvedenje izbornog zapovjedništva. Na mitingu se jasno očitovalo nepovjerenje vojnika prema časnicima. Časnik je trebao samo da nešto predloži, pa da vojnici zatraže sasvim protivno. Medju vojnicima probijala je mržnja prema vojničkoj službi i prema odori...

— Vaša preuzvišenosti, reče Sofja Ljvovna, stavljajući svoju bijelu, njegovanu i jaku ruku na ruku Sablinovu i primičući svoje lijepo lice k njegovu licu, dok su joj oči bile pune suza, — otidjite nekamo.

Smedje oči prodirale su Sablinu duboko u dušu. Bile su pune ljubavi... Ne možda drhtaj strasti, ne želja iste, tridesetogodišnje, slobodne žene, ne privlačivost k muškarcu, nego duboka ljubav. Nešto materinsko razabrao je Sablin u velikim smedjim očima lijepe židovke.

— Zaboga, ja vas molim! Ovdje ne će biti dobro. Ah, Aleksandre Nikolajeviću, oni su tako razjareni i na vas i na sve časnike, da postaje strašno. Dogodit će se nešto užasno.

— No, čini se, da ste se vi, Sofja Ljvovna, toliko radovali revoluciji? reče Sablin uzbudjeno. Blizina lijepe žene dražila ga.

— Ah, ja sam je zamišljala posve drugojačije. To nije revolucija. To je najgrublja pobuna.

Puna njezina ruka drhtala je na Sablinovoj ruci. Lijepo lice bilo je blizu, velike zasjenjene oči gledale su sa ljubavlju i saučešćem. Sablin se sjetio nekako Kitty u Pavlovsku poslije parade. Po drhtanju ruke lijepe Sofje Ljvovne razabra, da je i ona pristupačna. Pristupačna!...

Mravci ga podidjoše. Predoči sebi povijalište u šumarskoj kućici i malenu čistu sobu Sofje Ljvovne. Postelja je prekrivena bijelim pokrivačem. Sablin ogleda njezino punačko tijelo i bijeli vrat, na koji su silazili, poput lijepih crnih zmija, uvojci masne kose i ustane.

— Hvala vam, Sofja Ljvovna, reče. Ali ja ne mislim nikamo bježati. Svojoj se dužnosti ne ću uklanjati. Pa i kamo da odem? Svuda je jednako.

— Čuvajte sebe, vaša preuzvišenosti! reče Sofja Ljvovna. — Ja vas već davno poznajem i znadem, da takovih, kakav ste vi, malo ima u Rusiji. Vama prijeti strašna opasnost.

Stajala je kraj stola, osvijetljena ozdo sa dvije svijeće. Po licu su joj prominjale neke sjene. Oči su joj bile zbunjene. Izgledalo je, da će smjesta izletjeti tajna iz njenih usta. Ona pogleda još jedanput Sablina i on pročita u njezinu pogledu pravu, svezaboravnu duboku ljubav. Oborila je oči i počela teško disati. Sablinu se pričini, da će mu se taj čas baciti u naručje.

— Vaša preuzvišenosti, prošapće Sofja Ljvovna. — Reći ću vam tajnu. Ta me tajna može stajati života. U našem je zakonu zapisano: — I najboljega Goja ubij! Satri glavu zmiji... Sada su naši ljudi na vlasti... Vi ste... najbolji... Ah! Ja se tako bojim za vas!.. Ja vas tako ljubim! Čuvajte sebe!...

U kolibi nastade takova tišina, te se Sablinu činilo da čuje, kako mu srce kuca u grudima. Sofja

Ljvovna stajala je oborene glave. Bljedoća pristajala je njezinu istočnjačkome licu. Dugačke trepavice nemirno su podrhtavale, a podrhtavala je i sama njihova sjena pod obrvama.

Prodjoše tako dva časa. Otkucavala ih ura na stolu i Sablin je slušao kuckanje malene njihaljke u zlatnoj kutijici, a tome je kuckanju odgovaralo njegovo srce.

— Zbogom! reče Sofja Ljvovna, pružajući mu ruku.

— Zbogom! prihvati Sablin i poljubi ruku, što prije nije nikad učinio.

Ona podje teškim korakom po glinenom podu. Čulo se, kako dozivlje kočijaša; po mokrome dvorištu zašume kotači, upravo pod prozorom teško dahne konj, zaškrinu pera i kola krenu.

Sablin sjedne do stola na sjedalicu, podboči se objema rukama i prošapće:

— I najboljega Goja (kršćanina) ubij!

Što je to? Zar je istina? Sedamdeset mudraca, koje je napominjao Vercinski i kojih nitko ne poznaje! Ruska revolucija, koju vode iz središta Siona. Tajna?

Bolje je ne misliti o tome...

U kolibi se još osjećao miris parfuma i mladog ženskoga tijela. Sofja Ljvovna je privlačila.

Ne, to je nemoguće, reče Sablin sâm sebi. — Ne. Samo to ne! — Izadje na dvorište i pozove Davidova, koji je sjedio u susjednoj kolibi, u kancelariji stožera.

— Sergeju Petroviću! reče uzbudjeno. Hajde da radimo.

— Nema nikakova posla. Ništa nema! odgovori Davidov.

— Nema spisâ?

— Nije došlo.

— No... pa hajde da izradjujemo osnovu navale na Kamen Kaširski.

— Uzaludan posao! Sad se već vidi, da nikakove navale ne će biti.

— Svejedno, dajte!

— Kako želite, vaša preuzvišenosti.

V

Njemački doglasnici dopremili su u stožer svoje divizije barjak, što su ga skinuli s ruskih žičnih zapreka s natpisom: — »Dolje rat«.

Barjak je bio odaslan u stožer vojnoga zbora, a odatle u stožer armije. Izdana je odredba, da se obustavi ispražnjivanje Kovelja i stožer armije dojavi, da je došlo vrijeme za navalu na Ruse, da se protjeraju preko rijeke. Uništenje smještaja preko rijeke oslobodit će tri njemačke divizije za prevoženje na zapadnu frontu.

Vrhovno zapovjedništvo odobri tu osnovu i 20. marta pod večer progovori njemačka artilerija, koja je šutjela preko mjesec dana i počne pogadjati položaje kod sela Ljesište.

Sve se posakrivalo u zakloništa, a u rovovima ostadoše samo poredníci.

Redov Pantjuhov, iz penzenske gubernije, seljak od 30 godina, nipošto glup momak, otac petero djece, preuzme poredu i oduprijevši se laktima o prsobran i položivši pušku do sebe, počne promatrati dogorijevanje neba na zapadu. Večer je bila topla, proljetna. Pantjuhov se nabrzo spremio na poredu. U stražarnici su, bez obzira na neprijateljsku paljbu, vodili žestoku prepirku. Poručnik Levental, Nijemac, dokazivao je, da se vlasteli ne može zemlja na dvoje na troje oteti, nego treba, da je država isplati i dade seljacima na otplatu preko zemljodjelske banke, jer su mnoga vlastela kupila zemlju, pa bi bilo nepravedno oteti je, dok je praporščik Hajduk govorio, da je treba oduzeti bez odštete zato, jer su se vlastela već dosta tom zemljom okoristila. U žaru te zanimljive prepirke poslao je vodnik Pantjuhova na poredu. Pantjuhov prebaci kabanicu, navuče rukave i ne uzevši ni nabojnjača ni protuplinske maske, izadje k prsobranu samo s puškom, zaplećuću se u okrajke kabanice.

— Dobro je i platiti za zemlje, a baš i ne platiti se može, mislio je Pantjuhov. — Kod nas su vlastela Obolenski, tri brata, zemlje imadu podrugu tisuću desetina, a u Zamaralovci seljakâ ne će biti u svemu ni podruga stotina porodicâ: otpada dakle na obitelj po deset stotina. A medju seljacima ima i takovih, koji imadu i svoje zemlje: njima ne treba uopće ni davati. A davati treba tako: tko ima veću porodicu, tome i više zemlje. Ja imam na primjer — Akuljku, pa Vanjku i Mišu s Grišom, pa malu Avdotju, koja se rodila pred mojim odlaskom u rat. Prema tome ja moram dobiti petnaest desetina. Praporščik Hajduk je sasvim dobro rekao, da se i inventar mora dijeliti, jer su vlastela predugo njime vladala. A Obolenski imadu samo kravâ trista grlâ. I kakove krave! Jedna kao druga. Ridje i smedje. Iz inozemstva su ih nabavili u desetoj godini. Sve ih valja podijeliti.

Buka i metalni štropot na neprijateljskom položaju skrenu na čas pažnju Pantjuhova.

— Pa što to on tamo radi? pomisli. — Ta nečemu su nas učili. Da podjem i da prijavim? Ili da pričekam? . . . Obolenski opet imadu i svoje konjušarnice. Samo kobilicâ nabrojit će se šezdeset, a četiri su pastuha dotjerana iz tambovske gubernije, sve to valja na svaki način podijeliti. Što će mu konjušarnica, kad ne će imati zemlje? I dijeliti valja svakako najednako. Samo da ne učine onako, kako su radili pete godine, da momci ne počnu klati. Narod je naprasit, raspalit će se i početi da raskomadava, pa ni njemu ni drugome.

Pantjuhov je već davno prostajao svoj red, no nitko nije dolazio k njemu. Ali to je njega slabo uznemirivalo. On se prekodan dobro ispavao u zemljanici, koju su ljudi ugrijali, noć je bila lijepa,

prilično hladna i tako se lijepo maštalo pod modrim nebom, osutim zvijezdama.

— Gle, kako je lijep vjetrić! Miriše na proljeće. Kako samo zemlja lijepo odiše! Iza Blagovijesti ili o Uskrsu lijepo bi bilo poći kući. Da, blagoslovi, Gospode, pa da se s vlastelinstvima svrši i počne orati na novim njivama... No Švaba ne uzmiče... I neprestano on radi. Neprestano radi. Što znači časnička palica nad njim! Boji se momak, da se ne povrati sve opet, kako je i bilo. Momci evo govorkaju, da ih treba pobiti, da nikad više ne ustanu. A ubijati ljude — ipak je strašno, ako padneš pod odgovornost!... Gle, kako tamo preko buče... Kao da lokomotive ispuštaju paru. Odakle Nijemcima sada strojevi, kojih ovdje nikad ranije nije bilo.

Odjednom mu strašna misao sijevnu mozgom. Plinovi!... Puštat će zagušljive plinove! Znači, da ih je već pustio...

I sve što su ih učili i što se nekoliko puta ponavljalo pred samim generalom Sablinom, izbilo je sa strašnom jasnoćom u Pantjuhovljevu mozgu. Prije svega valja staviti na sebe masku, — zatim uzbuna po čitavoj liniji, dojaviti bateriji, lomače zapaliti i kad se približi plin, onda polijevati vodom, jer se on vode boji, a onoga, tko je zahvaćen, valja napajati kisikom.

Ah, jadan ja! Gdje mi je plinska maska? Presveta Bogorodice, spasi nas grešnike!... Što će to biti!... Što će biti!

Pantjuhov se motao po rovu, ne poduzimajući ništa. Htio je da pusti raketu za uzbunu, pohitao je k ormariću za rakete, a kad tamo, on vodom zaliven. Kako je pred dva dana pala kiša, nisu ga iznijeli, a netko je rekao, da ga treba iznijeti. I žigice plivaju po vodi. Pantjuhov htjede dojaviti bateriji, no toliko se izbezumio od straha, da se nikako nije mogao sjetiti, gdje je baterijski telefon. Pričini mu se, da ga se plin već dotakao i sjeti se, da su momci,

zabavljajući se, ispustili sav kisik. Kiseo je taj kisik, sjeti se Pantjuhov, ali i lagan, pa ga piješ kao limunadu!

Poleti u najbližu zemljanicu i široko rastvori vrata. Na skelama je gorjela limena svjetiljka. Osam vojnika, razgaljeni do košulje, žestoko su se kartali. Ostali ljudi njegovoga voda spavali su teškim snom i hrkali u svim tonovima.

— Plin, drugovi! Plin!... vikne Pantjuhov, prevrćući očima i tražeći svoju masku, ali je nije bilo lako naći usred razbacana odijela i rublja.

— Što lažeš? grubo se okosi na nj stari vojnik, prigrćući hrpu novčanica.

— Boga mi, momci, Nijemac je pustio plinove. Tako huču.

Ljudi počnu skakati sa skela, netko je od onih, koji su se trgli iza sna, srušio svjetiljku i ona se ugasila. U zemljanici nastade potpuna tama. U pomrčini vrzli su se i psovali ljudi, tražeći svoje odijelo i čupali se otimljujući jedan drugome protuplinsku masku.

VI

Sa susjedne utvrde razlijegali se turobno zvuci zvonjave na uzbunu. Vojnik s plinskim šljemom na glavi, nalik na kakova demona, udarao je krhotinom potkove o željeznu dasku i zvek se njezin turobno i dosadno razlijegao po rovovima. Ljudi se užurbali i iskakivali, većina bez obrazine, jer su ih mnogi pri polasku na izmjenu ostavili u pričuvnim zemljanicama.

Mladi praporščik, pitomac kadetske škole, kojemu su vojnici oteli masku, vikao je na telefon plačljivim glasom:

— Ivane Andrejiću!... Ivane Andrejiću!... Gospodine kapetane!... Jeste li vi? Oh, Gospode! Otvorite što prije vatru... Prema propisu broj 4. Plinska navala... Što?... Ne dopuštaju?... Poreda naše divizije? Pa recite im — mi ginemo!...

Dio satnije, vodjen časnicima, navuče protuplinske maske na glavu i stane se redati duž prsobrana. Oni, koji nisu našli maske, trčali su u hrpama prama rijeci.

Daleko za rijekom prskao je žut plamen i metak za metkom izbacivalo je topništvo, dodijeljeno vojnom zboru. Pješački izaslanici popustili su na molbe iz rovova i dopustili, da se otvori protuplinska paljba. Ali je bilo kasno.

U noćnom sumraku valjala se nad crnom vlažnom zemljom u gustim valovima niska magla. Lak zapadnjak tjerao ju naglo ravno u rovove. Dokotrljala se do kolaca, koji su se jedva razabirali u mraku, i odmah ih progutala. I postade svima jasno, da napreduje tako naglo, da se ne može uteći.

Zvonjava, koja je brujala po čitavoj fronti, utihla je. Praporščik, koji je govorio na telefonu, istrči na prsobran bez maske i bez kape, zapovjedi, da se priprave puške i da budu pripravni za doček navale. Mnogo je ljudi stajalo, zavezavši usta rupcima, bez maske. To su bili bolji, stari vojnici.

Osjećao se miris kiseline, neke zagušljive kemikalije, kojemu se primiješao olak miris grke mandule, koji omamljuje; žutilo se pojavilo na licima, na vrbovom pleteru okopa, vlažnom od noćne rose. Lica, nezaklonjena maskom, pozelene i oči se naglo raskolače s izrazom groznoga straha.

Što je to? pomisli praporščik i odjednom poče grčiti prste na sve strane. Pričinilo mu se, da se njegova mama, mila i ljubljena mama, visoka, ružičasta s kestenjavim vlasima, još mlada, prignula k njemu, kao i onda u njihovu stanu, na Mojci, kad ga je kod opraštanja blagosivala... Kujica Bopka grebe šapom skut njegove kabanice i ceri se, kao da shvaća svu težinu rastanka. Baka stoji u kutu. Sijeda je i krsti ga bez prestanka, sitnom drhtavom kretnjom ruke... Mama! Mama! Bako! htjede praporščik da povikne, ali ne krikne, nego se sruši na ledja sa strašnim, iznakaženim, zelenkasto-žutim licem. Naokolo su padali ljudi. Njihova iznenadna smrt, lica, koja su izražavala neljudski užas, a bila su sva zelenkasto-žuta, strašna, nimalo nalik na lica mrtvaca, ispunila su užasom one, koji su gledali kroz mutno staklo maske. Vojnici su počeli odlaziti sa položaja i kretati natrag. Položaj se ispražnjavao. Vojnici su išli k rijeci. Putom su nailazili na pojedince, na čitave hrpe, gdje leže po poljima i na cesti. To su bili oni, koji su utekli ranije i koje je plin dostigao na putu.

Počelo je svitati. Sve se njihalo u mutnim žutozelenim valovima plina, koji je napunio sve uvale i usjekline i ležao u njima. Tamo, gdje su stajale kuhinje, ležali su mrtvi konji i mrtvi kuhari, dok je vatra turobno dogorijevala pod ostavljenim kotlovima.

Mostovi na rijeci bili su porušeni. Snijeg na ledu bio je do polovice rijeke prekriven žućkastom prevlakom. Plin nije pošao dalje — riječna vlaga ga je presjekla, pa se rastvorio.

Ljudi u maskama skupljali su se, bojeći se stati na led.

— Što ste stali? čuli se mukli glasovi. — Svejedno je, poginuli ovako ili onako. Na led!

Mali praporščik stane na led i lako pretrči na drugu stranu.

— Hajde! Hajde! i gomila vojnika jurne na led. No on nije izdržao, ulegao se, zapraštio i ljudi počeli propadati u tamnu vodu, koja se pušila. Bilo je plitko i voda je dopirala jedva do pojasa, no dalje se nije moglo ići.

— Na most, na veliki most! Drugovi, na most! začuju se glasovi.

Ne misleći o neprijatelju, natisnu se vojnici uz rijeku prema velikome mostu, koji je stajao još čitav.

U to je vrijeme ulazila u rovove rijetka rojna pruga njemačkih izvidnika. Ljudi u sivim kabanicama i niskim metalnim kacigama, ispod kojih su

poput demonskih lica izvirivale tamne protuplinske obrazine, držeći pušku na prevjes, raštrkavali se po utvrdama. Otvarali su rijetku puščanu paljbu za onim ljudima, koji su trčkali po obali rijeke i time ih prisilili, da još brže trče na most.

Ali je most bio zapremljen. S druge strane natiskavala se gusta kolona ljudi u protuplinskim maskama. To su išle 204. i 209. pukovnija, koje je na brzu ruku sabrao Sablin. Sablin ih je sâm vodio u protunavalu.

VII

Razdanilo se sasvim. Sunce je sjalo, osvjetljujući kosim zrakama pješčani humak, iza kojega su se nalazile utvrde ljesiščenske posade. Po obronku brežuljka njihali se valovi žuto-zelene magle. Kroz naočari protuplinske maske okoliš se činio neprirodnim i nipošto nalik na zemlju. Stara trava spustila se pod plinom i potamnjela. Po živicama su ležale mrtve ševe, koje je dostigao plin. Čitav obronak brežuljka, zajedno sa cestom, koja je silazila od gospoštijskoga dvorca, bio je prekriven mrtvim truplima. Konji su popadali pod kolima, dok je na boku sjedio mrtav vojnik, nagnuvši se napred, a lice mu izražavalo muku i užas. U kolima su s jednakim zelenim licima sjedili brigadni general i pukovnik Pastuhov. U prevrnutoj kočiji — očevidno se konj u predsmrtnoj agoniji bacio u stranu — sjedili su mrtvi upravitelj i blagajnik s naramenicama gradjanskih činovnika. Jutarnji vjetar vijao je crnom bradom na zelenom blagajnikovom licu.

Te slike bile su strašne svojom nedokučivošću. Bojno polje nije nalikovalo bojnome polju, nego kao da je koštunjava smrt s kosom prešla preko njega i nenadano oborila tako mnogo naroda. Mrtvaci su bili užasni, zemlja je bila strašna,

a vojnici, koji su prelazili na ovu obalu, kolebali su se.

— Prvi bataljun po satnijama u dvije pruge nadesno od ceste! zapovjedi Sablin, a glas mu muklo zazvoni ispod maske.

Kabanica mu je bila požutjela od plina, a naramenice su izblijedile i prevukle se nekakvim zelenilom, da su posve crnima izgledali izvezeni na njima carevi inicijali.

Sablin stane, da propusti čeonu satniju. Vodio ju je Kozlov. No tek što su se satnije razmaknule, podju laganije.

Pred njih su trčali ljudi u maskama.

— Drugovi! vikali su, dok su im glasovi muklo zvečali iz gumenih obrazina, — natrag, drugovi, sve je propalo. Brojna je sila neprijateljska!

Kozlov i Jermolov išli su napred, dok je za njima bez riječi stajala moročnenska pukovnija. Prve polusatnije rasipale se u rojnu prugu. Njemačke izvidnice počele su napuštati rovove, ali se s njemačke strane pokazale guste i tamne vojne pruge.

Sablin se pope na brežuljak i stade promatrati bojno polje dalekozorom kroz naočari svoje maske. Moročnenska, a za njom i pavlinovska pukovnija, bile su bliže rovovima negoli Nijemci. Još samo jedan napreg snage i položaj će nanovo zauzeti ruska vojska i u utvrdama se lako održati. Naše je topništvo — iako neuredno, jer očevidno nije bilo pravoga motrioca — suzbijalo protivnika i njemačke su rojne pruge često lijegale.

Sekunde su se činile kao vječnost.

Jermolov, koji je išao sprijeda, od časa do časa podizao bi masku, pa zvonko i zanosno vikao: »Napred, braćo! Napred! Mi smo pobijedili!«

Nad glavama je odmjereno zujalo nekoliko propelera. Eskadra njemačkih aeroplana sa crnim krstom na krilima, letjela je ususret Sablinovoj

brigadi. Počele su muklo padati i rasprskavati se smedjim dimom bombe, u zraku zaštektale strojne puške. Sablin podigne masku i poviče:

— Ne plaši se! Trkom napred u rovove!

Oštar kiseli miris zapahne ga i prisili da spusti masku.

Vojnici podju napred.

U taj čas odvoji se od pavlinovske pukovnije malena grupa ljudi. Nad njom je lepršao crven barjak sa crnim natpisom. Katkada bi, čas jedan čas drugi iz te grupe, zastao i podigavši masku zvonko zavikao:

— Nazad! Nazad! Na most! Spasi se, tko može.

Rojne pruge zastanu. Bomba, bačena iz aeroplana, rasprsne se kod pričuvne satnije i nekoliko ljudi pade.

Sablin dohvati revolver i poleti prema ljudima, koji su trčali prama njemu.

Pred njim se ukaza blijedo lice Osetrova, koji je naglo skinuo masku i povikao:

— Uhvatite generala! On se prodao Nijemcima! On je njemački špijun!

To je bilo tako ružno, da je Sablin stao i uperio revolver na Osetrova, ali ga u taj čas pograbe otraga nečije grube i jake šake, a gomila sa crvenim barjakom okruži ga. On poznade po naramenicama i po glasovima Hajduka, Šlosberga, Ikajeva i Voronkova. Voronkov je držao crven barjak, na kojemu je bilo napisano: »Dolje rat!«...

Sablina opkole, prihvate pod ruke i svom ga žurbom povuku prema mostu.

Svi krenu za njim. Na mostu nastane gužva. Aeroplani su bacali bombe.

— Zašto baš preko mosta?... Predjimo pokraj njega! Ta, led će izdržati! rikao je nečiji jaki bas.

Ljudi su stupali na led, jedni sretno pretrčavali na drugu stranu, dok su drugi propadali, borili se medju santama, tonuli, a treći se protiskivali na gaz. Nad čitavom tom gomilom, nad čitavim kaosom brujali su aeroplani, bacali bombe, a strojne puške štektale. Aeroplani su se spuštali tako nisko, da su se prostim okom vidjeli letači, ali nitko nije pucao na njih. Svi su se — gušeći se u maskama, gurajući se i psujući, ostavljajući ranjenike i bacajući puške — žurili tko na most, tko na led.

Po mostu su u gustoj gomili vojnikâ vodili pod ruku uhapšenike: generala Sablina, Davidova, potpukovnika Kozlova i potporučnika Jermolova. Generalu Sablinu nisu se usudili skinuti naramenice, no Davidovu, Kozlovu i Jermolovu bile su skinute.

Na drugoj strani mosta skidali su maske i odmicali žurno, ne ogledavajući se prema šumi, u nadi da će se sakriti pred navalom aeroplana.

Brigada njemačkoga pješačtva ulazila je nesmetano u napuštene rovove ljesiščenske posade. Čule su se kratke zapovijedi i odredbe njemačkih časnika, dolazili su ljudi s brentama na plećima i s prašilnicama u rukama te izgonili plin iz rovova. Svi su radili složno i temeljito, odvlačili otrovane Ruse, razredjivali oružje i streljivo. Bez ikakova gubitka — ako se ne uračuna nekoliko ubijenih i ranjenih topničkom vatrom — strašna posada, pogibeljna Kovelju, bila je očišćena i Nijemci su spremali divizije, koje će prebaciti na zapadnu frontu.

Da su htjeli, mogli su poći daleko u nutrašnjost Rusije. N-skoga vojnoga zbora u to vrijeme gotovo nije ni bilo.

U stožeru vojnoga zbora žurno je i strelovito izdavao odredbe Voronkov. Pozvao je izaslanike zbornih pukovnija, da sude generalu Sablinu i potpukovniku Kozlovu; topništvu je izdao zapovijed, da prestane pucati, a s Pestrecovim je govorio u zapovjednom tonu.

Pestrecov nije znao, što da radi. Hoće li poslati kozake da uhapse Voronkova i one, koji su

s njim, ili da se izmiri? Dao se spojiti s frontom. Iz frontnog stožera mu odgovore, neka bez osobite potrebe ne poduzimlje nikakovih represalija; Sablin je sâm kriv, zašto nije skinuo monogramâ i zašto je hapsio poradi crvenih barjaka? Revoluciju je trebao da prihvati i da krene složno s narodom, a nije trebao da se protivi. U frontnom stožeru zasijedao je poseban izaslanički zbor. Pestrecovu su natuknuli, neka bi nagovorio Voronkova, da pošalje Sablina u frontni stožer na zbor. Zbor je, rekoše, miroljubiva raspoloženja, pa će se stvar već nekako riješiti.

Pestrecov i učini tako. Nagovori Voronkova, da otpremi uhapšene generale i časnike u frontni stožer. Voronkov, bojeći se, da ne bi trebao odgovarati za svoja djela, privoli i opremi praporščika Hajduka s pratnjom da otprate Sablina, Davidova, Kozlova i Jermilova u stožer.

Vojnici u zboru pomalo su se razilazili. Svake noći odlazilo je iz svake satnije po pet do deset ljudi. Odlazili su najbolji, solidni vojnici. »Pa što«, govorili su — »ne očekuj sada više nikakva dobra. Vojnik je uhapsio generala, jegorjevskoga viteza, a zapovjedništvo umjesto da toga vojnika strijelja, vodi s njim pregovore. Što dakle može da bude?«

Pantjuhov, koji se čudom spasio i utekao preko rijeke, ispričao je kojekome od svojih zemljaka svoje misli o diobi vlasništva Obolenskih i oni odluče, njih sedmoro, da krenu kući.

Tri dana krili su se u šumama, išli su oprezno, no kad su stigli u zaledje, uvjere se, da nije bilo ni potrebno skrivati se. Svuda i sa svima rukovodili su prosti vojnici; svuda se čula umiljata riječ »druže«. Vojnih bjegunaca bila je puna Rusija, pa je riječ »bjegunac« zvučala upravo ponosno i časno.

Pantjuhov se vozio s drugovima prama Penzi u prvom razredu i izrezao baršunastu prevlaku naslonjača, da je daruje ženi.

— Alaj ću je lijepo obradovati! govorio je drugovima.

Ruska se armija rasplinula.

VIII

U ruskoj državi dolazilo je do prevrata. Sve ono, radi čega su okrivljivali Cara Imperatora oni, koji su mjesto njega preuzeli vladu, ponavljali su sa još grubljim omaškama. Ministri su mijenjani gotovo dnevno. Vrhovnoga zapovjednika vojske, Nikolaja Nikolajevića, koji je u glavnom stanu zamijenio cara, otpreme na Kavkaz, no kratko vrijeme iza toga otpustiše ga sasvim iz službe na zahtjev Vijeća vojničkih i radničkih izaslanika i dopustiše mu da predje u Krim. Zamijenio ga je general Brusilov, koji se svidio masi svojom demokratičnošću, ali se ni on nije dugo održao. Zamijenili su ga generalom Kornjilovim, kojega su smatrali čovjekom odličnih vojničkih sposobnosti.

Petrograd se nije mogao smiriti. Redare su poslali na frontu, a njih zamijenila gradjanska milica. Skupštine i demonstracije nisu prestajale. U sve poslove uprave upletala se nametljivo masa i iznosila svoje zahtjeve. Jedne tople i blijede aprilske večeri porazdijelio je dobrovoljac Linde vojnicima finske pukovnije po jednu novu novčanicu od dvadeset i pet rubalja i izveo ih na trg pred Marijinski dvorac, gdje je vijećala privremena vlada. Finskoj pukovniji, koja ni izdaleka nije bila cjelokupna, pridruži se druga baltijska, vozarska divizija i još kojekakovi vojnici prolaznici. Istaknuli su crvene barjake s običnim »Dolje«. Tražili su odstup Miljukova i privremene vlade, predaju vlasti Vijeću i prekid rata. Privremena vlada popusti, te mekog i podatljivog kneza Ljvova zamijeni vatreni i nestalni, na sve spremni Aleksandar Fjodorović Kerenski. Miljukov bude udaljen.

Petrograd je hvatalo bjesnilo. Dame iz boljih krugova, do juče odane Njegovu Veličanstvu, žurile se da slušaju i gledaju Kerenskoga, obasipljući ga cvijećem. Masa je s poštovanjem gledala, kako madame Kerenska na carskim konjima i sa carskim kočijašem staje pred najskupljim trgovinama i kako naručuje toalete i skupocjeno rublje. Novine su, gušeći se u službičkoj poniznosti, donosile goleme fotografije Kerenskoga i trenutačne snimke iz njegova života u dvorcu i na fronti. Kerenskome su se molili kao bogu i gledali u njemu ruskoga Napoleona. Mozak bijedne i od rata umorne Rusije pokolebao se i bilo je, kao da sva Rusija silazi s uma.

No priroda je ostajala nepromijenjena, ravnodušna, veličanstvena i s prezirom je pratila ljudsku uzbudjenost.

Krajem aprila počele su po bulvarima, škverima i vrtovima mirisati topole propupavajući ljepljivim pupoljcima; breze se osule macicama i sitnim zelenim maškom lišća; grančice jorgovana počele su bujati. Na ulicama se pojavile djevojčice, prodajući malene svežnjiće ljubicâ i slatkomirisne djurdjice. Usred buke i grohota teretnih vozila, zveke željeza, buke tramvaja, parobrodarskih truba i govora mnogobrojne mase, pojave se gosti polja i šumâ: — rano cvijeće tužnoga sjevera, a Petrogradjanina stane nešto vući u ljetnikovce. Hučeći i bučeći — teretna vozila, koja su prije stajala pet rubalja, tražila su sada pedeset, stotinu rubalja za prevoz pokućstva u ljetnikovac. Štedeći u koječemu drugom, posudjujući i prodajući stvari, preseljavali su se Petrogradjani u ljetnikovce i uredjivali se za ljeto.

U mjesecu maju osuo se gust jorgovan bijelim i ljubičastim stručcima cvijeća, koje je, ne obazirući se na to, što su ga nemilosrdno kidali, cvalo raskošno i mirisavo. Pod sunčanim zrakama drijemala su zamišljena jezerca Carskoga Sela, u ko-

jima se odrazivao minaret i kupola kupališta, Orlovska kolona, a zelene ive spustile k njima svoje šiljato i tanko lišće. Ni trava, što su je izgazili vojnici, ni stazice, zapljuvane ljuštinama sjemenki, nisu mogle iskvariti čara gusta zelenila, duboka neba i lijepo razmještenih grupa drveća, alejâ golemih lipa i melanholičnih tisa.

Jednako točnim, odmjerenim životom, kakovim je živjela priroda, živjela je i porodica Poležajevih, kojima se preselila Tanja Sablinova. Poležajev je bio bogat vlastelin. Na jugu Rusije, u zatišju tavričkih stepa, imao je veliko imanje, koje mu je dopuštalo da živi onako, kako je sam htio. Poležajev je vrlo malo, u svemu tri godine, odslužio u istoj pukovniji, u kojoj je služio Sablin, zatim se oženio i odmah otišao u mirovinu, posvetivši se sav najprije ženi, a kasnije djeci. Imao ih je troje — Pavla, kojemu je tada tekla dvadeseta godina, Nikolu sa devetnaest godina i Olgu u sedamnaestoj. Kratko vrijeme iza Olgina poroda umrla je Poležajevljeva žena, pa je Poležajev ostao sam s djecom. Njegovao ih je s najbrižljivijom pažnjom, no osjećajući da ih razmažuje, predao je mladiće u paževski zbor, a kćerku u Smoljni zavod, gdje se sastala i sprijateljila s Tanjom Sablinovom.

Mladi naraštaj ruske inteligencije već se odavno spremao na prihvat revolucije. Slobodom čitanja, lakoćom rasudjivanja o vjeri i religiji, prezirom prema svojoj prošlosti, odsutnošću patriotizma odlikovale su se ruske škole. Djeca su rasla bez tvrde životne odlučnosti, bez veze s prošlošću. Kao oranžerijsko bilje, nasilno odgajano na plodnom tlu u zagušljivoj atmosferi grijalištâ, tako su i ta djeca, — upoznavši rano strasti političkih rasprava i slobodu ljubavi — rasla blijeda i nezdrava, težeći za nečim novim, nevidjenim, zabacujući starinu i nastojeći sazdati nešto takovo, što još nikome nije pošlo za rukom da sazda. Poezija, proza, slikarstvo, arhitektura, kiparstvo: sve je

dobivalo neki boležljiv izražaj, drzovito bučne boje, iskidane linije. Lijep, zvučan, slikovit jezik Puškina, Karamzina i Gončarova činio im se sirovim i dosadnim. Tražili su nove riječi i stvarali ih; tražili novi metar u stihovima i nove srokove, tražili nove boje. Mnogi, ne izdržavajući u tom traženju i razočarani novim, ne vjerujući u staro, počinjali su samoubistva i odlazili sami na drugi svijet.

Revolucija je skinula s njih posljednje okove, razrušila posljednji mostić, koji ih je spajao sa starom Rusijom.

Profesor Manujlov, da ugodi polupismenima, prikrivajući svoje neznanje potrebama nauke, objavi u ime privremene vlade, da se u Rusiji uvodi novi, uprošćeni pravopis; ruka nove vlade posegnula je za zvučnošću i krasotom ruskoga jezika. Nova vlada nije žalila ništa od onoga, što je vezalo Rusiju s njezinom prekrasnom prošlošću. Životnu tradiciju, religiju, a onda i sâm pravopis uništiše samo zato, da se Rusija iznakazi, da se izmijeni u nešto drugo i da se uništi nacionalno osjećanje. Upravo kao da je neki usud vukao Rusiju na put k internacionalizmu....

No u porodici Poležajevih toga nije bilo. Vojna služba i porodica sa čvrstim tradicijama staroga ruskoga života, najbolji institut s vjekovnom ustaljenošću polumanastirskoga života omogućili su Pavliku, Niki i Olgi, da odrastu u obožavanju Rusije, u poniznosti pred monarhom, dubokoj, gotovo fanatičkoj vjeri u Boga, pa su ti mladi ljudi, u vrijeme sveopćega kolebanja, jasno i čvrsto gledali u budućnost, ne gubeći ni na čas vjere u milosrdje božje. U gomili, koja je jurila mimo njih, tražili su heroje, vjerujući, da će se takovi heroji naći i spremajući se, da sami postanu takovim herojima. Kao prijatelji Tanje Sablinove, obožavali su njezina oca, držeći ga herojem, koji

će spasiti Cara. Kad bude spašen Car, bit će spašena i Rusija: u to su duboko vjerovali.

Car se odrekao prestolja. To nije bilo odlučno. Olga i Tanja, koje su neobično živo sve to proživljavale, znale su, pod kakvim se prilikama on odrekao. Prisilili su ga, da se odrekne, silom su mu iznudili to odreknuće, pa zato takovo odreknuće ne vrijedi. Znali su, da je Car živio kao uznik u Aleksandrovskom dvorcu u Carskom Selu, pa živeći i sami u Carskom Selu, smišljali su, da mu pomognu i kad bude moguće, da ga spase. Znali su, da sigurnosnu stražu održavaju strijelci, pa je Nika, svršivši ubrzani tečaj paževske škole, stupio u pješaštvo, a ne u konjaništvo, kako je htio, i ušao je medju carskoselske strijelce. Pavlik je na fronti nastojao da to isto učini. U porodici Poležajevih kovala se malena zavjera za carevo spasenje.

Olga i Tanja nikad nisu osudjivale Cara. On za njih nije bio čovjek, Nikolaj Aleksandrović Romanov, sa čovječjim slaboćama i sposobnošću da se raduje ili da trpi, nego je bio simbol vlasti, simbol Rusije i one nisu mogle na nj primijeniti ljudsko mjerilo. Znale su, koliko je carska porodica morala podnijeti grubosti od straže, koliko podlih i surovih poruga prema njima mržnjom zadojenih ljudi te su poradi toga mnogo trpjele.

Carska Rusija za njih je značila sve. Sretno djetinjstvo: — božićno drvce s parafinskim, bojadisanim svijećama, s poslasticama i darovima, s očekivanjem zvijezde, prije koje nije bilo dopušteno jesti, s oštrom snježnom zimom, nova godina s posjetnicima u frakovima i odorama s epoletama, s koncertom u institutu, veliki post s pobožnošću i posnim jelom, sa strahom pred ispovijedju i grijesima, zapisanima na papiru, pričesno veselje, proljeće s danom sv. Trojice i ljepljivim bijelim brezama kraj uzglavlja, ljeto na imanju s beskrajnom stepom, po kojoj žurno skakuću puhovi i gdje lutaju golema stada ovaca, povratak u institut,

veseo sastanak s drugaricama, maštanja pod lipom na obali Neve, od koje dopire miris vlage, smole i kamena ugljena i na kojoj otegnuto gude parobrodi, duga bdijenja uz lijepo pjevanje institutskoga zbora i dirljivo pjevanje »Veliča duša moja Gospoda«, — vesele liturgije, na kojima se upravo duša otvara, kad iza tiha pjevanja: »Tijelo Kristovo primite«, odjednom i naglo zabruji zbor: »Aliluja, aliluja«... sve je to bila Rusija!! Kad je svećenik posljednji put izlazio sa svetim darovima i rekao: »Uvijek, sada i u buduće i u vijeke vijekova«, suze bi zamaglile oči Olgi i Tanji, pa su one, klečeći i oborivši oči, govorile, dršćući od nutarnjega ushita: — »Uvijek, sada i u buduće i u sve vijeke vijekova!«

A što je to bilo »uvijek«, što je »sada i uvijek?« Što?

I veselo se odazivalo srce: Rusija!!!

Oni, koji su odlučili skršiti i uništiti Rusiju, dobro su znali, kuda ju treba pogoditi. Uništavali su njezinu starinu, uništavali historiju, njezinu pravoslavnu vjeru i Cara.

No u srcu Pavlikovu, Nikinu, Oljinu i Tanjinu nisu mogli ništa uništiti. Pa tko od onih, koji su posezali za Rusijom, nije znao, koliko takovih srdaca, kakva su bila Pavlikovo, Nikino, Oljino i Tanjino, kuca za čitavu jaku i veliku Rusiju!...

IX

Jasno ljetnje jutro ustajalo je s modrim nebom i suncem, koje je obećavalo mnogo veselja. No iza toga dizale su se odnekud ozdo, iza šumâ i parkova, sive magle; puzale su u ljubičastim oblacima, zastirale daljine, a sunce se kroz njih jedva probijalo. Trebalo se žuriti na šetnju, dok sunce sja, dok se plamenom odrazuje u blistavim jezerima; trebalo se žuriti na šetnju, dok »oni« uče ili dok spavaju u vojarnama. Oni — gospodari carskoselskoga parka. Kad su poslije objeda oni izlazili u raspojasanim gomilama i napunjavali čitav park, šetnja je postajala opasna i na prometnim puteljcima. Oni se nisu bojali nikoga. O njima se pripovijedalo nešto tako užasno, čega djevojke nisu shvaćale i čega nisu mogle znati, no čemu su se nejasno domišljale i od čega ih je mraz podilazio pri samoj pomisli na to.

Oni su sve mogli. Oni su držali u zatočenju, u ropstvu, i samoga Cara, pa kud ćeš više!

Olja i Tanja, obje jednako obučene u bijele bluze otvorenih vratova i u tamne kratke suknjice, izadju na šetnju s miss Proktor, starom Engleskinjom i s veselim razbijačkim »Kvikom«, škotskim ovčarskim psom, koji umalo nije s uma sišao, osjetivši miris ljeta, veseleći se sunčanom svijetlu i što može da juri amo-tamo po stazicama, držeći se pri tome ozbiljno i važno.

Tanja je viša i jača od Olje. Ima isto onakvu zlatnu i gustu kosu, kakovu je imala Vjera Konstantinovna i isto onakve modre oči. Nježnim ovalom svoga lica, s prekrasnom zlaćanom kožom, podsjeća na lutku od porculana. Crte lica su joj profinjene, usnice nježno nabrekle, otvorene, nos malen sa ružičastim nozdrvama. Olja je zagarena. Njena gusta kosa još nije izrasla nakon tifusa, koji je preboljela pred godinu dana, te je zavezana na zatiljku. Lice joj je čisto, bijelo, s tankim crnim obrvama, ispod kojih gledaju jasno i pošteno, svakomu ravno u oči, duboke smedje oči. Nos i usta ima malena, isto takav i podbradak, a rumen na čitavom obrazu odaje njezino prekrasno zdravlje.

Obje su djevojke išle slobodnim, brzim korakom, dok im je pijesak škripao pod malenim cipelicama.

Tanja je držala u ruci knjižicu u blijedo-žutom omotu engleskih romana.

Prodju pokraj jezera, udju u gust drvored golemih lipa, koji se gubio u daljini, i sjednu na klupu.

— Let us read (hoćemo li čitati)? upita mis Proktor.

— Directly, miss Proctor, we would like to chatt (odmah, miss Proktor, htjele bismo malko poćeretati), odgovori Tanja. — Olja, okrene se prema Poležajevoj, — što ti misliš, vidi li on ove velike drvorede? Može li da se prošeće po njima?

Olji nije trebalo reći, o kome to Tanja tako govori. Njihove misli bile su posvećene samo Caru i njegovoj porodici.

— Tata mi je pripovijedao, nastavi Tanja, da je on jako volio ove drvorede. Da li ih on sada vidi? Volio je krasotu i prirodu. Cvijeće voli osobito. A ima li on sada cvijeća?

— Nika će nam sve reći. On je danas kod njega na straži i nastojat će da sve sazna.

— Najstrašnije je, Olja, što su oko njega ljudi, koji su mu tudji, i koji su drugog odgoja. Taj Korovničenko... On uopće nije pukovnik, nego odvjetnik, slabo odgojen, pa često i nehotice vrijedja Cara. Izvode premetačine. Odonda, otkako je na čelu vlade Kerenski, život je carev postao užasan.

— Toga oni, Tanja, ne shvaćaju. Nika je pripovijedao, kako vojnici traže, da on mora živjeti jednako kao i oni, i hraniti se istom hranom, kakvom se i oni hrane. U svemu ga prikraćuju, pa nesamo vojnici, nego i časnici kradu od carevih stvari sve, što im pod ruku dodje. A on nema kome da se potuži.

— Car se ne će nikada potužiti, reče Tanja.

— Oh, Tanja, često mislim, kako bi bilo lijepo i dobro odvesti ga odavde, od tih grubih i okrutnih ljudi.

— Htjeli su ga odvesti u Englesku, ali on nije pristao na to, da ostavi Rusiju. »Narod mi se ne će iznevjeriti«, rekao je — »i ništa mi zla ne će učiniti«.

Kvik je pokorno legao na stazici do nogu djevojaka. Zlatni kolobarići prosipali se poput dukata po pijesku alejâ, po tamno-sivim sjenama gustog zelenog drveća. Djevojke su šutjele.

— Ja mislim, Tanja, reče Olja gledajući zanosno u daljinu, — ja mislim, da svi pravi Rusi ne mogu postati tako opaki. Ta ima i pravih, poštenih ljudi, koji nisu zaboravili Boga. Ja mislim, da tamo negdje daleko, iza Volge, gdje rastu neprohodne šume, ima staroobredaca Skićana. Nitko za njih ne zna. Zakopali se u šumsku guštaru starci i prečasne djevice, brigom ljudî stare vjere sazdali su goleme hramove, porodice su im čvrste i onamo vodi samo jedna, nikome nepoznata staza preko blatnih močvara. Tamo bih htjela da ih sakrijem. Neka ih okružuje poštovanje, susretljivost i prijaznost kršćanske ljubavi! Tamo bi rastao u pravoj vjeri i učio se nasljednik, tamo bi se mirno odgajale velike kneginje i Car bi se lijepo odmorio od napora usred prirode, koju toliko voli. A kad bi nastalo vrijeme i ruski se narod osvijestio, onda bi i on ponovo došao.

— A ima li takovih Skićana, za koje nitko ne zna? Jer ako tko zna, odat će komesaru i onda će ti ljudi... ubiti Cara...

Tanjine usne zadrhću. U očima joj se zablistaju suze.

— A znaš li ti, da su mu se vojnici već zaprijetili, da će ga ubiti? K zapovjedniku dvora dolazio je neki nepoznat čovjek, odjeven u pukovničku odoru. Pokazao je zapovjedniku nalog, što ga je u ime Vijeća vojničkih i radničkih izaslanika potpisao Čheidze, sa zahtjevom, da se Car s porodicom otpremi u petropavlovsku tvrdjavu. Pomisli, koliki užas!

Nastade duga šutnja. U toplom uzduhu mirisalo je cvijeće i jako zelenilo parka. Postajalo je vruće.

— Kako je toplo ljeto! prekine šutnju Olja. — Pa kako je i to užasno! Znaš li, da carica ne podnosi vrućine, jer joj odmah lupa srce? Car je molio, da se objese žaluzije. Kerenski mu je to odbio, a sam stanuje u dvoru, spava na krevetu cara Aleksandra III. i nosi carevo rublje.

— Svijestan nitkov!

— Pripovijedali su mi, da vojnici na očigled djece strijeljaju pitome srne u parku, a po klupama, na koje sjedaju velike kneginje, pišu kojekakve gadarije, dok carici podmeću glupe proklamacije, koje se štampaju o njoj i o Rasputinu.

— Kolika odvratnost!

— Careviću je bila najmilija igračka malena vojnička puška, iz koje se ne može ni pucati. Bio je to model, u kojem nije bilo ni naboja. Čist u svojoj duši i vjerujući, da ga vojnik ne će povrijediti, iznio je jednom tu pušku, da je pokaže vojniku, koji ga je bio pomilovao. Vojnik mu je oduzeo tu pušku i odnio.

— Grozno! Kako bolno zvuče, Olja, tvoje riječi: »Vojnik je pomilovao carevića...« A što je privremena vlada na to rekla?

— Vlada... Tanja... nedavno je došao u dvor Gučkov u pratnji svojih revolucionarnih časnika. U hodniku je jedan časnik, vele, da je bio pijan, opazio na stubama dvorsku služinčad i počeo vikati: »Vi ste naši neprijatelji, mi smo vaši neprijatelji. Vi ste svi ovdje potkupljivi«. Lakaj mu odvrati: »Bilo bi bolje, vaše blagorodje, da šutite. Mi nismo Cara prodali i služimo mu, a kome ste se vi prodali?« Gučkov se učini, kao da ništa ne čuje. Bojao se svojih časnika!

— Olja, treba nešto učiniti.

— Tanja, ja sam na to mislila. Znaš li ti, da te Nika bezumno ljubi. Reci njemu!

Tanja se zacrveni.

— Ja mislim, prošapće ona tiho — da mu i ne trebam ništa govoriti. On sam zna, što ima raditi.

— Oh, samo da bude što prije. Samo da ga prije ne ubiju?

— Koliki užas! I sama pomisao, da mi, ruske djevojke, u Rusiji, tako govorimo o svom Caru.

— Užasno! Gledaj, Tanja, i ovo ide ruski časnik!

— I kako je lijep! Lijep kao razbojnik! Upravo takvim sam zamišljala historijskoga Stenjku Razina.

— A k tome još gardist!

— A s njime?... Po svoj prilici kakva krastača. Oh, kako se samo nakitila! Po ovakvoj vrućini nosi ona visoke čizme, a na pleća prebacila bou od sobolova krzna.

— Ukrali su negdje kod premetačine.

— Idu ovamo! No, treba da se uklonimo.

Miss Proktor se uznemiri, kad je opazila onaj par, kako se približava klupi i počne sabirati svoj ručni rad, što ga je bila razložila.

— I think, girls, we had better go (ja mislim, gospodjice, da bi trebalo otići), reče im.

No djevojke nisu ni dospjele da se dignu, kad je onaj par već stigao do klupe i časnik se izvalio kraj Tanje. Kvik ustane i zareži nakostrijevši se. Olja i Tanja naglo se udalje.

— Buržujke! čule su iza sebe porugu. Časnikova pratilica podigne zlatan lornjet i stade ih promatrati.

X

Taj par bio je Osetrov i Jenny. Ispod zabačene i zgužvane kape koketljivo je izbijao na čelo Osetrova crn čuperak. Širok ruski košuljac zaštitne boje bio je raskopčan, otkrivajući jaku, volovsku šiju i bijela prsa, na kojima je na zlatnom lančiću visio skupocjen privjesak s granatom, crvenom poput kaplje krvi. Široke hlače bile su mu utaknute u visoke čizme, od žute kože. Sablje nije imao, no o

boku mu je visjela velika i teška »mauzerica« u drvenom toku.

Osetrov je doista bio u gardi. Za posljednjeg napredovanja bili su popadali časnici gardijskih pukovnija, pa je Osetrov, po višem nalogu, bio premješten u pričuvnu gardijsku pukovniju, kamo je vlada prikupljala revolucionarne časnike, koji nisu bili skloni povratku »staroga režima«.

Jenny je u fantastičkom šeširiću, koji je prije rata predstavljao parisku modu i pripadao glumici velikoga imena, ali sada bio već sasvim izišao iz mode, te nije bio u skladu s odjećom, u bogatom ovratniku od tamnoga soboljega krzna, bila upravo strašna. Ni bjelilo ni rumenilo nije moglo da sakrije zelenkasto-bijele boje, pogotovo vrata i grudi, kojih ni samo sunce nije moglo da opali. Bila je bijela kao lešina. Samo su oči, jasne i žive, koje su neprirodno plamtjele, jasno govorile o tome, da u njoj još kipi život, umjetno pobudjivanom strašću.

Osetrov izvadi iz džepa zlatnu kutiju za cigarete, urešenu briljantnim monogramom, uzme debelu cigaretu i zapuši.

— Kako je, Jenny, jesi li sasvim ostavila Šlosberga? zapita je upirući u nju jasne, drzovite oči i gledajući je s posmijehom.

— Dakako! reče Jenny hrapavim i umornim glasom. — Nekako je mekušast, prâvi deran. Ja ljubim muškarce, koji su nalik na muškarca. Kad privine k srcu, da ponestane daha.

— Priznaj, da je mornar Dibenko tvoj ideal.

— Pa zašto da krijem? Zgodan momak. Kad takvoga zavoliš, sve ćeš mu dati. Vitez sa Volge. Pa ni ti nisi tek štogod. Kad provedem noć s tobom, čitav dan teturam, kao bolesna.

— Tako, tako!

— A da li ti mene voliš?

Osetrov odvrati pogled. Prezirni posmijeh klizne mu po usnicama.

— Nemoj se, Jenny, srditi na mene. Evo, što ću ti reći. Ja nikoga ne ljubim. Ja sve mrzim. U meni sada kipi takva mržnja, da bih htio sve uništiti... Ali što, uništiti!... To mi je još malo! Htio bih sve zaprljati, popljuvati i uvrijediti! Promatram nebo. Modro je, po njemu plove zlatni oblaci, a ja razmišljam, kako bih mogao pljunuti na nj; čini mi se, da bih ga sasvim zapljuvao, da ne preostane ništa od onoga modrila. Da...

— Zar i mene mrziš? upita Jenny.

— Tebe? Kako da ti kažem? Ti si mi zasad potrebna. Potrebna kao krasta. Ta vidiš, kakva si. Sve si nadvisila i ničega se ne bojiš. I noću si mi potrebna. Još nisam dosta otvrdnuo. Kad sam ono na Morskoj ubio kapetana Siversova pred očima njegove žene i djeteta, odonda sam izgubio noćni mir. Neprestano mi se on prividja. A kad smo ono razarali kuću na Kamenoostrovskom, caknuo sam redarstvenika bajunetom, da mi je krv briznula na vrat. Čim se spusti noć, podidje me tjeskoba. Zar doista ima Boga? Grižnja savjesti. Ne, ne, nije savjest, nego tako, kao neki strah. A uza te me nije strah. Ti me, Jenny, svu noć zabavljaš i strašću svojom izmučiš, pa zaboravljam. A po danu mislim evo ovako: iskopati bi ih valjalo obojicu, raskidati im tjelesa na komadiće i razbacati po svemu svijetu, da me ne muče. Juče sam pred zoru usnuo kod tebe pijan i usnilo mi se, kao da k meni dolazi Zorka i kazuje mi: »Niste dobro zakopali na Marsovu polju žrtve revolucije. Odviše su blizu, pa se noću miču, grizu jedan drugoga«, a sve mi izlazi pred oči tako izrazito i tako jasno. I znaš, da mi je srce zaželjelo raskopati i pogledati, da li se doista grizu? Jesu li doista pokojnici?

— A zašto sanjaš o Zorki? Zar je ne možeš zaboraviti?

Osetrov se namršti.

— Što ćemo, Jenny. Ne ću da tajim: ljubio sam je. Da sam je sâm ostavio, ne bih žalio toliko. Ali

sam se strašno raspalio, što su nas bez pitanja rastavili, a ja znadem i tko je to učinio. General Sablin. Bog zna, kamo ju je sakrio. Ali naći ću ja nju!

— Pa što ćeš učiniti, ako je nadješ?

— Ne znam. Možda i ubiti.

— To znači, da je ljubiš?

— Ne znam. Da je ne ljubim, mogao bih mirno gledati Hajduka s njom i ne bih bio ljubomoran. A ovako je ipak neka ljubomornost.

— Pa sâm si mu je ponudio.

— Da, sâm. Po drugarski. Mislio sam, da je to sasvim prirodno. Sve je danas zajedničko, pa treba da i ljubavnicu dijelimo. A kad bolje promislim, ipak ne mogu.

— Nisi ti pravi komunist.

— Pričekaj. Doći će to i kod mene. Ne može najedanput i odmah. Ja mislim, da je osvajanje žene i ubistvo jedno isto. Bilo bi vrlo lijepo, recimo, uzeti mladu i nevinu djevojčicu, koja ne bi ništa znala, tako, makar sasvim maljušnu djevojčicu, nasladiti se njom, a onda ubiti. To mora da je osobito čuvstvo.

— Pa ti si, Mišo, sadist.

— Ne shvaćam ja toga. Da li je što rdjavo?

— Nije. Zato si mi i drag, jer koješta možeš da postaneš.

— Koješta, veliš?... Tako... A što misliš, — bih li ja mogao postati Napoleonom? Ja, evo, ovako mislim: naš narod nije francuski narod. Naš se narod mora osvojiti odvažnošću, drzovitošću. Tada je on tvoj i postaje ti robljem. Mislim ovako: ima kod nas, na priliku, čudotvornih ikona, recimo Kazanjska. Pred njom se skuplja silan narod: starci, starice, žene, djeca, bogati trgovci, seljaštvo, a svi na koljenima. »Vladarice, spasi!« Doći, eto, tamo i počiniti najružniju opačinu, da bi te i samoga bilo stid, a onda pogledati. Mislim: u očima naroda postat ću iza toga svetijim i od same ikone. Svetiji zato, jer sam jači od nje. Da, ili možda uzeti kakove moći, možda Serafima Sarovskoga, razbacati ih i pogrditi — onda ćeš postati Napoleonom. Naš je narod rob. Njemu je potrebna sila i batina. Carska sila pokazala se nikakovom, pa je zato i propala. Pobojala se smrtne kazne. Ja bih, eto, ovako: »Hoćete da se bunite?« Došao bih sâm sa strojnom puškom: »Kleknite, podlaci!« I poklekli bi! Ha! I sve bih pokosio iz strojne puške. Možda ja zato i mrzim toliko ruski narod, jer ga previše prezirem.

— Odakle, Mišo, tebi takove misli?

— Iz glave...

Osetrov zamukne na nekoliko časova.

— Pa nije baš sve ni iz glave. Sprijateljio sam se u vijeću s vojnikom Koržikovim. Taj eto, sve može. Mislim ovako: — eto, tko će postati ruskim Napoleonom, jer njemu nije ništa sveto. A našem narodu, kako ja mislim, valja da se ili pokažeš svecem ili da na sve pljuneš. Sredine on ne će shvatiti.

Osetrov odbaci cigaretu i reče:

— No, hajdemo, Jenny, da jedemo i pijemo.

I on zapjeva, da se čulo po čitavom parku:

> Eh, živio bih, bio bih,
> Pio bih, jeo bih,
> Ne radio nigda.
> Ždero bih, igro bih
> Bio bih veseo svigda.

— Eh, Jenny, Jenny, smućuje me mladenačka tuga i težim za nečim, a za čim, ni sâm ne mogu da shvatim!

XI

Pavlik Poležajev stigao je neočekivano s fronte. Na pitanje: što se tamo dogadja, mahnuo je tek rukom. Naveče skupila se sva mladež — Pavlik, Nika, Olja i Tanja Sablinova.

Nika je, vrativši se sa straže, pripovijedao, što je vidio u dvoru. Bio je ogorčen.

Sjedili su na nevelikom staklenom balkonu, iskićenom paomama i cvijećem. To im je bilo najmilije mjesto za tajne razgovore, kojih nije smjelo čuti tudje uho.

— Razgovarati se sa Carem ili s kime iz njegove porodice, nije se moglo, pričao je Nika. — To je nemoguće. Vojnici ih ni na čas ne puštaju samih. Sjednu oni na klupu, a do njih odmah sjedne kakav vojnik, zapuši, otpočinje razgovor, ili medjusobno počinju da govore o prostotama ili hihoću.

— Kolika muka! uzdahne Tanja, stresavši se od uzbudjenja.

— Čitavo moje stražarenje proteklo je u tome, što sam ih rastjerivao.

— Pa kako si ih odgonio? upita Pavlik.

— Ah, bilo je teško. »Druže«, velim, — »ostavite, to nije lijepo, što radite. Pokazujete samo svoju neprosvijetljenost«.

— I djelovalo je? upita Pavlik.

— Na neke je djelovalo, na neke nije. Ipak ima i takovih, koji imadu savjest. Meljnjikov, iz moga voda, obećao mi je, da će dobaviti natrag carevićevu puškicu. »Žao mu je«, veli — »mališa; tako pogiba za svojom puškom«.

— To je on rekao za carevića? umiješa se Olja.

— Da... Ah, Olja, oni strašno govore i strašno postupaju. Nesamo da ne iskazuju počasti, nego ni onda, ako se Car prvi, u svojoj rastresenosti, dotakne oboda na kapi, ne uzvraćaju, nego se otkreću i smiju. Da nema studenata, kojih ima medju vojnicima, ne znam, do čega bi došlo. Meni se kod izmjene dogodio velik skandal. Izmjenjivao sam praporščika Hajduka. To je novi časnik, poslan iz armije, da širi demokratske pojmove. Strašan nitkov. Latiš — seljačina. Kod doručka su časnici, koji su primali stražu i oni, koji su odlazili, obično pozdravljali cara i car im je pružao ruku. Tako je bilo i sada. Hajduk i ja podigosmo ruke na pozdrav. Car pristupi k Hajduku i ljubezno mu pruži ruku. Hajduk se teatralno odmakne za jedan korak natrag i ne prihvati careve ruke. Ah, Olja, da si vidjela prekrasno carevo lice. Kolika se muka razlila po njemu! Onda Car pristupi k Hajduku, prihvati ga za ramena i gledajući mu svojim prekrasnim očima u lice, reče:

— Golube, a zašto?

Hajduk se opet odmakne i odgovori:

— Ja sam iz naroda. Kad je narod vama pružao ruku, vi je ne htjedoste prihvatiti. A sada ja vama ne dam ruke!... Nato je izašao, a ja pošao za njim. — »Poštovani gospodine«, rekao sam mu — »vi ste nitkov i hulja!«

— Hvala ti, Niko! prošapće Tanja.

— Zaustavio se i mirno me pogledao. Ah, gospodo, nikada ne ću zaboraviti toga pogleda! Tako je bio težak. Kao da me nije ni vidio, gledao je u prazno mjesto. — »Mene t i m e, druže nikako ne možete uvrijediti«, rekao je — »pa se zato kanite toga. Ako vam pljunem u lice, vi ćete umrijeti od uvrede, a ako vi meni pljunete, ja ću se samo obrisati. Savjetujem vam, da se ne natječete. Sile nam nisu jednake«. I s tim je riječima otišao k svojim vojnicima. Gusak!...

Nitko ne reče ništa. Na balkon se spuštao sumrak ljetnje petrogradske noći; jače su mirisali heliotropi i rezede, što su stajale dolje pokraj blijedoružičastih hortenzija, a pod njima se izvalio kudravi Kvik, pogledavajući jednim crnim okom na Niku.

— Niko, reče Tanja tiho i modre joj se oči upere u mladića. — Niko, samo ja sam ovdje tudja. Ne Poležajeva. Niko, ja znam da vi mene, moga oca i moga pokojnoga brata veoma ljubite. Dajte, gospodo, vaše ruke! Eto, ovako! Olja, pruži svoju meni i Pavliku, Pavlik Niki, Niko, dajte vašu meni: — Neka bude sveto! Spasit ćemo ga! Ja još ne znam, kako, ali ćemo ga spasiti.

Ustanu, uzbudjeni tim dogadjajem. Kao da ih je prisega vezala sveto i nerazdjeljivo.

— Olja, reče Tanja, ispripovjedi svima, što si jutros govorila o staroobredničkom Skićaninu.

Olja je ispričala svoju pripovijest i opet ne reče nitko ništa. Nika je promatrao Tanju, ne skidajući s nje očiju. Tanja je bila njegova davna ljubav. Zaljubio se u nju onda, kad je na dječjoj predstavi kao markiz od deset godina plesao menuet s markizom, mladjom za godinu dana od njega. Od toga doba skrivala je njegovo srce, kao kakovu svetinju, ljubav prema malenoj gracioznoj djevojci. Ta se ljubav u njemu jačala i mijenjala se. Iz nježnoga bratskoga osjećanja postala je jakom, prvom ljubavi, koja sve svladava.

— Ja imam osnovu, reče on. — Ja ću spasiti Cara. Ali sve do odlučnoga časa ne smije nitko da o tome ništa znade. Pavlik, ti ćeš mi pomoći.

Pavlik nagne glavu.

— Nama ne ćete reći? upita Olja braću.

— Sada još ne. Osnova ni meni još nije posve jasna, nego kasnije. Pred vama nemam nikakove tajne. Tim više, Olja, što me je na tu osnovu navela tvoja pripovijest. Odmah krećem u Petrograd, da sve pripravim.

Tanja podje da ga isprati.

— Niko! reče mu. — Štitio vas Bog! Zaklinjem vas svime, što vam je sveto, spasite ga!

Nika ponikne glavom. Na licu mu izbije crvenilo. Malena, još djetinja ručica ogrli ga i mekane čiste usnice dotaknu se drhćući njegova čela.

— Spasite Rusiju! prošapće Tanja i otrči u svoju sobu.

Nika otvori vrata, zalupi njima, izadje na cestu i zadje u gustu sjenu krošnjasta drveća.

XII

Nika je bio časnik novoga naraštaja. U pukovniju je stupio poslije revolucije, pošto je bila proglašena potpuna sloboda i objavljena povelja vojničkih sloboština, zapovijed br. 1. On nije služio pod dvoglavim orlom i nije bio »Vaše blagorodje«. Bio je »gospodin praporščik«, još češće »drug«, ili »Nikolaj Nikolajević«. On je to odmah prihvatio, pa ga nije smućivalo. Iskreno je ljubio narod, vjerovao u nj i zato lako postizavao ono, za čim je Sablin težio u svojim mladim godinama: — Zbližio se s vojnicima. Prihvatio je novu drugarsku disciplinu i nije ga smetalo, kad je na straži ili na vježbi sa čitavim bataljunom za vrijeme objeda dolazila vozna kuhinja, te je s kotlićem u rukama morao da stane u red s vojnicima, a ne da dobije prvi, ili još više, da jede posebnu hranu. To poniženje, to izjednačenje s vojnicima podizalo ga u vlastitim očima. Vojnici, osobito mladež, svidjali su mu se svojim grubim humorom i u njima je gledao veselu djecu, koja se dadu odgojiti. Doskora mu je pošlo za rukom odučiti vojnike, da ne govore o Caru grubo i prezirno, razbudio je u njih neku samilost prema njemu i spoznaju vlastite krivnje pred njim. Bio bi postigao još i više, da nije bio sâm u tom poslu. Bio je osamljen. Carskoselsko vijeće vojničkih i radničkih izaslanika, ili kako su ga pokraćeno nazivali »sovdep«, poslalo je u pukovniju mnogo svojih časnika, koji su davali vojnicima brošure i knjižice, koje su prikazivale Cara u odvratnim crtama; donosili su karikature carske porodice i kojekako uzbudjivali vojnike protiv nje. Nika doskora shvati, da ono, što čine vojnici, ne potječe od njih, nego od novog elementa u časničkoj odori, koji ih vodi i podstiče na surova djela. U tom je pravcu osobito radio Hajduk.

Nika je u te dane, dok je proučavao vojnike, opazio još jednu karakterističnu crtu vojničkoga karaktera: lakovjernost i pristupačnost svakojakim

glasinama. Što je bila glasina ružnija i neobičnija, to su joj vojnici lakše vjerovali. Jednoć su u dvoru, gdje su po komandantovoj zapovijedi bile skinute zavjese i žaluzije, velike kneginje radile večerom ručni rad. Jedna se kneginja, crtajući uzorke, čas sagibala, a čas uspravljala i time zaslanjala svjetiljku. Neki je vojnik to opazio i rekao, da se iz dvora daju signali. Komu, zašto i kako su mogle signalizirati velike kneginje, za to se pitanje vojnici nisu zanimali. U gomili su nahrupili u dvor, pa su preplašene velike kneginje i službujući časnik imali vraškoga posla, dok su dokazali, da se nisu davali nikakovi signali.

Vojnici su se držali sumnjičavo. Nika nije mogao da ih razumije: hoće li oni, da se Car ubije, ili žele da opet bude sve po starome, — »samo da se sve to što prije svrši«. Nika je doskora opazio, da privremena vlada nije zadovoljila vojnike. Dala je mnoge sloboštine, ali glavne slobode nije davala: nije ih oslobodila od rata, nije ih puštala kući, ni donosila željenoga mira. Da se vrati Car, on bi im zacijelo dao mir. Rado bi ga oni opet posadili na prestolje, ali se o njemu govorilo i pisalo, da je izdajica, da je htio sklopiti nekakov mir, što bi za Rusiju bila propast. Govorilo se, da Car podržava kmetstvo i ponovo hoće da ga povrati, da i seljake preda vlasteli, i oni su u to vjerovali. Sadašnjim položajem takodjer nisu bili zadovoljni, te su očekivali ustavotvornu skupštinu, koja će im dati pravu vlast i koja će učiniti tako, da seljacima i vojnicima bude dobro.

Prestolnički život sa svojim zabavama, kinematografima, ženama, kartama i vinom razvratio je vojnike. Podčasnici su izgubili svoj autoritet, jer su ih istisnuli vojnici, koji su podolazili iz petrogradske mladeži: klatež, džepokradice, sitni radnici, koji su znali loviti u mutnoj vodi i koji su dobro poznavali Petrograd sa svima njegovim zakutcima i skrovištima, a bili su spremni na svaku drzovitost. U njihovoj razbojničkoj spretnosti, u njihovim smi-

onim pothvatima nalazio je Nika posebnu krasotu, pa je umio svojom lukavošću, mladenaštvom i rječitošću postati medju njima neke vrsti atamanom. U tome se takmičio s Hajdukom i često je s osobitim nutarnjim zadovoljstvom osjećao svoju premoć nad njim.

S tim momcima često je pjevao razbojničku pjesmu:

Oblaci tmasti se nadvili,
Magla nad polja se spustila,
Reci, kud miso se zavezla,
Reci, oj zbori, naš ataman.

Nika je osjećao, da je on ataman tih ljudi i da može svanuti dan i doći čas, kad će oni poći za njim i na dobro djelo.

Život više nije nalikovao na život. Pred njim se raspletao kao neki bulvarski roman, pun senzacija i krvavih prizora. Zavjere, izborni sistem u pukovnijama, tajinstveni »sovdepi«, kamo u svim teškim časovima trčkaraju vojnici, obilje nekog sumnjivoga novca kod vojnika, hazardna igra na karte, u kojoj sudjeluju i časnici, podobni Hajduku, zlatnina kod vojnika, prstenje, drago kamenje, debele raspojasane djevojke, koje su slobodno dolazile k vojnicima u vojarne i igrale s njima, odjevene gospodski, ali s manirama sobaricâ i krojačicâ, pa napokon i marseljeza, koju je neprekidno svirao orkestar ili je pjevali vojnici i gosti — sve je to činilo neko uzdignuto čuvstvo, revolucionarno raspoloženje. Nika nije bio sklon revoluciji, on ju je mrzio, gledajući u njoj bunu, a u vojnicima pobunjene robove, ali je on bio odviše mlad, a da ne mašta, da se ne zanosi za onim golemim, što je omogućavala revolucija mladim i poduzetnim ljudima.

Nika je od djetinjstva vatreno ljubio Cara, bio zaljubljen prvom, čistom ljubavlju u Tanju Sablinovu i čekao samo, dok se rat svrši, pa da je zaprosi i da se vjenča, jer je osjećao, da ne će biti odbijen. Ali

kao svi čisti mladi ljudi, tako je i on sebe smatrao nedostojnim Tanje, vidio u njoj sama savršenstva, pa je zato odlučio, da će za nju izvesti junačko djelo, koje će ga učiniti dostojnim nje.

To djelo ima da bude spasenje carevo.

U tu svrhu odluči iskoristiti svoj uticaj na vojnike, njihovu spremnost na drzovitost i njihovu lakovjernost. Osnovu je imao davno gotovu. Samo jedno nije znao: kamo da povede Cara. Najprije ga je htio odvesti u inozemstvo, k saveznicima. Ali saveznički odnos prema revoluciji, njihovo lakrdijanje pred revolucionarnim herojima, njihova nazočnost na pogrebu žrtava revolucije i govori, što su ih izrekli, sve je to pokazivalo Niki, da Car ne će kod njih naći mirna utočišta. Razbijao je sebi glavu, kamo da ga odvede. U Abesiniju, k negusu, caru Etiopije? K sijamskome kralju, gdje su bili princevi Čokrabon i Naj-pum, odgojeni u Rusiji? U Kitaj, u Japan? Sve je to bilo strašno zamršeno i teško bi se dalo izvesti za vrijeme rata.

Oljina maštanja, njezino pričanje o staroobredničkim Skićanima, o zavjetima starini vjernih ruskih ljudi, pričine mu se mogućnima i on odluči da ih ispuni.

Kako? Za potankosti se nije zanimao. Potankosti će izraditi s onima, koji će mu morat pomagati. Glavnim svojim pomoćnikom izabere starog Sablinovog šofera, Petrova. Još iste večeri požuri se Nika k njemu.

XIII

Petrov je pripadao onom tipu privrženih Rusa, koji, zavoljevši jedanput nekoga, nikad mu se u duši više ne iznevjeruju. Petrov je bio čisti Rus, duboke vjere, koji je volio sve obrede pravoslavne crkve, živio solidno, umjereno, prema starim običajima. Bio je radnik u mehaničkoj tvornici, poreklom

seljak, jednostavan čovjek i to mu je davalo pravo na slobodu govora, kakove tih dana nije imala inteligencija. Čovjek u lijepom odijelu — »buržuj« — mogao je tek da se oduševljava za revoluciju i da se pokloni pred njezinim vodjama; mogao je da štampa portrete ubicâ, kakav je bio Kirpičnikov, pješak volinske pukovnije, koji je ubio svoga satnika. Generali, pa i onakova karaktera, kakova je bio Kornjilov, morali su se ulagivati gomilama, nagraditi Kirpičnikova georgijevskim krstom i držati prigodni govor: — inače su mogli doživjeti tamnicu, tvrdjavu, a možda i smrt.

Petrov je medju najuzbudjenijom gomilom mirno stiskao svoje žuljave pesnice i govorio »vodjama« — »pljačkaši vi i nitkovi! Bio Car dobar ili rdjav, bio je ipak Car, dok su sadašnja gospoda naprosto izdajice«, te je, mirno rastavljajući gomilu, odlazio.

Dobacivali su za njim: »provokator!« On bi zastao, mrko ošinuo gomilu smionim pogledom i rekao: — »Tko je to rekao? neka izadje pred mene, da pokažem tom pasjemu sinu, tko je provokator!«

I nitko nije izlazio.

Pravi buržuj bojao se u to doba, da se dobro obuče i, da izadje u skupocjenoj bundi, a Petrov je nosio prekrasan krznen ogrtač, znajući, da u šofera Petrova ne će smjeti nitko da dirne.

Kad su vojnici moročnenske pukovnije uhapsili generala Sablina, Petrov, koji je igrao znatnu ulogu kod njegova oslobodjenja, morao je otići sa fronte. Vozeći sve uhapšenike s praporščikom Hajdukom i s pratnjom k armijskoj skupštini, umjesto pred skupštinu, odveze ih do stana frontnoga stožera, gdje je naglo dozvao službujućega generala i — uloge se za tren oka izmijeniše: Sablin, Kozlov i Jermolov bili su oslobodjeni, a Hajduk i vojnici uhapšeni. Prijetio im je ratni sud, ali se za njih zauzeo mjesni sovdep, pa ih otpustiše na četiri strane, okrstivši

čitav taj dogadjaj imenom neizbježivoga revolucionarnoga ekscesa.

Poslije toga bilo je za Petrova opasno da ostane na fronti i Sablin mu ponudi, da se sa svojom ženom nastani u njegovom petrogradskom stanu, zapremajući sobe miss Proktorove.

Nika je sve to znao.

Poslije osam sati naveče stigne Nika u Sablinov stan, ali Petrova nije zatekao kod kuće. Petrovljeva žena, milovidna i mršava u crnoj poculici od čipaka, u kojoj je nalikovala na Španjolku, reče Niki:

— Naći ćete ga, ako vam treba, u glavnoj garaži, u mihajlovskom manežu.

Nika ode u manež.

Vrata maneža bila su širom otvorena i u mutno osvijetljenom manežu razabirali su se dugački redovi automobila. Na ulazu stajali su bez posla nekakvi mladi, naoružani ljudi.

— Što tražite, druže? zapitaju ga.

Nika je izgledao kao revolucionarni časnik. Malen, crn brčić bio mu je podstrižen, kapa zabačena na zatiljak, nestegnut french, galifé-hlače i cipele s dokoljenkama davahu mu izgled novoga časnika, pa ga je lako mogao tkogod držati za pobočnika Kerenskoga, Gučkova, ili za časnika automobilske satnije.

— Je li ovdje šofer Petrov? upita Nika.

— Ne znam, druže, okrene se momak u maneži i poviče: — Drugovi, je li šofer Petrov ovdje ili nije?

Iz sumraka maneža makne se čovjek u kožnoj šoferskoj bluzi i pristupi Niki.

— Bio je ovdje, reče taj čovjek. — A tko ste vi?

— Dolazim od njegove žene. Iz Gogoljeve ulice. Recite mu, da ga zove Nikolaj Nikolajević.

— Dobro.

Šofer ode u manež i za nekoliko se časaka povrati s Petrovim. Petrov je poznavao Poležajeva, jer je donosio Tanji pisma od oca, te se često razgovarao s Nikom i pitao ga o svemu, što se dogadja u Rusiji.

— A, Nikolaju Nikolajeviću! reče smiješeći se. — Zdravlja vam želim.

— Zdravo, druže, naglašujući riječ »druže«, reče Nika... Poslala me po vas vaša žena. Jeste li slobodni?

Petrov se poče domišljati. On je već nekoliko puta govorio Niki, ako bi se našao dobar automobil, dosta novaca i odvažnih ljudi, da bi Cara bilo vrlo lako kuda odvesti.

— Odvratno je, govorio bi, — gledati, kako se Njegovu Veličanstvu židovi rugaju. — Petrov je naime vjerovao, da su svu revoluciju udesili židovi, da se narugaju ruskom narodu.

— Slobodan sam, odgovori.

— Molila vas je, da dodjete sa mnom k njoj. Hajdemo! reče Nika.

— Čemu da pješke idemo? Dat ću mašinu. Druže — obrati se on k šoferu, koji ga je pratio, hajde, mili, gurni Alješkina, neka dade »benz«.

Nakon pet minuta, otpustivši Alješkina s automobilom, uspinjao se Nika s Petrovim u Sablinov stan.

Nika povede Petrova u Sablinov radni kabinet i ne paleći svijetla, posadi ga za stol naspram sebe.

Nad gradom se razastirala srpanjska mjesečna noć te je odsjev mjeseca i uličnih svjetiljaka prodirao kroz široke prozore u stan. Predmeti na pisaćem stolu, sâm stol, fotelji, ormari s knjigama, stolić s pušaćim priborom razaznavali se tamnim obrisima. Lica se nisu razabirala. Govorili su u pô glasa te su se u toj polutami neobično dobro osjećali: mladić Nika i četrdesetipetogodišnji Petrov, a bili su jedan prema drugome iskreni.

— Sjećate li se, Petrove, da smo jedanput govorili, kako da se odveze car i da se spasi.

— Svakako bi trebalo, Nikolaju Nikolajeviću. Ja ništa ne vjerujem toj čivutariji. Ubit će ga na pravdi Boga. Toliki grijeh, pomiluj Bože! Samo, kuda da se odveze, vaše blagorodje? K Englezima ili Francuzima? Vidjeli ste i sami, da ne bi bilo najzgodnije. Englez mrzi Rusiju, to ja znadem sasvim pouzdano, a židovi i Francuzi — na jedno su brdo tkani. Da ne ratujemo s Nijemcem, Nijemcu bih više vjerovao.

— Ne, Petrove. Mi treba da spasimo i sakrijemo Cara medju Rusima!

— Idi, molim te, Nikolaju Nikolajeviću, baš su se proslavili ti naši Rusi. Sasvim su sišli s uma. Da nije tako, ništa bolje!

— Ne, Petrove, ima i dobrih ljudi. Evo, što smo smislili.

I Nika ispripovjedi o staroobrednicima Skićanima, o staricama i bjelicama, o keržensklm prašumama, o svemu onomu, što mu je ostalo od čitanja romanâ Pečerskoga i Salijasa. Slatko-romaničko maštanje pretvaralo se u njegovim riječima u široke mogućnosti, pa je on već vidio u duhu ostvarenim taj bijeg.

Petrov se duboko zamisli u njegove riječi. Gospodska fantazija sukobila se sa zdravim, praktičkim razumom starog i razboritog radnika.

— A kako ćemo ga dovesti donde? zapita iza duga razmišljanja Petrov.

— Na automobilu! jedva dišući od uzbudjenosti, odvrati Nika.

Petrov ne reče ništa.

— Smijem li zapaliti cigaretu? zapita.

— Ah, pušite, pušite, molim, Petrove! skoči Nika sa stolice i ponudi mu cigarete i šibice. Osjećao je, da se u staroj glavi Petrova rješava sudbina njihove osnove. A ako Petrov odbije, onda ne će više nitko pomoći.

Petrov je dugo pušio šuteći. Oči im se privikle na tamu i Nika je jasno razabirao lice Vjere Konstantinovne na potretu, koji se po Sablinovu nalogu nije nikada prekrivao platnom. Nika je u mislima molio Petrova: — »No, odluči se, mili moj, prihvati se toga. Pa to te ništa ne stoji!«

— Nikolaju Nikolajeviću... a ne prisluškuje li nas ovdje nitko? upita Petrov.

— Nema nikoga.

— Treba pogledati. Ja Timofeju, na primjer, njihovome ne vjerujem. On samo misli, kako bi okrao svoga generala.

Nika razgleda po sobama i vrati se.

— Ne, nigdje nema nikoga. Avdotja Markovna postavlja u jedaćoj sobi samovar.

— To čini za vas. Mi uvijek pijemo u svojoj sobi, reče Petrov.

Petrov opet zamukne, pušeći. I on je bio očito uzbudjen.

»No, mili! Bože, pomozi mu, da se odluči«.

— Cara valja svakako spasiti, reče napokon Petrov. — To je jasno. Ne može imperij biti bez imperatora. A republika? No, kakova je to republika — sama židovčad i vikači skupštinski. Ali na automobilu se ne može. Vi kažete: u vjatskoj guberniji, ili da ga valja odvesti i pod sâm Ural? A jeste li se dogovorili, kamo ga upravo valja odvesti?

— Ne.

— Evo, to i jest upravo ono. Pa i ne može se, Nikolaju Nikolajeviću, dogovoriti. Vi ste to sami zamislili — pa dobro. Meni ste povjerili, pa je time već postalo gore, a ne dao Bog, da i tko treći dozna. Sve bi propalo.

Petrov opet zamukne na neko vrijeme, a onda reče:

— Glavama se, vaše blagorodje, igramo. Još nismo ništa ni izveli, tek što smo se porazgovorili, a već je glava na kocki. To je, vidite, ono.

I opet zašuti.

— A treba spasiti, svakako treba! reče ponovo. Samo valja izvesti. I n j e g a navesti, da privoli. Ako on bude htio — sve će dobro ispasti. Vidite, automobilom se ne može donde dovesti. Prije svega treba benzina. Opet kocka. Tko zna, kakovi su tamo putovi. Počneš li se raspitkivati — izdat ćeš se, postavit će zasjedu i svemu je kraj. A ne dao Bog, da mašina stane. Pa onda — ne mogu se ni svi povesti. On treba da obrije brkove i bradu, da ga nitko ne će poznati. I carevića ćemo sakriti. Bude li potrebno, obući ćemo ga kao djevojčicu. No n j u ne možemo sakriti kao ni kneginje. Previše udaraju u oči. Trebalo bi nekoliko automobila — čitav vlak? Ne će se toliko naći.

Od tih riječi staroga šofera padala je Nikina odvažnost. Osjećao je svu njihovu ispravnost i shvaćao, da osnova nije bila promišljena, nego stvorena naglo; da se izvede, trebalo je stvoriti opsežnu zavjeru, a Nika nije znao, kako bi to izveo. Bio je spreman, da se svega odreče, da se oprosti s Petrovim i da krene kući, ali je Petrov drugačije mislio.

— Valja spasiti! reče Petrov ponovo. — I evo kako. Za Pavla Nikolajevića, brata, možete jamčiti?

— Svakako.

— Evo, kako. Upravo pod Novgorodom, tri vrste od ceste, u zabitnom selu, živi moja mati. Starinskoga kova žena, dobra života, a nije brbljava. Živi u obilju; po milosti generala Sablina ja sam joj dosta pomogao. Kućica ima pet prostorija, a najglavnije je, novgorodska zabitnost. Ne bi li k njoj? Do nje možemo stići za šest sati. Ja ću dobiti dobru mašinu, Baccart. Sutra pošaljite Pavla Nikolajevića na obuku bez naramenica; on će biti pomoćnik. Vi putujete s ispravom, straža neka samo otvori vrata i neka ih pridrži, dok ne izadjemo. Jeste li razumjeli, dok Car bude na šetnji,

pograbit ćemo ga onako, kako bude i amin. A od moje matere, obrijavši se i u seljačkom odijelu, provući će se u šume, kako ste rekli — to će eto biti junačko djelo.

Nika je promatrao Petrova zanosnim očima. Da, on se nije prevario u ruskom narodu: iz njegovih će krugova naći on sebi pomoćnike zasnovanom svetom činu.

— A sada, vaše blagorodje, dopustite, da vam u ime generala Sablina ponudim našega čaja i našega šećera.

XIV

Otezati se nije smjelo. Po Carskom su se Selu širile glasine, da je odlučeno otpremiti carsku porodicu u Sibiriju. Vojnici su o tome otvoreno govorili. Strijelci, Nikini drugovi, koji su bili ponešto upućeni u njegovu osnovu, odluče da mu pomognu.

— Ali samo tako, govorili su, da na nas ne pane nikakova odgovornost, da ne bude, dakle, nikakove krivnje, niti kakova sumnjičenja protiv nas. Kao da se sve slučajno dogodilo. Ako vas uhvate, nas ne smijete odavati, jer ćemo sve poricati.

Nika nije ni mislio na odavanje. Sve je preuzimao na sebe. On nije bio svijestan o tome, na kako se velik korak sprema, a ni na posljedice nije mislio. Pavlik se već drugu nedjelju vozio s Petrovim na istom stroju, kao njegov pomoćnik. Benzin je bio pribavljen; za svaki slučaj bila je u Ljubanji uredjena pričuvna baza. Sve je bilo spremno, osim najglavnijega. Još nije ništa dogovoreno sa Carem. No on valjda nije mogao da ne pristane? Za dobro Rusije! Pavlik je svjetovao, da se u najkrajnjem slučaju upotrebi sila.

Očekivali su samo još dan, kad će odredjeni ljudi biti na straži, a vrata će kao slučajno ostati otvorena. Došlo je napokon i to, ali je sa stražom išao praporščik Hajduk, a to je otešćavalo uvjete bijega. Naveče se Nika s potrebnim uputama, s kovčegom, u kojem je bilo rublje i živež, s dugačkim sivim ogrtačem visoka ovratnika i s poluvojničkom kapom, dovezao u Sablinov stan i ostao tamo da noćuje.

Car je izlazio na šetnju u jedanaest sati ujutro. U to je vrijeme trebalo uletjeti u park. Vrijeme se oblačilo. Po modrom nebu plovili su veliki oblaci i zastirali ga; na mahove je s mora pirio vjetar. Mirno i ravno išao je automobil, odišući teško. Sprijeda je lepršala malena crvena zastavica pokazujući, da su svi oni, koji u njemu sjede, priznali revoluciju. Tih dana jurilo je po gradu toliko automobila s vojnicima i mladim praporščicima, da Nikin dolazak nije pobudjivao ničije sumnje: bit će kakav izaslanik ili član sovdepa. Budućnost je pripadala praporščicima, oni su slavili slavlje, s automobilima su odlučivali oni, a ne generali. Automobil nije nikoga zbunio ni onda, kad je, ušavši u veliki park, s nepromijenjenom brzinom krenuo prema Aleksandrovskomu dvorcu.

Nika, nastojeći, da zatomi uzbudjenost i da ne ustaje sa sjedala, pretvorio se sav u pažnju.

Ive, koje su rasle uz cestu, razmaknule se i ukazala se željezna ograda, stražari s puškama i vrata. Bila su širom rastvorena. Automobil uveća brzinu, jureći s punom parom. Na travi kraj dvorca sjedile su uz drvenu stijenu tri velike kneginje i carević. Kneginje su, prekrivši vlasi prostim isklobučenim šeširićima, bile u prostim bluzama. Carević je imao na sebi kapu i haljinac s vojničkim naramenicama, s pričvršćenom georgijevskom medaljom na grudima i visoke čizmice. Čas prije zabavljali su se svi poljskim radom. Iza njih stajao je vojnik s pregačom: jedan od dvorske služinčadi, koji im je pomagao. Car je sjedio na klupi kraj dvorca, dok mu je velika kneginja Olga Nikolajevna čitala na glas nekakvu knjigu. U blizini nije bilo nikoga. Hajduk se nije nigdje vidio. Meljnikov je održao riječ i odveo Hajduka i vojnike sa straže, izmislivši neki sitni razlog.

Automobil se naglo približi. Protekle su dvije sekunde, a Niki se pričini, da je prošla čitava vječnost. Zavorna poluga škrine, pa Nika, od neočekivana zastoja, umalo nije izletio. Car ustane, Carević pritrči k njemu. Car strašno problijedi. Za posljednjih dana vrlo je omršavio. U bradi su mu jasno stale izbijati sjedine. Gledao je Niku s pitanjem u očima.

— Vaše Veličanstvo, progovori Nika, — sjednite što brže sa carevićem. Došli smo da vas spasimo.

Car odmahne glavom. Možda nije vjerovao. Nika se prekrsti.

— Vaše Veličanstvo, mi smo Rusi, koji mnogo trpimo poradi vašega zatočenja, pa smo došli, da spasimo Vas i carevića. Sjedajte, Vaše Veličanstvo.

Carević je radoznalim očima promatrao Niku, dok je car šutio. Automobil je tiho brujao.

— Vaše Veličanstvo nam ne vjeruje, — gušeći se od uzbudjenosti, reče Nika. — Tako mi Gospoda Boga, istina je! Mi smo stari dvorjani, vaši vjerni sluge.

— Vjerujem vam, progovori Car razgovijetno i lice mu počne podrhtavati jedva primjetljivim bolnim drhtajima. — No ja mislim ispuniti svoju dužnost do kraja. Neka se vrši nada mnom volja Boga i moga naroda. Ruski narod ne će mi nikakova zla učiniti, kao što ni ja nisam želio nikakova zla narodu.

Iz dvora su trkom dolazili vojnici straže s Hajdukom na čelu.

— Hvataj silom! krikne Pavlik.

Carević zaplače i prione uz cara.

Čitavo Nikino tijelo omlohavi. Nije se mogao dotaći Cara. Prekrasne ispupčane oči careve, pune duboke tuge, uprle se u njega.

— Vi ne ćete činiti nasilja. Od toga bi bilo samo gore, reče car tiho i podje prema straži, kao da kod nje traži zaštite.

— Sve je izgubljeno, reče Pavlik.

— Sjedajte, progovori Petrov, — ništa ne će biti. Umaknut ćemo.

Pavlik povuče Niku u automobil i u taj čas zaškrine željezna poluga, automobil poskoči kao konj, koji se zastajao, i pojuri po mekom pijesku. Otraga zapraskaše hitci.

— To za nama pucaju, reče Petrov. — Gospode, neka bude volja Tvoja!

Automobil je oštro obilazio livadu. Preko nje je naprečac trčao Hajduk i vikao nešto stražaru kod vrata. Prodju kroz vrata, koja su se zatvarala, automobil se potrese na oštrom zaokretu i stane juriti cestom sve brže.

Dugo su svi šutjeli. Nika nije shvaćao, što se dogodilo. Do njega je sjedio Pavlik. Vjetar je zujao u ušima. Nisu se opažale izbočine ni tamni kolosjek, sve se slijevalo u ravnu bjelkastu prugu. Naglo su se približavali, kao da im lete ususret, vozovi sijena, psi koji su lajali, sive seljačke kolibe, nasadi, krčma, oko koje su se nanizale seljačke taljige, svirala je truba, djeca su nešto vikala, gume poskočile na izbočini kod mosta, automobil jurnuo na daske, dolje se opažala tamna voda, a daleko pred njima pukla kao strijela ravna cesta, a granata šuma od jelâ i omorikâ pritisnula s jedne i s druge strane. Petrov umanji brzinu i okrene se. Otraga se na mnogo vrsta pružila cesta, na kojoj se nije vidjelo ništa sumnjivo.

— Što ćemo sada, gospodo! Sve je propalo. Sad se morate sakrivati. Vojnici će odati. Sada hajdemo najprije k mojoj majci, a dalje ćemo već vidjeti.

— A kako ćete vi, Petrove?

— Ja ću se izvući. Mene nitko ne poznaje, osim ako nisu prepoznali mašinu? Ja ću po noći stići. Mašinu ću staviti na njeno mjesto, a ja leći da spavam. Za mene se dakle ne brinite. Ali vas poznaju vojnici. Dakle, zar ne, k majci?

— Dobro, odgovori Pavlik.

Duša mu je bila klonula, pa nije znao, što bi.

U pomrčini okrene automobil u šumu preko plitke grabe i stane.

— Vi, Pavle Nikolajeviću, ostanite kraj mašine, a ja ću Nikolaja Nikolajevića odvesti k našoj kući.

Više od jednoga sata išao je Nika za Petrovim po uskoj šumkoj stazi. Bodljikave jele dodirivale su mu lice, a pod nogama pištala vlažna zemlja. Napokon se pokaže čistina, šumsko jezero i šest kuća, koje su se protegle u ulicu duž jezera. Mjesečev srp dizao se nad vodom i odrazivao se lukavo i tajinstveno u tamnoj vodi. Hrapavo zalaju psi, no svijetlo se nije nigdje vidjelo. Kolibe su gledale sve jednako tamnim prozorima.

Petrov je dugo kucao u vrata. Napokon se začuju nečiji koraci i starački glas upita, tko je i što traži.

— Ja sam, mama, reče Petrov. — Doveo sam goste.

Vrata se otvore. Na vratima se ukaže snažna starica, osvijetljena malenom, zadimljenom limenom svjetiljkom te se stiskala u siv vunen rubac. Dobroćudnim pogledom pogleda Niku i progovori:

— No, ulazi! Spasio te Krist. Da se možda pred vojnicima ne spasavaš?

Nika udje u tamno predvorje, gdje je vonjalo po kokošima.

XV

U Aleksandrovskom dvorcu vladala je 30. jula već izjutra neka žurba. Caru je bilo saopćeno, da ga je privremena vlada, poradi njegove lične sigurnosti, odlučila otpremiti s porodicom u Tobolsk. Jamčili su mu ličnu sigurnost i obećali mu, da će po mogućnosti što ljepše udesiti život njegov i svih njegovih. Veći dio svite i dvorjanika odluči da će dragovoljno poći sa Carem i da ga ne će nikad ostaviti. Car je molio, da ga otpreme na jug poradi carevićeva slaba zdravlja, no molba mu je odbijena.

Ujutro dopreme u dvor ikonu Božje Matere. U dvorani se sakupi careva porodica, svita i služinčad. Naokolo se stisnu naoružani vojnici. Visok i lijep svećenik ruse prosjede brade, odslužio je božju službu za carevićev rodjendan, a iza toga za sretno putovanje. Čitava se porodica toplo molila. Molili su se i članovi svite. Nitko nije znao, što ih još čeka. Dvoranom je odjekivao mekan svećenikov glas, uzvijali se modrikasti pramenovi dima iz kadionice — i čuli se tihi uzdasi lakaja i služinčadi. Vojnici su bili mirni. Nisu udarali kundacima kao obično, nisu kašljali, niti se useknjivali. Sunce je provirivalo kroz prozore i sjalo na svećenikovoj rizi, na zlatnom nakitu ikone, na naloju. Carevo i caričino lice bilo je blijedo i sabrano.

Svećenik je čestitao careviću i zaželio svima sretno putovanje.

Sutrašnji dan, 31. jula, protekao je u pripravama. Došlo je vrijeme, kad su obično lijegali na počinak, ali carska se porodica nije razilazila: čekali su na vlak. K njima je stigao carev brat, veliki knez Mihajlo Aleksandrović, ali ga nisu puštali k Caru. Vojnici su se vrzli po dvoranama i po sobama. Na podu i na stolicama ležale su njihove uprtnjače i torbe s prtljagom. Oko ponoći

odjeknu nečiji nagli, odlučni koraci i medju vojnicima proleti šapat: — Kerenski! . . . Kerenski! . . .

Jak čovjek srednjega uzrasta, masna, blijeda i nezdrava lica, umorna izgleda i nabreklih očnih kapaka, obrijan, smedj, u suknenom frenchu bez naramenica, u širokim hlačama i cipelama s dokoljenicama, udje u sobu, u kojoj je bila straža i počne vojnicima držati govor. Govorio je jakim, kratkim rečenicama. Smisao tih rečenica bio je laskanje vojnicima, a ton govora bio je zapovjedni.

Vojnici se natiskivali oko Kerenskoga, gledali mu ravno u usta, kao da bi očima htjeli vidjeti one lijepe i zvučne riječi, kojima je pucao po njima.

— Drugovi! govorio je Kerenski, — vi ste čuvali i štitili porodicu bivšega cara ovdje. Vi ste ga dužni čuvati i u Tobolsku, kamo se Romanovi otpremaju . . .

Vojnici su ponajviše bili mladi ljudi, koji su stupili u službu već za trajanja rata, no medju njima se nalazio i jedan vremešan podčasnik strijelac. On je napeto slušao svaku riječ Kerenskoga i nije mogao ništa da shvati. Prije pet godina čitavo je Carsko Selo slavilo taj dan s velikim slavljem, pa je i on, strijelac, hodao gradom i promatrao iluminaciju. Na ulicama su se preko dana skupljale gomile naroda, očekujući dolazak carevića, a kad se izvezao sa caricom, narod je skidao kape i svuda naokolo čuli su se glasovi milja:

— Prekrasni naš! Andjelak! Kerubin nebeski!

I on sam je gledao carevića, ushićavao se i obožavao ga.

Što se to dakle dogodilo za ovo nekoliko godina? Što se dogodilo? Bio je rat. Bilo je pobjedâ . . . A zatim . . .

— Tekovine revolucije! čule su se oštre, jake riječi.

— Pa gdje su te tekovine, mislio je stari podčasnik, — kad su se, pogledaš li po cijeloj fronti,

naši povukli, a čuje se, da u čitavoj armiji dolazi do pobuna?

— Demokracija je uzela svu vlast u svoje ruke, a ona se ne želi osvećivati, niti misli obračunavati s Romanovima...

Oh, kako je sve to bilo nerazumljivo starom podčasniku i od toga nešto ga je teško stezalo oko srca.

Kerenskome jave, da veliki knez Mihajlo Aleksandrović čeka na dopuštenje da se oprosti sa Carem.

— Dobro! U mojoj nazočnosti, klimne Kerenski glavom.

Taj sastanak trajao je deset časova i protekao je gotovo u šutnji. Što su mogla reći braća, koja su tako mnogo osjećala u te časove, dok ih je tako drzovito gledao malen, ridj čovjek, u čijim je rukama bila njihova sudbina i sudbina čitave Rusije.

— Neka te dakle Bog čuva! reče Car grleći brata.

Čitava je porodica sjedila neko vrijeme na zavežljajima i stolcima po ruskom običaju, zatim su sišli na dvorište i dugo se razmještali po automobilima. U vlažnom noćnom zraku muklo su ozvanjali glasovi. Lipe su šumjele, kao da se opraštaju sa svojim gopodarima.

Ah, te lipe! S njima je svezano toliko uspomena; toliko su prekrasnih dana vidjele. Jasnih, svijetlih, zlatnih dana, zlatnoga vijeka Jekaterine i Aleksandra.

Na željezničkoj stanici sjedio je car sa svojom porodicom u praznoj dvorani na stolcima. Naokolo su stajali vojnici. Izmoren kroz dan i izmučen, spavao je carević u nezgodnom položaju na zavežljajima, dok mu je lice gorjelo nezdravim rumenilom. Nad njim je sjedila carica. Voz još uvijek nije dolazio. Ljudi su dolazili i odlazili i šaputali nešto, trčkali k telefonu i natrag, a na

licima im se odrazivao nemir. Radnici spremišta nisu puštali lokomotivu za carsku porodicu. Tražili su dopuštenje sovdepa. Nalog privremene vlade nije za njih bio nikakova zapovijed.

Caru su nekoliko puta kazivali, da je sve gotovo, našto bi on obukao ogrtač, no odmah bi opet netko došao i rekao:

— Izvinjavam se, gospodine pukovniče; morat ćemo još malo pričekati.

— To mi je sad već dozlogrdilo, reče Car i ne skidajući ogrtača, sjedne u kutu dvorane.

Prolazila je ljetnja noć. Mutno praskozorje puzalo je kroz prozore, dok je magla zastirala putove i polja. Gasile se signalne svjetiljke.

— Izvolite, gotovo je! javi praporščik Jefimov, kojega je ovamo odredio Kerenski.

Car izadje na peron. Ali voza još nije bilo. Inženjer Makarov, kojega je ovamo odredila privremena vlada, javi, da voz stoji na pričuvnim tračnicama i podje da pokazuje put. Car je išao za njim, vodeći ispod ruke caricu, koja se spoticala o tračnice i skretnice. Od besane noći oslabilo joj je bolesno srce, pa je nesigurno premetala noge. Teško joj je bilo uspeti se na visoke stepenice...

Napokon se razmjeste. Član državne Dume Veršinjin reče, da voz može krenuti.

U šest sati i deset časova, dne 1. augusta, krenuo je polako voz i pošao odvozeći Cara i njegovu porodicu u zatočenje... Pratili su ih strijelci 2-ge i 4-te pukovnije.

XVI

Sredinom kolovoza dobila je moročnenska pukovnija, koja je stajala dvadeset vrsta iza položaja, zapovijed da podje u rovove, da izmijeni pavlinovsku pukovniju. Zapovijed je potpisao zapovjednik zbora, onaj isti general, koji nije umio razlikovati

foksa od mopsa. On je preuzeo zapovjedništvo zbora mjesto Sablina, koji je bio odazvan u glavni stan.

Zbog te zapovijedi održala je pukovnija miting. Ona vlada, koju privremena vlada nije priznala, no koja je u obliku »Vijeća vojničkih i radničkih izaslanika« (Sovjet soldatskih i rabočih deputatov, pokraćeno: sovdep) posvuda iznikla i s kojom su stajali u živom saobraćaju različiti frontni, armijski, zborni, divizijski, pukovnijski i satnijski odbori, što ih je bila uvela vlada Kerenskoga i Gučkova, ta je vlada izdala uputu, da se ne treba izvršiti svaki zapovjednikov nalog bez pretresa. Zapovijedi su se dijelile na bojne, koje se svatko svojom revolucionarnom diciplinom obvezivao ispuniti, i na nebojne, koje su prije ispunjenja pretresivane, a često se preporučivalo prosuditi, nisu li uperene protiv tekovina revolucije, nisu li one pokušaj, koji ide za tim, da se sve opet povrati »k starome režimu, pod časničku batinu«, jer su svi generali i stariji zapovjednici od reda bili osumnjičeni, da su protivu-revolucionarci.

Miting se sastao naveče, uoči polaska, na trgu malenoga poljsko-židovskoga mjestanca medju crvenom crkvom od opeka i medju velikom »palačom«, koju su vojnici razrušili — poljskim vlasteoskim dvorcem. Siva gomila vojnika, do podrug tisuće, zgrnula se kraj nevelike uzvisine, na kojoj su se još vidjeli ostatci crvena platna s vrpcama, što je bilo podignuto na zahtjev mjesnih revolucionarnih vlasti u »sretne« dane martovske revolucije. Naslanjajući se jedan drugome na pleća, ljušteći neprekidno sjemenke, dovikujući jedan drugome i prekidajući govornike dobacivanjima, vojnici su slušali čas jednoga, čas drugoga časnika ili vojnika, koji su izlazili da ih nagovore, kako je potrebno da se zapovijed ispuni.

Prvi je govorio Vercinski. Dugo je i žučljivo govorio o tome, kako je potrebno, da se rat završi

s pobjedom u potpunom suglasju sa saveznicima; zatim o tome, da Rusija ne može sama živjeti, da joj je potrebna zapadno-evropska industrija; da je za pobjedu saveznika potrebno, da se naša fronta održi barem dotle, dok saveznici ne uzmognu zadati Njemačkoj odlučan udarac; da pavlinovska pukovnija stoji već dva mjeseca bez izmjene, da su vojnici ušljivi, pa im treba omogućiti, da se odmore i oporave; da su se Moročnenci već dosta odmarali, pa je doba da se pazi i na čast; prema tome je zapovijed zbornoga zapovjednika pravilna, pa se svakako mora izvršiti.

Uz buran pljesak sidje Vercinski s govornice, a na njegovo se mjesto uspne mlad praporščik Dolotov. Taj praporščik je došao pukovniji pred mjesec dana iz Oranienbauma sa brzometnog tečaja; isticao se silnom kukavnošću, a u posadi se svezao i otvoreno živio s jednom mladom židovkom.

— Drugovi! krikne on, podražavajući glasom i načinom ton raspojasanih vojnika, koji su pravi majstori u cerenju i zabavljanju gomile neočekivanim pitanjima, na koje je odmah i odgovarao. — Drugovi, ja ću vas, na primjer, ovako zapitati: Je li ta zapovijed bojna ili nije bojna? Ako je bojna, onda je stvar jasna: — razilazite se i ispunjavajte je bez svakog rasudjivanja... Ali, drugovi, zar na položaju grme topovi? Čuje li se strojna puška? Naši drugovi zar iznemažu u nejednakom boju? Trebaju pričuve? Oj, drugovi, ja ništa ne čujem. Na sve strane je mir i tišina: svugdje se očekuje mir. Zato vam i kažem, da ta zapovijed nije bojna, jer i nema nikakova boja — je li ispravno?

— Ispravno, ispravno! zabruji gomila.

— Zato se može i govoriti, za čim ide ova zapovijed. Gospodin je kapetan čas prije govorio, da bi trebalo ostati na položajima do kraja, do pobjede nad neprijateljem. Držite li vi, da je to ispravno?...

— Ispravno! oglasi se nekoliko neodlučnih glasova.

— A po mom mišljenju, drugovi, upravo je neispravno. Narod želi jedno. Mir! I u geslima na svetim barjacima revolucije objavljeno je: — »Mir bez aneksija i bez kontribucija«. Mir, a ne rat. A nama neprestano govore i bulazne o ratu. Komu je rat potreban? Ta on nije potreban čovjeku siromaku, koji je pošao i ostavio u kolibi s trulim slamnim krovom porodicu, da umire od gladi. Rat je potreban bogatoj vlasteli i kapitalistima, koji se njime obogaćuju. A što vi želite? Mir ili rat?

— Mir!... Mir! Davno je već doba da se svrši ova beskonačnost.

— Dosta smo vojevali.

— Doba je da se ide kući.

— Tako je, drugovi! A ako ćemo izmjenu provesti, i pojačati položaje, što će se onda dogoditi? Tamo, kod kuće, poumirat će svi od glada, očekujući vas, dok vi budete trunuli u rovovima. Evo moga predloga: — ostat ćemo ovdje i ne ćemo izvršiti zapovijed. Pavlinovskoj pukovniji ćemo predložiti, neka utakne bajunete u zemlju i krene kući. Navojevali se i basta! Koji pristaju na to, molim, neka podignu ruke.

Čitava šuma od ruku podigla se nad gomilom. Crne, prljave, opaljene pesnice izbile nad njom i stajale nekoliko sekunda grozne, pokazujući svoj potpun pristanak uz govornika.

Dolotov, smješkajući se pakosnim posmijehom, silazio je niza stube sa govornice.

— A koliko si, druže, dobio za ovaj govor? upita ga vojnik mrka izgleda, koji je stajao posve uza stube, ali Dolotov jurne u gomilu, ne odgovarajući ništa, tek je u licu problijedio, dok mu je pogled stao lutati naokolo.

Na govornicu se uspne stari, crnobradi kapetan, kojega su vojnici voljeli.

— Drugovi! reče — vi mene poznajete. Ja sam iz naroda i uvijek sam držao s narodom. Ja sam se i za trajanja monarhije zanosio za revolucionarni pokret, u nj sam vjerovao i mnogo sam za to prepatio. Ja sam se okitio ovom crvenom vrpcom, kao simbolom probudjena naroda ne za to, da izdam svoje bojne drugove Francuze i Engleze, nego za to, da ispunim svoje obećanje i pomognem rat dovesti do pobjedonosnoga svršetka. Donoseći odluku, da se zapovijed nema ispuniti, nego prekinuti rat, pokazujete, da niste svijesni vojnici, da niste slobodan narod, nego da ste — kako je, glavar nama slične današnje vlade — drug Kerenski, ispravno nazvao: pobunjeni robovi!

— Dosta je! Dosta! začuju se glasovi.

— Čuli smo!

— Časnik govori, pa se odmah osjeća, kamo navija.

— Kakav se to revolucionarac pojavio?

— Naramenice mu jasno govore, a duša mu je tamna!

— Zna se, da ne dobivaju novaca badava. Potkupljive duše!

— Drugovi! usklikne kapetan blijedeći. — Vas obmanjuju! Medju nama ima provokatora i špijuna.

— Sam si provokator!

— Drugovi! Govorili su vam, da je rat uništio seljake! Svi su uništeni. Ne govori li vam dosta taj prekrasni gospodski dom s razbitim staklima na prozorima, s razlupanim pokućstvom, Rat je sve podjednako razorio.

— Gle njega! Koga je požalio! Vlastelina!

— Požali ti siromaka! Bogataš toga i ne osjeća.

— Gulio je narod, a sada su njega pogladili; nema što da se žali. Dobio je svoje. To mu je po zasluzi.

— Drugovi!

— Dolje s njim!
— Vucite ga odande!
— Dosta je!
— Dolje! Dolje s njim!

Kapetan se bolno osmjehnu i sidje s govornice. Na dušu mu pao mrak. Što je to? — mislio je, — zar sam se ja doista prevario, vjerujući u narod, a zar je carska vlada imala pravo, ne dajući mu slobode? A što dalje... što će dalje biti?

Siv vojnik uspinjao se nespretno na govornicu. Ogledavši gomilu i razabravši tisuće lica, koja su ga gledala, smeo se na čas, no odmah se oporavio, osmjehnuo se širokim osmijehom, skinuo kapu s glave i viknuo:

— Pozdrav, drugovi, čestitom narodu... Da... A na položaje valja ići. Po kršćanskome, svakako, treba. Oni su se tamo izmorili, a mi odmorili. Po pravednosti. I poći ćemo! Ne po zapovijedi, nego po kršćanskoj dužnosti, po pravednosti. Neka se odmore! Znate naše Moročnence. Uvijek su bili dobri drugovi. Ne ćemo ih sramotiti!

I mahnuvši kapom iznad glave, sidje s govornice. Isprati ga buran pljesak i povici: — Pravilno, pravilno!

— Taj je eto postavio točku! govorio je poručnik smiješeći se vojniku, — to je pravi čiča.

Gomila se razilazila. Približavalo se vrijeme večere. Spuštao se ljetnji sumrak. U to bi se vrijeme obično tu i tamo zapjevala pjesma, zapištala harmonika, sabrao bi se krug slušalaca, ali sada su se poslije večere sabirali vojnici u manjim skupinama, čuli bi se tihi razgovori, pitanja bez odgovora, mrštile se obrve, a u glavama bi postajalo mračno.

— Što vi mislite, Kazimire Kazimiroviću, upita Kozlov Vercinskoga, — hoće li poći ili ne će?

— Sve zavisi od vremena: bude li lijepo vrijeme, možda će poći, — odgovori Vercinski.

XVII

Za ta četiri mjeseca Kozlov se postarao za deset godina. Skršilo ga, što su ga njegovi vlastiti vojnici uhapsili i što se raspala vojska. Iz Rajvolova je dobivao rijetko pisma, ali zato dobra, pa ako ga je što uznemiravalo, to je bila ljubomorna sumnja, koja se porodila u njemu poradi nekog neznatnog slučaja. Jedne proljetne večeri prolazio je mjestom, u kojem je bila smještena njegova pukovnija. Mirisale su granate lipe, šuštale pod mjesečinom ogromne topole, a bijele kolibe izgledale kao naličene, cvao je kesten. Sa nedaleke močvare dopirao je jak i bučan kreket žaba. Mjesec je sjao s tamno-modroga neba, osuta zvijezdama. Priroda je razmekšala srce, čovjek bi htio da vjeruje u bolju budućnost, pa se Kozlov mirio s pečalnom sadašnjošću. Tu i tamo gorjele su vatre — vojnici su pekli ukradeni krumpir i sjedili su naokolo. Iza revolucije su malo pjevali, više se razgovarali o koječemu, grdili, osudjivali, pravili osnove za budućnost.

— Sjećaš li se Osetrova? govorio je netko nevidljiv ispod debla granatoga hrasta, — čuje se, da se spleo sa zapovjednikovom ženom u Petrogradu. I Hajduk. Sve su babe jednake... A što, drugovi, krumpir još nije gotov? Ja ovako mislim: ako se bude zemlja dijelila, onda treba podjednako, a svakako u potpuno vlasništvo, jer kako se može gospodariti, ako zemlja nije tvoja i ako ne predje na tvojega sina?

»Možda se to meni samo pričulo«, pomisli Kozlov. »Zar bi mogla Zorka? Mila Zorka... A da pridjem i da upitam? Na čemu osnivaju takve riječi?«

Već je koraknuo prema onima, koji su govorili, ali se zaustavio i okrenuo natrag. Upitati, znači povjerovati, a povjerovati?... Što će mu onda ostati u životu, kad mu se oduzme sve, što

je sveto i zgazi se u prah: — i Car, i Bog, i otadžbina... Zar i porodica? Ne, to mu se samo pričulo. Kozlov je tako sebe uvjerio, da te strašne riječi nisu bile izrečene, nego su mu se samo pričinile, da je prestao misliti o njima... Ali zaboraviti ipak nije mogao. I često, u časovima razmišljanja, usred teških misli o Rusiji, presijecala je njegov mozak poput munje misao: — »Osetrov se spleo sa zapovjednikovom ženom, a i Hajduk... Sada su i Osetrov i Hajduk u sovjetu, pa to ne može nikako biti. Zorka nije u Petrogradu«... No bilo je teških dana, u jeseni, kad od nje nisu dolazila pisma. Šutjela je. Što se tada dogadjalo? Da je upita?... I bez toga život nije bio sladak, i bez toga nije bilo nikakove mašte, nikakove nade, a kad se priključi još i ta strašna kobna misao, neiskazani užas... On je odgonio tu misao od sebe i ona je odlazila, a kasnije se ponovo vraćala i mučila ga za besanih noći.

Te noći iza mitinga Kozlov nije spavao. Mislio je o Zorki, o njezinu posljednjem pismu i nije shvaćao, kako mu se mogla iznevjeriti, a tako pisati. Ne. Ona mu je vjerna. Ona ga čeka... Mislio je o pukovniji. U pukovniji je bio njegov ordonanc podčasnik Željeskin. Onaj isti Željeskin, koji ga je pod Novim Korčinom svojim grudima zaštitio, iskopao mu zaklon u zemlji, i kojega je on spasio poslije toga pri jurišu. Od toga se doba Željeskin nije s njime rastajao.

— Nikada, vaše visokoblagorodje, ne ću zaboraviti, što ste mi učinili. Djeci ću zapovjediti, da vas blagosivlju. I umrijet ću, a vas ostaviti ne ću, — često mu je govorio Željeskin.

Željeskin je imao dva georgijevska krsta i bio je promaknut na nižega podčasnika. Kozlov ga je htio načiniti vodnikom, ali je Željeskin bio potpuno nepismen, a k tome tako tup, da uza sve nastojanje nije mogao svladati ni azbuke. Kozlov je rekao, da

bi ga rado promaknuo na višega podčasnika, ali ga sprečava u tom njegova nepismenost. Željeskin pogleda svom zapovjedniku ravno u oči i reče:

— Gdje bih ja, vaše visokoblagorodje, mogao biti vodnikom! I tako vam mnogo dugujem. Nisam nikad ni sanjao, da ću postati podčasnikom. Nemojte se uznemirivati. Ja sam vam i ovako do groba zahvalan.

Drugoga mjeseca iza revolucije došao je Željeskin jedne večeri k svome zapovjedniku i započeo tvrdo i odlučno:

— Vaše visokoblagorodje, dolazim k vama s molbom. Zagovarajte me, da budem imenovan potpraporščikom. U Pavlinskoj pukovniji ih je mnogo imenovano.

— Što je tebi, Željeskine? upita ga Kozlov.

— Kako sam ja uvijek s vama herojski vojevao, i bio uvijek vaša zaštita, mogli biste se za me pobrinuti. Sada se to može bez mnogoga razgovora.

Kozlov otjera Željeskina. Od toga doba ostali su njihovi odnosi naoko dobri, no Željeskin se klonio da pravo gleda u oči zapovjedniku, a nije volio spominjati prijašnjih svojih herojskih čina, ni službe u zarajskoj pukovniji.

— Tako, vladala je onda nekakova neprosvijetljenost, reče jednom Kozlovu. — Mi smo, vaše visokoblagorodje, bili neosviješteni. Držali su nas u tami. A sada nam je sve jasno.

Kozlov pogleda Željeskina, koji je zurio pokraj Kozlova nekamo u kut.

— Što vam je jasno? upita on vojnika.

— Pa eto, da su nas držali u tami. Upravo ta disciplina. Kažnjavanja.

— Željeskine! Zar je ikada itko kažnjavao vojnika bez njegove krivnje? Ti si bio dobar vojnik, pa zar sam te ja kada grdio? usklikne Kozlov.

— Niste, dakako da niste. Ali ste mogli raditi, što ste htjeli.

— Ni to nije istina. Za sve je bio zakon, a protiv zakona niti sam ja, niti je drugi tko mogao što uraditi.

— Kakav zakon! promrmlja Željeskin mračnim glasom, — taj zakon je bio carski. Samovolja!

I Željeskin izadje iz zemljanice.

Kozlov se sada svega toga sjećao. U satnijske odbore nije bio izabran nijedan časnik; preko polovice odborskih članova bili su židovi, ili najrazularenji vojnici, koji su bili često kažnjavani i koji su već dolazili pred sud. Predsjednikom pukovnijskoga odbora bio je Vercinski, kojemu su se vojnici izrugavali, jer on ni u što nije vjerovao i ničega i nikoga priznavao.

»Što je to?« mislio je Kozlov, premećući se s boka na bok na usku krevetu. »Što će od svega toga biti? Poglavarstvo bolje vidi... A gdje je zapravo sadašnje poglavarstvo?«

XVIII

Ono jutro, kad je valjalo poći na položaje, bilo je sivo i maglovito. S neba je padala nekakova mokrina. Pukovnija je ipak pošla, užurbala se i u bučnu razgovoru krenula iz sela.

Deset vrsta od noćišta, na pola puta do položaja, protjecala je rijeka, preko koje su stajali mostovi, koje su čuvale kozačke straže. Ovdje je imao biti velik odmor. Vojnici su se primicali u sivoj gomili s muklim žamorom. Stupali su tromo, laganim korakom. Ni u kojoj satniji se nije pjevalo. Starih pjesama nisu htjeli da pjevaju, stidili su ih se, a novih su premalo znali.

— Stoj! odjekne zapovijed, kad je čeona satnija stigla k rijeci. — Stoj! Stoj... ponavljalo se u svih šesnaest satnija. I ne sačekavši dopuštenja, počeli su vojnici sjedati kojekuda kraj ceste i pripaljivati cigarete.

Tek što su posjedali, pojavi se medju njima neki mornar. Imao je na glavi na zatiljak zabačenu mornarsku kapu s vrpcama, a bez zaslonca, košulju, ispod koje mu se razabirala gola grud, i široke hlače s podrubom. Stigao je s odmarališta na nedalekoj željezničkoj stanici. Mlad, okretan, drzak, provrzao se u jednoj skupini vojnika, zatim u drugoj i trećoj i najednom se počnu odvajati od pukovnije najprije pojedinci i trčati na most. Dotrčavši onamo, skidali su sa sebe nabojnjače i izasipali streljivo u rijeku. Tu i tamo grunula po koja puška: vojnici su pucali u zrak. To je trajalo nekoliko časova, zatim kao da je neko bezumlje zahvatilo pukovniju. Po svoj velebnoj hrastovoj šumi, koja je dopirala do rijeke, zabruji neprekidna bijesna pucnjava: vojnici su izvlačili nabojne škrinje, uzimali brzometne naboje i bacali sve to u rijeku.

— Dolje rat! orilo se čas tu, čas tamo izmedju poklika i hitaca.

Negdje nadesno zaori na stotine glasova divlje i grubo po melodiji marseljeze:

Mi smo svjetskoga požara plamen,
Bat, što skinuo verige s roba,
Komunizam — naš crveni znamen
I geslo sveto je naše — borba!

Glasovi su im se pridružili.

Pucnjava zahvati svu pukovniju, šumskom jekom odbijani hitci činili su se glasnijima; u samoj šumi zaštekće najprije jedna, a onda druga strojna puška, a hrapava i divlja marseljeza čas se razgarala, čas stišavala i letjela obalom rijeke, podbadajući ljude. Riječi je znalo malo njih, pratili su druge bez riječi i pjesma je na časove postajala divljačko i grubo urlanje:

Protiv ljutog sveopćeg vampira
Protiv krda popovâ, gospode,
Ustani, rajo, svega svemira,
Ti narode, bez sreće — slobode!

Vitezi, gdje ste novoga doba?
Ustajte djeco, potreban tko je,
Za tu posljednju borbu do groba
Stisnite radne redove svoje!

— Dolje rat!... Dolje časnici!... Pohapsiti ih!

Za prvih metaka skočio je Kozlov na konja i pojurio k vojnicima.

— Jeste li poludjeli! krikne. Tko ste vi? Nijemci... Nijemci? S Nijemcima u dogovoru? Prestanite pucati! Gospoda časnici na svoja mjesta!

Naokolo su stajala blijeda lica. Oči su svima bile strašne; ljudi nisu shvaćali, što se dogodilo. Iz seoceta trčali su neki strani vojnici, noseći crvene barjake.

— Drži zapovjednika! povikne netko i Željeskin uhvati Kozlovljeva konja za uzde. Opkoli ga gomila. Kozlov htjede trgnuti revolver, ali mu je namjera odmah otkrivena. Neki vojnik, pograbivši obadvjema rukama torbicu, otkine je zajedno s revolverom. Pjevanje i pucnjava prestane, sve se zgrnulo u jednu hrpu, koja je strašno hripala: naokolo se pokazivale sve same divlje i ludjačke oči.

— Vuci, vuci ga! odredjivao je netko iz gomile.

Grube ruke uhvate Kozlova za nogu, skinu ga s drhtava i oznojena konja i povuku ga prema šumi. Uz njega je bio čitavo vrijeme Željeskin. On nije dirao u Kozlova, gledao ga je samo tupo, dok mu je lice bilo blijedo, užasom iskrivljeno.

— Željeskine! reče Kozlov, — sjećaš li se Novoga Korčina?

Željeskin se odvrati.

— Braćo, što radite? usklikne Kozlov sa suzama u glasu. — Ja imadem ženu i djecu.

— Postavite ga uz drvo!... Eto tako. Uza hrast! Dobro mu sveži ruke!

— Što hoćete da činite sa mnom? krikne Kozlov. — Zašto?!

— A, zar ste popili malo naše krvi!

— Veži kapetana! Jučerašnjega revolucionarca!

Ljudi su se natiskivali, gazili jedan drugome po nogama, spoticali se, padali, ustajali i dalje išli, gurajući se i hripljući teško.

— Gdje je uzica? upita netko ozbiljno i suho.

— Pogledaj na taljigama; čini se, da je bila tamo.

— Hoćemo li na dvoje na troje svršiti, ili ćemo ga mučiti? upita mlad momak bez kape, a razbarušene kudrave glave.

Odjekne osamljen metak.

— Mornar je poručnika ustrijelio, reče netko kraj Kozlova. — Iz revolvera.

— Hoćemo li?...

Ljudi su drhtali i nisu bili nalik na ljude. Riječi su im se i nehotice otkidale od usta. Nitko nije shvaćao ni onoga, što govori, ni onoga, što radi.

— Treba ga svući.

— Tako, tako!

— Svakako ga treba svući. Šteta je ogrtača. Ogrtač je nov. Kako bi mogli ovako?

S Kozlova skinu ogrtač.

— Stani, druže, a čizme?

— Gle, kako je domišljat! Hoćeš li ih ti uzeti?

— Čizme ćemo podijeliti. Kockom. Lijepe su.

— Velim, da ih skineš.

Kozlova pograbe, dok je još išao, i skinu mu čizme. On nije više ni hodao, nego su ga nosili, približavajući se sve više šumi.

— Skidaj mu hlače!

— Zašto?

— Što? Što? A sat? A novac?

Kozlova, napola svučena i bosa privezaše užetima uz deblo staroga hrasta. Gledao je vojnike široko rastvorenim, patničkim očima. Poput munje sine mu na tren misao: — »Osetrov se spleo sa zapovjednikovom ženom, a isto tako i Hajduk«.

Podigne oči k nebu. Sivi oblaci spustili se nisko. Zrak je lebdio. Iznad glave bio je gust, zelen preplet grana; mlad žir bio je poput blistavih točaka razasut medju lišćem. Sve je bilo tako krasno, tako čarobno na božjem svijetu, da je Kozlov shvatio, koliko mu je drag život:

— Braćo! Ili vi možda ne vjerujete u Krista! Zašto dakle, ako znate, što je Bog?

Željeskin je stajao pred njim i gledao ga sažalno i tupo.

— Hoćemo li suditi ili ne? zapita on neodlučno, obraćajući se prema gomili.

— Tko je propovijedao rat, a? Do pobjedničkoga svršetka? A? začuli se glasovi.

— Malo li ste popili naše krvi!

— Stani!

— Ustrijeliti, je li?

— Malo je ustrijeliti ga. Gle, kako je bijel.

— Pričekajte, drugovi! Kako su nas ono učili! usklikne mladi, razbarušeni vojnik, stajući u bojni stav s puškom na korak i pô pred Kozlova.

— Bodi ravno, pa kundakom zatuci... udri! izgovori netko sa smijehom iz gomile.

Silna oštra bol potrese čitavim tijelom Kozlova. Dolnji kraj košulje i gaće pokvasi tamna krv. Lice mu pozeleni: bodež mu je probio trbuh i zabio se u drvo. Vojnik se bijesan okrene, pograbi pušku za cijev i sa silnim zamahom udari kundakom Kozlova po licu. Zapršte kosti. Nos, usta, sve se slilo u krvavu mrlju, iz koje su samo još gledale strašne žive oči, koje su napola iskočile iz svojih šupljina. Uz bolan jecaj počeo se Kozlov rušiti.

— Dosta! vikne netko.

— Treba ga dotući, vidiš da hropće.

Na izobličeno i krvlju zaliveno lice Kozlova saspe se nekoliko metaka i on se smiri.

— A sada, drugovi, u posadu! Naši se tamo već zabavljaju.

Svi pojure, ostavivši mrtve trupove.

— Udri židove! vikne netko iz gomile.

Vojnici su vukli židovske žene, djevojke i djevojčice i odvlačili ih u šumu. Neka nevidljiva sila vukla je vojnike onamo, gdje je bila prolivena nevina krv, gdje je ostao nepomičan i strašan Kozlov, privezan uz hrast i nagnut napred, gdje su ležali trupovi kapetana, poručnika i šestorice mladih časnika, metcima razmrskanih i okrvavljenih lubanja. Tamo, medju mrtvacima, tamo su vrvjeli vojnici po petnaest do dvadeset u skupini i tamo su izvodili svoj strašni čin. Odande je prodiralo teško hroptanje, uzdasi, histerički smijeh, molbe, ženski plač, grub hihot i okrutne šale.

Zvjerad je tamo pirovala i nasladjivala se plijenom...

Zvijere se nikad ne bi ponizilo, da tako duboko pane, kako su ovdje padali ljudi.

Ljudi su ovdje izvodili takove čine, na kakove se zvijeri nikad ne bi odlučile.

— Vuci staricu, druže!

— U tudjini je i starica dar božji.

— Zar je djevojčica umrla?

— Umrla.

— A ti mrtvu. Ništa za to. Još je topla — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Sunce nije ni izašlo iza sivih oblaka, da pogleda grozotu, koju su činile revolucionarne vojske. Približavalo se turobno i tužno veče. Kiše nije bilo, no zemlja se znojila.

— Što to radimo, braćo? Što će s nama biti?

— Iskalili smo srce.

— Na položaje!

— Vercinski neka nas vodi!

— Na položajima, drugovi, ne će nitko dirati u nas. Tamo su Nijemci. Dodje li tko, istaknut ćemo bijelu zastavu i preći ćemo k njima.

— Predajmo se po satnijama!

— Potraži Vercinskoga!

*

— Da nije utekao?
— Mnogo je gadova uteklo, kad su počeli skidati naramenice.
— Prijavit će nas.
— Pazi, da ne izgubiš naramenicâ.
Satnije su zatrpavale most i išle cestom prema položajima, smetene i plašljive.
Dolje kraj mosta, s druge strane, upravo iznad rijeke, sjedio je pogurivši se Vercinski. Svoju karakterističnu glavu spustio je na prste rukû i tupo gledao u tamnu rijeku, koja je jurila pokraj njega, i ne misleći ni na što, šaptao:

Mi smo svjetskoga požara plamen,
Bat, što skinuo verige s roba,
Komunizam — naš crveni znamen
I geslo sveto je naše — borba.

Legije će poginule braće
Ucviljenih majki grozna krika,
Jecaji sirotâ kljastih, znat će
Reći: gdje ćemo naći krvnika?...

Na drugoj strani, u hrastovom gaju vladala je tišina, no Vercinskome se činilo, da još uvijek čuje jecanje mučenih časnika, samrtni hropot Kozlova i plač, histerički smijeh i vapaje nesretnih žena. Činilo mu se, da između drveća razabira na travi njihova bijela i nepomična tjelesa.
»Što je to? Što je to?« šaptao je. »Ili to nije revolucija, nego pobuna, ruska pobuna, o kojoj je govorio Puškin: — ruska pobuna je besmislena i nemilosrdna...«
»Zar je i to potrebno, zar je i to neizbježno? Zar i ta zastranjivanja revolucije? I taj početak...«
— Vaše blagordje! začuje glas iznad sebe. — Oj, vaše blagorodje.
Ispruživši se i držeći ruku na kapi, stajao je onaj isti vojnik, koji je ubio Kozlova.

Vercinski ga pogleda.
— Pukovnija moli vaše blagorodje, da je povedete na položaje.
Vercinski uzdahne, ustane pokorno i uspne se na cestu, gdje su se u sve tamnijem zraku razaznavale šutljive i postrojene satnije. Zatakne ruke duboko u džepove od hlača i oborivši glavu, zakorakne ispred pukovnije.
Ništa nije shvaćao i ni na što nije mislio.

XIX

Oko jedanaeste ure naveče približi se moročnenska pukovnija položajima. Dva su bataljuna imala ostati na šumkoj čistini u zemljanicama, a dva zapreme položaje. Zapovjednik pavlinovske pukovnije, mlad časnik generalnoga stožera, primio je Vercinskoga zajedno s predsjednikom pukovnijskoga odbora, obrazovanim vojnikom židovom, mladim čovjekom blijeda, uska lica, velikih izbuljenih očiju i debelih strastvenih laloka. Imao je na sebi kabanicu bez naramenica i prvi pružio ruku Vercinskomu. U zemljanici je gorjela petrolejska svjetiljka. Vladala je tišina kao u grobu i odisala po zemlji, vlagi i hladnom dimu od duhana.
— Zašto tako kasno, druže? zapita časnik generalnoga stožera. — Čuli smo bijesnu paljbu u zaleđu, pa smo mislili, da vas nisu možda napali njemački aeroplani. A ipak nisu preko nas letjeli.
Vercinski pogleda s dubokim izražajem predsjednika odbora.
— Govorite samo slobodno pred drugom Sonnenfeldom. Ja nemam pred drugovima vojnicima nikakovih tajni. Skupa smo prisegli, da ćemo zajedno služiti pod crvenim barjakom revolucije, reče zapovjednik pukovnije.
— Stvar je u tome, otpočne Vercinski, — što smo došli da vas izmijenimo, a ne znam, hoćete li

nas primiti i predati nam položaje. Došli smo bez streljiva, bez zapovjednika pukovnije i gotovo bez časnikâ.

— A gdje su oni ostali? upita zapovjednik pukovnije.

— Streljivo je donekle u rijeci, a donekle ispaljeno u zrak. Zapovjednika pukovnije, potpukovnika Kozlova, kapetana Pušnina, poručnika Zvjeržineckoga i šest potporučnika poubijali su vojnici; oko četrdeset časnika se razbježalo, a ja pravo i ne znam, tko je ovdje, a koga nema.

Ta vijest nije osobito djelovala ni na zapovjednika pukovnije, ni na Sonnenfelda.

— To se moralo i očekivati, reče Sonnenfeld i duboko pogleda Vercinskoga.

— Tako je, potvrdi zapovjednik pukovnije. — Kozlov je prenapeo pukovniju. Neprestano je navijao na starinu. On nije shvatio novoga, revolucionarnoga i slobodnoga vojnika, pa je zato i platio. Carstvo mu nebesko! Šteta ga je, dašto, ali se nije smjela na svoj način svijati i poricati vojnikova volja.

— Pričekajte samo, još su štošta izvela naša braća, produži Vercinski žučljivo. — Poslije tih umorstva bacili su se na mjestance Dalin i potpuno ga razorili. Ne znam, što se tamo dogodilo, ali silovanje ženâ potrajalo je do večeri, a sva ženska trupla leže u šumi pod mostom.

— To je odvratno! klikne Sonnenfeld. — Zašto ih niste zaustavili?

— Rado bih vâs vidio, kako biste ih vi zaustavili, odvrati Vercinski.

— Morali ste se poslužiti oružjem.

— Ja nisam nikada, ni protiv koga upotrebljavao oružja; to je moj princip.

— Neprotivljenje zlu! s posmijehom reče Sonnenfeld.

— Druže, ja se ne ću s vama upuštati u principijelne rasprave. Vi imate dvojaku mjeru: jednu

za časnike, drugu za židove i židovske žene. A meni je svako umorstvo odvratno i protuprirodno, pa zato ostavimo taj razgovor.

— Ono je prvo kazna. Možda okrutna, nepravedna, ali kazna, osveta narodna. Drugo je besmisleno i divljačko ubijanje, rusko zvjerstvo, odvrati Sonnenfeld vatreno.

— Ja, druže, ne priznajem smrtne kazne i uvijek sam se protiv nje borio, reče Vercinski umornim glasom.

— Ostavite to, gospodo! umiješa se zapovjednik pukovnije, — sada nije vrijeme za principijelne prepirke. Mi stojimo pred golom činjenicom. Vi ste, druže Vercinski, po obrazovanju jurist.

— Ne, ja sam filolog i latinac.

— No, svejedno. Vi morate znati bolje od mene, što zakon odredjuje za takvo zločinstvo, doda zapovjednik pukovnije.

— Začetnicima i glavnim krivcima smrtna kazna, počne Vercinski, ali ga Sonnenfeld prekine:

— Sada, druže, nema nigdje smrtne kazne. To je jedna od glavnih tekovina naše revolucije. Govoriti o smrtnoj kazni mogu samo reakcionarci, kakav je general Kornjilov, naš novi »glavkoverh«, ali se sjetite mojih riječi: drugovi vojnici mu toga ne će nikada oprostiti.

— Ostavite, druže! reče zapovjednik pukovnije umiljato. — Potrebno je da razmislimo o stanju. Dopustimo, da će se i smrtna kazna priznati potrebnom za nasilja nad žiteljstvom. Mi, kapetane, moramo utvrditi, tko je za sve to odgovoran.

— Ja mislim, da se to ne može utvrditi. Radila je gomila. Od podrug tisuće ljudi, držim, da ih oko pet stotina nije u tom sudjelovalo.

— Gospodine pukovniče, reče Sonnenfeld, — ja mislim, da je najispravnije čitavu tu stvar predati armijskome vijeću i političkom povjereniku;

on će je ocijeniti i pristupiti joj s revolucionarnoga, a ne opće juridičkoga stajališta. Krivci pogroma svakako moraju biti strogo kažnjeni, ali, dašto, postrijeljati tisuću ljudi, pa ni suditi tolikima, nije moguće. Treba odvojiti začetnike i glavne krivce, a kompolka će to raščistiti.

— Ja to pitanje ne ću istraživati, ni miješati se u nj, odgovori umorno Vercinski. — Ja imam da se za drugu stvar pobrinem. Vojnici su mene doveli na položaje i polaze u rovove. Ali oni nemaju streljiva, a ni časnika.

— Ja ću vam pomoći. Ustupit ću vam polovicu svoga streljiva, no u tvari ni to nije potrebno, reče zapovjednik. — S Nijemcima nema bojeva. Mi ne pucamo, a ne pucaju ni oni. Svaki dan se pred položajima izvršava trgovina mijenjanjem i vode se razgovori. Juče su moji zamijenili strojnu pušku za bocu ruma, a da znate, kako lošega. Prijavio sam u stožer. Naš poštovani Abram Petrović naložio je, da se strojna puška iskaže kao izgubljena u boju. Medju Nijemcima mnogi znadu ruski, pa naši nešto govorkaju o miru. Idila, velim vam, a ne fronta. Koliko je meni poznato, pred nama stoji jedna njemačka satnija, pa oni s nama i ne računaju, niti se spremaju da na nas navale. Imali vi dakle streljiva ili ne imali — vojnici su otvoreno izjavili, da se više ne će boriti. Što se tiče časnika — primijenite u satnijama izborno načelo, učinite prvi korak prema pravoj demokratizaciji vojske, o kojoj se tako mnogo viče, ali se još uvijek ništa ne radi i uvjeravam vas, da ne će biti nikakova zla. Dakle, do boljih dana! Ostavljam vam u nasljedstvo svjetiljku i evo u limenoj kutiji mala zaliha petroleja. Ja idem da izdam odredbe. Druže, hajdemo! i zapovjednik se pavlinovske pukovnije oprosti s Vercinskim.

Ostavši Vercinski sâm, izvali se onako, kako je bio, u kabanici i opremi na prljavu strunjaču od

sabijena sijena, koju je naslijedio od pavlinovske pukovnije i zaklopi oči.

Bio je fizički vrlo izmoren, a još više moralno. Gubio se u razmišljanju i pleo u zaključcima. Kad je zatvorio oči, zaokupe ga prividjenja. Bio je bez predrasuda, ali mu se činilo, da u toj grobnoj tišini čuje uzdisaje i vapaje i da sluša šuštanje odijela, a prema njemu se pružale mnoge ruke, koje su hvatale za rub strunjače i htjele mu je oduzeti, tražeći od njega račun. »Što sam ja tome kriv?« govorio je Vercinski u mislima — »ostavite me«. Otvori oči. — »Kako ružan san!«, pomisli. Ali on nije spavao. To nije bilo snivanje. »Zar muke savjesti?« mislio je. »Kod mene, muke savjesti, ha, ha, ha!« Hihotao je divlje i glasno nad sobom, kao što je nekada hihotao nad Sablinom i Kozlovim. »Muke savjesti, duševne grižnje — ali zašto, zašto? Ta ja, stari filolog i latinac, nisam ništa kriv tome ratu, tome nasljedstvu gruboga carizma. Sva krivnja i sva krv na njemu je, na djavolskom carsko-policijskom režimu!« »Qui s'excuse — s'accuse!... No ja se ne ispričavam! Nikada, čujete li, ja se ne ispričavam«, govorio je gotovo glasno...

»A kako to? Nisi li ti, ili tebi slični, stvorio tu krvavu marseljezu i ucijepio je kao otrov francuske bolesti zdravom ruskom narodu? Ti si tek danas, ponavljajući mahinalno riječi neskladno pjevane pjesme, shvatio u realnom činu, što si naučavao. Ti — ruska inteligencija! Niste li vi dubli, kao što djetelj dube koru, prelesti francuske revolucije i niste li vi omotali krvav barjak velom krasote i slobode? Niste li se vi odmetnuli od krotke nauke Kristove i niste li vi kršćanski nauk nazvali naukom robova? A što ste dali mjesto toga? Mir kolibama, rat palačama... Te malene židovske kućice sa sitnim dvorištima, zatrpanima domaćim naredom, gdje se sabiru lijepa buljooka djeca valovitih uvojaka, tako mnogo, mnogo djece,

gdje sjede starci s biblijskim bradama u dugačkim izderanim haljetcima, gdje sjede i mlade i lijepe, i stare i ružne žene — jesu li to dvorci? Dvorci?«

»Kazimire Kazimiroviću«, obrati se on sâm prema sebi, — »pitam vas, — »Udri židove!« — jeste li čuli taj poklik, jeste li vi kriknuli, ili je — ja znadem, vi ćete to reći, — kriknuo stari redarstvenik, član saveza ruskoga naroda, crnosotnici«.

Vercinski zastenje i okrene se licem k stijeni. Progonila ga prikaza jedne djevojke. Vidio ju je, kad je bježao iz hrastove šume na most. To je bila djevojčica od neko dvanaest godina, ridjih zlaćanih vlasi na plećima i golemih crnih očiju, optočenih dugim trepavicama. Bila je sita i ugojena. Nosila su je četiri vojnika, uhvativši je grubo ispod grudi. Crvene i šarene suknje podigle su joj se, ispod kojih su se vidjele malene nožice u crnim čarapama, a nešto poviše nježno ružičasto tijelo. Vikala je i stenjala, a nabrekle dječje usnice otkrivale su prekrasne sitne i čiste zube, kao da su od riblje kosti. Otraga je trčao starac sa staricom. U svom bijesnom jadu oni su sve zaboravili, psovali su i njihove suhe i čvoraste pesnice udarale su vojnike u pleća, a svoje grčevite, poput kostî skeleta tanke prste, utiskivali su u njihove košuljce. »To su bili ljudi iz dvoraca? A tko su krvnici?«

»Zašto je sve izvrnuto? Kazimire Kazimiroviću, kakvu vam je zagonetku zadala ta mala židovska djevojčica bujnih, ružičastih nogu? Možda bi bilo zgodno pozvati redarstvenika, ili bi valjalo poslati po pristava i kozake?«

Vercinski sjedne na postelju. Čitavo mu je tijelo kidalo strašno trganje, tresla ga groznica. »To je zato«, reče — »što nisam skinuo tih prokletih zveketala« — našto svuče sa sebe opremu, skine kabanicu, odijelo, čizme i ostane samo u rublju.

»Vjeruješ li ti u što?« upita on sebe. »U Boga, na primjer, vjeruješ li?« I odgovori odlučno: — »Ne, ne vjerujem, jer ako vjerujem u Boga, onda ću vjerovati i u budući život, a ako povjerujem u budući život, počet ću se bojati, postat ću robom; slobodan čovjek ne može da vjeruje u Boga. Religija je opijum za narod«.

»A što je s djevojčicom? kad bi bio samo opijum — onda ne bi bilo ni djevojčice?«

»Pa što je ona? Što su starac i starica sa svojom bijesnom boli?... Bilo, pa prošlo. Proći će nedjelja dana i oni će opet zbrajati kopejke i rublje i za utjehu će odlaziti na grob i tamo plakati. Sve je glupost... No, a jesu li ubili Kozlova? Koliko je to zločinstvo! A ono, što su na ljesišćenski odsječak poslali u rovove i tamo plinom ugušili šest tisuća ljudi, to nije zločinstvo? Zašto carska vlada, objavljujući ili primajući rat, ima pravo, a pješak Savkin razmrskavajući kundakom glavu potpukovniku Kozlovu nema pravo? Zašto je pukovnik Sablin, vodeći juriš na bateriju, u sigurnu smrt diviziju robova — heroj i nagradjuje se georgijevskim krstom, a zašto je mornar, koji je pokrenuo pukovniju slobodnih vojnika na umorstva i na nasilje, na isto onakovo umorstvo, — jer je mrtvima to svejedno, — zločinac? Zašto je Sablin, koji je obljubio Marusju — »princ«... Da... Koržikov je rekao, da ga je ona tako nazvala, a vojnik, koji je obljubio djevojčicu — da je zvijer i nasilnik? Posljedica i jednoga i drugoga svejedno je bila smrt«.

»U smrt ja evo vjerujem, a u Boga... ne«.

»Što je Bog? Bog je nemoćan... Sve to, što se sada dogadja, počevši od rata, Bogu je odvratno, ali ne može da to zaustavi. Bog nije nikoga pokarao, a eno, onih tajanstvenih sedamdeset, koji upravljaju čitavim svijetom, oni su udesili rat, i revoluciju, i umorstvo Kozlova, i »udri židove«, i djevojčica je njihovo djelo.

»Oni rekoše: — mjesto tihoga pjevanja pjesama i čara religije — djevojčica s ružičastim nogama i sadizam... A što? Nije glupo smišljeno. Ha... ha... ha!... To su eto bogovi, i ako valja kome vjerovati i klanjati se, onda svakako valja njima... Ha... ha... ha!... Njima, sedamdesetorici tajanstvenih!...«

Vercinski se izvali na postelju, prevuče kabanicu preko glave i htjede da zaspi. Ali mu se neprestano pričinjalo, da prividjenja ispunjuju zemljanicu; neprestano su se čuli napola prigušeni uzdisaji, krikovi i vapaji, pa je on još jače prevlačio kabanicu preko glave. Napokon mu se pričini, da je na čas sve zaboravio i odmah osjeti, da je zemljanica puna ljudi, da se dodiruju njega i da potežu s njega kabanicu. U strahu zbaci s lica kabanicu i otvori oči. I doista — zemljanica je bila puna ljudi.

Kroz uska stakla na prozoru i otvorena vrata dopiralo je mutno svijetlo jasnoga sunčanoga osvita. U modrikastom zraku zemljanice, ispunjavajući je svu i izlazeći po stepenicama napolje, natiskivali su se vojnici. Bili su blijedi; od njih je dopirao zadah znoja i vonj čovjeka, izmorena besanicom. Pružali su Vercinskome nekakove cedulje i govorili:

— Gospodine kapetane — evo vam popis začetnikâ po satnijama. Najviše je kriva druga satnija, a mi, tako nam Boga, nismo ništa krivi. Mi smo, tako nam Krista, htjeli osloboditi, a ono sa židovima... mi smo upravo utekli. I donijeli smo, evo, njegove čizme... nosite ih vi, gospodine kapetane. Zato, jer su čizme dobre, a ne dao Bog, da bismo mi štogod uzeli. Ovaj čas šaljemo momke, da sahrane, reći ćemo: žrtve te revolucije. Mislimo poslati po svećenika. Na prisegu ćemo poći: — nismo ni u čemu krivi. Tako nam Boga! Kao pred Pravednim. Samo druga satnija. Pa onda još mornar. Tko bi ga znao, odakle je došao!...

Vercinski ih je gledao, dok mu je divlji smiješak ludjaka iskrivljivao usta s obrijanim brkom.

— Sve pošaljite u stožer divizije! Ja ništa ne znam, rekao je.

— Slušamo, gospodine kapetane, odvratiše vojnici poslušno i stadoše izlaziti iz zemljanice. Mjesto njih prodru u zemljanicu kose zrake svečanoga, veseloga ljetnjega sunca, i s njima zajedno dopre unutra vesela piska šumskih ptica, koje su likovale i pjevale himnu suncu.

Vercinski se izvali na krevet i zaspi čvrstim snom bez sanja. Bio se naučio ne spavati noću, nego danju...

XX

U stožeru vojnoga zbora odluče, da istragu o umorstvu zapovjednika pukovnije i časnikâ, kao i o razorenju seoceta Dalin predadu ne sudskome »istražitelju za osobito važna djela«, nego armijskoj skupštini, a za pronalaženje krivaca da izašalju armijskoga povjerenika s pukovnijom kozaka i strojnim puškama. Ovaj čin nije bio pojedinačan ni osamljen. Slični ekscesi već su se dogadjali u različitim mjestima, a praksa je pokazala, da izašiljanje istražitelja nije ni do čega dovodilo. Vojni ministar Kerenskove vlade izdao je naputak za takove slučajeve i preporučio, da se postupa vrlo oprezno, pa da se vojnici uzalud ne bi uzrujali.

Armijskim povjerenikom bio je praporščik Knop. Val revolucije učinio ga je najprije izaslanikom pukovnije u Vijeće vojničkih i radničkih izaslanika, zatim je dospio u izvršni odbor toga vijeća, takozvani »ispolkom«, a nakon aprilskoga prevrata, u kojem je Knop igrao znatnu ulogu vodeći vojnike, bio je poslan kao povjerenik u armiju. Vojnici su ga držali svojim — bio je članom sovdepa i ispolkoma — a to znači, da je imao mnogo zasluga za narod i za revoluciju.

Stigavši na frontu, Knop je vidio nešto posve drugo, nego što je očekivao. Stigao je upravo pred julskim napredovanjem prema Tarnopolu i pred prodorom, što ga je pripravljao Kerenski, a rukovodio ga Kornjilov. Vidio je osamdeset časnika, koji su jurnuli napred sa crvenim barjacima i svi su popadali pod metcima vlastitih vojnika, koji su im pucali u ledja. Vidio je pobunjenu grenadirsku pukovniju, koju je vodio Dzevaltovski, vidio je bijeg stotine tisuća ljudi, umorstva, nasilja i grabeže, kakovih nije poznavala historija.

Knop je otvoreno pristao uz vlast. U opsežnom je izvještaju dokazivao, da je revolucija krenula lažnim putom, pa da treba uspostaviti autoritet starijih poglavara, povratiti disciplinu, makar se moralo i smrću kažnjavati. Uporedo s time držao je potrebnim, da se uveća vlast i uticaj političkih povjerenika. Onaj isti Knop, sitan smutljivac, koji se u pričuvnom bataljunu borio protiv nutarnjega poretka i protiv kapetana Saveljeva; koji je na večeri kod grofice Paltove pjevao kuplete, postao je sada osobom, jednakom zapovjedniku armije. U njegovoj su vlasti bili automobili, iako uz njega nije išao pobočnik, zato su se kraj njega uvijek motali uslužni članovi mjesnoga sovdepa i armijskoga odbora, spremni uvijek da se dodvore. Zapovjednici vojnih zborova, divizija i pukovnija — jedni se nisu na nj ni osvrtali, a drugi su se utjecali njemu, tražeći kod njega pomoći i nadajući se kroz njega uspostaviti pukovnije, koje su se raspadale. I jača glava od Knopove imala bi od čega da se zavrti. Knop je postao velika ličnost. Obukao se u Petrogradu kod najboljega krojača, dao je sebi sašiti elegantan french i jahaće hlače, te se u riječima i u kretnjama povodio za svojim kumirom Kerenskim.

Kad se u stožeru armije doznalo za krvav dogadjaj u moročnenskoj pukovniji, došao je Knop na sjednicu mjesnoga sovdepa, podnio oštar izvještaj, osigurao sebi njegovu potporu i obećanje, da će sve njegove odredbe biti potvrdjene. U stožer vojnoga zbora saopćeno je brzojavno, da on polazi na put i najbolji stroj armijske garaže stavljen mu je na raspolaganje.

Zbor, kojim je zapovijedao staračac, koji nije umio razlikovati foksa od mopsa, primao je prvi put povjerenika, pa zato odluče, da će ga dočekati kao samoga zapovjednika armije. Počasne straže nisu postavili, no izdana je zapovijed svim stožernim dijelovima, da izadju na ulicu i da dočekaju povjerenika ne u postroju, nego u grupama.

— I pripazite, rekao je zapovjednik vojnoga zbora, — da svi imadu crvene vrpce, jer, znate, naša je soldateska posve neosviješćena. U predjašnje vrijeme zabranjivao je to general Sablin, pa bi se tkogod i sada mogao pobojati.

— Ako bi gospodin povjerenik odlučio, da se pozdravi s ljudima, pitao je potpukovnik Stržalkovski, koji je zamijenio Davidova i obavljao dužnost glavara stožera, — kako zapovijedate, da mu se odgovori?

— Hm... zamisli se zapovjednik vojnoga zbora. — Što vi mislite, gospodo?... Ja mislim, da treba nešto demokratičko. »Drug povjerenik?« Hoće li tako biti dobro?

— Ja mislim, hoće li biti zgodno: »druže«, reče zapovjednik stožerne satnije, stari kapetan, premješten ovamo od kotarske policije. — On je ipak povjerenik. Neke vrste viša oblast. Pa onda riječi »druže« ne će nekako pristati, nego: »Zdravlja želim!«

— Vi ste, Ivane Antonoviću, ipak još sasvim čovjek staroga režima, doda Stržalkovski, — nema tu nikakovih »Zdravlja želim!« »Zdravo, druže povjereniče«.

— Ja mislim, reče zapovjednik zbora: — »Zdravo, gospodine povjereniče«, bit će najbolje. On je, vele, sasvim mlad čovjek, pa će mu to goditi.

— Zapovijedate li, da održimo pokuse? zapita Ivan Antonović, — da bi istim glasom odgovorili.

— Ne. Možda bi bilo i bolje, da ne bude istim glasom; bit će slikovitije i demokratičnije. Uostalom, dat će Bog, pa ne će ni pozdraviti, završi zapovjednik zbora.

Povjerenika su očekivali oko deset sati ujutro. U to vrijeme stigla je kozačka pukovnija. Kozaci su projahali kroz selo obješenjački, uz pjesmu, držeći se tako, da se nikako nije moglo pogoditi, uz koga će pristati. Zapovjednik kozačke pukovnije, vremešan čovjek u lijepoj čerkesci, ukrašenoj srebrom i bogato naoružan, dojaše do stožera. Tamo je već bio pripravljen čaj za povjerenika, pa makar im je svima srce željelo čaja, nitko nije počinjao, nego su čekali Knopa.

— No, kako je s vašima? upita zapovjednik zbora kozačkoga pukovnika.

— Čini se, da je raspoloženje dobro. Ujutro su časnici govorili s njima; bili su ogorčeni postupkom vojnika i rekli su, da se takove rugobe ne smiju dogadjati u slobodnoj vojsci. Što treba da radimo?

— Treba zahtijevati, da izdadu začetnike, nekih dvadeset ljudi, pohvatati ih i dopremiti u stožer, odgovori zapovjednik vojnoga zbora.

— Na otpor ne ćete naići, doda Stržalkovski. — Opametili su se i pokajali. Sve začetnike su odali. Sve je skuhala druga satnija. U njoj ćete i provesti čišćenje. S takvim momcima, kakovi su vaši, nije ništa teško. Vi ste nekako umjeli sačuvati izgled, pa i konji su vam u redu. A naši — raspuzli se sasvim. Navuku kabanicu — sponke nemaju otraga, košulje su prestali prati, opkopi su zasmradjeni. Upravo je čudo, do sad nema nikakvih zaraznih bolesti. U ordonantskom i u brzometnom odjeljenju prestali su hraniti i čistiti konje.

Časnici idu, pa sami hrane konje. Rekneš li im štogod, ne prezaju da ti dvostruko odgovore.

— Ne, kod nas, hvala Bogu, nije još tako daleko došlo. Sami su čak odredili iskazivati časnicima počast.

— Da, kozaci su svijestan narod, a ne kao naši, uzdahne pukovnijski zapovjednik, koji je sjedio u kutu.

— Dolaze, otvarajući širom vrata velike kolibe, u kojoj je sjedio zapovjednik zbora, — reče mlad praporščik, dok mu je lice sjalo nekom nutarnjom srećom.

— Ja mislim, reče zapovjednik zbora, ustajući, — možda je i neprilično, da ga dočekujemo. Sasvim je mlad, praporščik. Vele, da su mu tek dvadeset i tri godine.

— Dakako, reče Stržalkovski, ali svi krenu prema vratima za Ivanom Antonovićem, koji je, popravljajući opremu, istrčao u predvorje.

Vani su se na obje strane ulice skupljali vojnici u sjeni granatih jabuka i krušaka i pod topolama.

— Povjerenik... povjerenik!... širilo se prigušeno medju vojnicima.

— A posve je mlad.

— Nalik je na židova.

— Pa oni su sve sami židovi.

— Propala je Rusija, židovi su počeli njome vladati!

— Nalik je na Kerenskoga.

— Rekli su, da je praporščik, a naramenice ima vojničke.

— Više demokratičnosti. On je, svakako, čovjek stranke.

— Eto, dakle, te nove narodne vlasti. Taj se ne će povoditi za generalima.

Automobil, kojim su upravljala dva mlada inteligentna mladića, dojuri naglo k vrtnim vratašcima, a Knop zbaci sa sebe kabanicu bezbrižno, od generala naučenom kretnjom i podje prema ulazu. Dežurni časnik podnese mu prijavu.

XXI

Zdravo, generale! reče Knop, pružajući čisto umivenu veliku ruku s ulaštenim noktima. — Ja mislim, da odmah krenemo. Jesu li ljudi na okupu?

— Ljudi su u opkopima. Bataljuni, koji su zapremali položaje, nisu htjeli da se izmijene. Pukovnija 806. stoji zasad u pričuvi. Pokajali su se. Kolovodje su svi popisani i ja ne sumnjam, da ih ne bi izdali.

Knop, posadjen na čelo stola, bezbrižno se razvaganio i žvačući pripravljene sandwiche sa sirom i šunkom, pio čaj.

— Vi, reče odlučno zapovjedniku vojnoga zbora, — nemojte poći. Bilo bi previše počasti za te nitkove. Krenut ćemo samo dvojica: zapovjednik divizije i ja.

— A ja mislim, gospod... — zapovjednik se zbora smeo, ne znajući, kako da oslovi Knopa, — da bi dobro bilo, da podjem. Ljudi me vrlo vole. Rušile su im se zemljanice, pa sam im ja izmolio gotovu drvenu gradju, te je, nedavno, došlo izaslanstvo da mi zahvali. Mene, morate znati, i zovu »naš djeduška«. Ruski je vojnik, znate, nagao, ali popustljiv. U njega ima mnogo patrijarhalnosti.

— Ne, vi ćete ostati! reče Knop, stavljajući svoju ruku na ruku zapovjednika zbora. Ima nas i onako dosta. Jesu li kozaci spremni?

— Utvrda je opkoljena, a strojne puške postavljene, odgovori sumorno zapovjednik kozačke pukovnije, gledajući Knopa s neprikrivenom mržnjom i prezirom.

— No, onda se dižimo! završi Knop ustajući.

Njegov automobil opkole kozaci na konjima, pa on u njihovoj pratnji krene cestom prema šumi. Bio je vruć dan mjeseca kolovoza. U visini su se raštrkavali valoviti bijelo-ružičasti oblačići, a sámo nebo je bilo jasno i čisto. Vitke, crveno-žute omorike okružavale su cestu, pod njima se razvriježio ružičast vrijesak, a trpkome mirisu smole, mahovine, jelovine i borovice pridruživao se na mjestima otužan zadah sagnjila konjskoga trupa i ljudskih otpadaka. Cesta je išla čas po pijesku, a čas se spuštala na uzak gat od brvana; šuma je s obje strane postajala nižom; veliko stablje, kao jarboli, izmjenjivale su malene grbave omorike i grmlje smrče i borovice s kupinom. Neravna močvara protezala se poput jezera s desna i s lijeva; a dalje opet pijesak.

Pokažu se žične zapreke i davno nepopravljani rovovi zaledjnih položaja. Provezu se šumom još oko jedne vrste, gdje se jače počeo osjećati zadah ljudskoga prebivališta; mirisao je dim i juha od kupusa. Automobil se uspeo na veliku šumsku čistinu, po kojoj su bile razbacane niske zemljanice. Na čistini su se svrstavala dva bataljuna. Ljudi su bili bez oružja. Naokolo, u šumi, vrvjeli su vojnici nesvrstani; to je bila 806. pukovnija, koja se sabrala, da gleda eksekuciju. Kozaci na konjima stajali su, s izvučenim sabljama, kojekuda duž šumskoga ruba. Pričuvna satnija, takodjer na konjima, stajala je naprama bataljunima.

Začuje se zapovijed: »Mir-no!« i bataljuni zatihnu. Na šumskoj čistini nastade mrtva tišina. Knop izadje iz automobila. Škripeći i jureći, udalji se stroj i zamukne.

Čitava okolina šumske čistine bila je zalivena suncem, a na čistini je nepomično stojalo oko tisuću ljudi i gledalo Knopa, dok se iz šume približavalo još dvije tisuće ljudi, da čuju povjerenika, — kozaci na konjima, saznanje, da se tek jednu vrstu daleko

nalazi pozicija, a malo dalje i neprijatelj, sve je to uzdizalo i nadahnjivalo Knopa. Bezbrižnim korakom, koracajući nespretno po mahovini i vrijesku, uzdigavši visoko glavu, primicao se prvome bataljunu, praćen nevelikom pratnjom i kozacima.

Pukovnijom je zapovijedao pomoćnik Kozlova, potpukovnik Ščučkin, koji je bio kod povoza, te je sretno umaknuo pobuni, a sada je došao, da se javi poglavarstvu. Bio je to mršav čovjek od pedeset godina, ispravan četnik, na čijem je suhom licu bila zapisana uslužnost i poštovanje. On je čas proždirao očima zapovjednika divizije, a čas bi blještavim sivim očima ispod nabora šibao vojničke redove i bio gotov svaki tren pojuriti, da što popravi, da poravna i izravna vojnike. Knopa nije gledao. Trsio se, da ga ne primijeti i osjećao je prema njemu najveći prezir.

Knop stane na pet koračaja pred bataljunom i stisnuvši pesnice poviče:

— Ni-tko-vi! Zar ste mislili, da vam je zato dana sloboda, da ubijate, da činite nasilja i pogrome?... A?... Rusija je postala najslobodnija zemlja na svijetu; nigdje na svijetu nema vojnik toliko slobode, koliko u Rusiji. A vi ste se tako poslužili tom slobodom? Pobili ste poštene sluge republike, ponizili ste se do pogroma... Vi!... Vi... Vi niste slobodni gradjani i vojnici, nego ste pobunjeno roblje!... A kao s robljem s vama će se i postupati. Ja sam član izvršnoga odbora petrogradskoga Vijeća vojničkih i radničkih izaslanika, pa zahtijevam, — cikne on — zahtijevam, da mi smjesta izdate one nitkove, koji su vas na položajima podstrekavali na pobunu.

Knop zašuti. U bataljunu zavlada tišina. Lica vojnika bila su blijeda, oči su im plamtjele mračno. Nitko se nije ni maknuo; iz bataljuna se ne oglasi ni jedan glas.

— Jesu li začetnici izdani? zapita Ščučkina zapovjednik divizije.

— Izdani su, vaša preuzvišenosti, reče potpukovnik, skočivši napred.

— Izvedite ih! odredi Knop.

Ščučkin se ne maknu, kao da se to njega i ne tiče.

— Pozovite ih, pukovniče! reče zapovjednik divizije.

Ščučkin stane ispred Knopa i počne glasno i jasno napamet izvikivati prezimena. Iz redova druge satnije, polako i nevoljko, počeli se micati vojnici i vrstati se ispred bataljuna. Bili su zelenoblijedi i teško su disali. Sve su to bili mladi ljudi, nevojničkoga izgleda, ponajviše nisu ni bili seljaci, nego gradjani.

Sabralo ih se osamnaest ljudi.

— A osim ovih, reče Ščučkin, — još su dvojica: Krotov i Lunčakov u položajima. Poslano je po njih.

— Uhapsite sve ove hulje! krikne Knop glasno.

— Drugovi! Što je to? poviče jedan izmedju izazvanih.

— Ne ćemo ih izdati! začuli se glasovi u bataljunu i stotine stisnutih pesnica podigne se nad glavama, no nitko se nije micao s mjesta.

— Kozaci! reče zapovjednik divizije.

Konjanička satnija približi se bataljunu, ruke se spuste i ponovo nasta tišina.

— Vodite ih! zapovjedi Knop kozačkom časniku.

Časnik ga mrko pogleda, opkoli kozacima izazvane ljude i povede ih sa čistine. U šumi je vladala takova tišina, da se čulo, kako po vrijesku šušte koraci povedenih vojnika. Knop je plivao u blaženstvu. Činilo mu se, da je velik, velik, veći od svih, a oko njega da su sve sami sićušni ljudi. Osjećao se kao Guliver u zemlji liliputskoj.

Izadje pred oba bataljuna i otpočne nanovo govoriti. Iskidanim, kratkim frazama, režući jasno

i izrazito riječi, kao što govori Kerenski. Knop je začinjajući svoj govor blistavim revolucionarnim geslima, govorio o slobodi, koju je izvojevao ruski narod, o velikim tekovinama revolucije, a završenom ugnjetavanju carizma, o potrebi revolucionarne discipline, koja treba da je kud i kamo viša i veća od prijašnje discipline; o tome, kako je dužnost svakoga gradjanina vojnika sa svim silama težiti za tim, da se pobjednički dovrši rat u potpunom suglasju sa saveznicima. Govorio je lijepo. Vojnici su ga slušali, uzdišući teško, i znoj im je tekao niz lica. Većina nije shvaćala onoga, što je govorio, nego je slušala piskutljiv glas s jasno zamjetljivim tudjinskim prizvukom.

— Jeste li me razumjeli, drugovi? završi Knop svoj govor.

— Razumjeli smo, razumjeli smo! odjeknu glasovi.

— Govorim li ispravno?

— Ispravno!... Ispravno!...

— No, dakle, vidite, generale, reče Knop, zadovoljan sâm sa sobom, — treba samo umjeti s njima razgovarati. To je slavni ruski narod.

— Da, lako je vama u povjereničkom odijelu, uzvrati zapovjednik divizije, — a kad izadje k njima časnik, ili, ne dao Bog, general, ni do riječi mu ne dadu.

— I to će proći, reče Knop s visoka. — Raspustite bataljune, ja ću se s njima nasamu porazgovoriti.

— Raspustite ljude! naloži zapovjednik divizije Ščučkinu.

— Ne bi trebalo, vaša preuzvišenosti, odvrati Ščučkin, gledajući ljude uznemiren.

— Ništa, ništa, raspustite ih samo. Ja znam, što radim, reče Knop.

Hodao je po opkopima, ne osjećajući pod sobom nogû. U taj je tren, kao nikada, vjerovao u snagu

svoga govora, u jakost svoga talenta i vještinu da vlada masama.

— Razidji se! izda Ščučkin zapovijed.

Dva siva kvadrata bataljunskih kolona raspanu se na gomile i svu čistinu prekriju skupine ljudi. Jedni su se sabrali oko kozaka i zapodjeli s njima razgovor, a drugi u gomili hodali iza Knopa. On stane kraj velike omorike i stojeći na njenom korenju, promatrao je ozgo sivu skupinu ljudi, koja se natiskavala prama njemu. Sam se sebi činio propovjednikom novoga morala, novim Kristom, kojega okružuje narod, žedan njegove žive riječi.

— Drugovi! obrati se on prema masi. — Kad ste se bunili protiv prokletoga carizma i kad ste ubijali one generale i časnike, koji ne htjedoše poći zajedno s narodom — to je bilo razumljivo. Ali sada, pošto ste stekli najveće ljudsko blago, slobodu, sada morate točno i bez prigovaranja i skupštinâ ispunjavati zapovijedi svojih poglavara. Mi, povjerenici, koje je narod postavio, pazit ćemo na to, da zapovijedi ne budu na štetu revoluciji.

— Dopustite jedno pitanje, druže! obrati se k njemu, ispljunuvši ljusku sjemenke, malen i nezgrapan vojnik splоštena, žuta lica, izrovana kozicama i malenih sivih, ravnodušnih očiju. Imao je poput majmuna dugačke ruke velikih košćatih pesnica i iskrivljene i spram trupla okratke noge. Lice mu se razvlačilo u idiotski posmijeh, za kojega su mu se vidjeli rijetki i ružni zubi, medju kojima su ležale sjemenke.

— Govori, govori Šatrove! započnu naokolo vojnici s odobravanjem. — Taj će reći, pravu pravcatu istinu će reći.

— Kakovo mi možemo, druže, imati pouzdanje u poglavare, kad je general Sablin toliko naroda ugušio plinovima, pa njemu ništa.

— Istina!... Prava riječ... Suha istina.

— Dopustite, drugovi, upita Knop, — a kada je to bilo?

— A evo, proljetos. Odmah poslije revolucije; tek što su sloboštine izdane, a on odlučio uništiti narod. Pustio plinove!

— Zacijelo su, drugovi, plinove pustili Nijemci, reče Knop.

— Dašto, da su Nijemci. Ali je general Sablin od njih za to dobio četrdeset tisuća.

— Vi se varate, drugovi. To nije moglo tako biti.

— Dakako, kad vojnik nešto kaže, uvijek će se reći, da nije tako. Zato, tobože, jer je neobrazovan. A gdje se, druže, nalazi istina? Istina je kod vojnika u rovu! Da, kod velikog patnika, kojega izjedaju uši.

U drugim se skupinama govorilo, kako ovaj povjerenik uopće i nije povjerenik, nego njemački špijun, koji je poslan da smuti vojnike.

— Pa on i ruski govori kao židov, ili kao kolonist! govorili su vojnici.

— Njegov govor nije bio nipošto demokratičan, reče kozak obrativši se k vojnicima. — Hulje, pa nitkovi, toga smo se i u starom režimu dosta naslušali.

Časnici kozačke pukovnije dojavili su svom zapovjedniku ove razgovore, našto on sakupi pukovniju u pričuvnu kolonu i podje Knopu.

— Svjetovao bih vam, gospodine, reče mu, — da se odvezete. Svoj ste posao izveli, začetnike ste primili i — slava Bogu. A ovi razgovori ne slute na dobro.

Knop se prezirno namršti.

— Ah, uzvrati, — vi nikako ne shvaćate vojničku dušu. Sav taj mrak treba raspršiti, vojnika treba razuvjeriti, da nije sve to tako.

— Hvala Bogu, promrmlja pod nos zapovjednik pukovnije, — trideset se godina natežem s tim narodom, pa ga poznajem u dušu.

On zapovjedi šoferima, da dovezu automobil.

U taj čas pristupi Knopu blijed i uzbudjen časnik i reče, gledajući u njega, ali obrativši se prema zapovjedniku divizije:

— Vaša preuzvišenosti, bataljuni, koji su zapremali položaje, napustili su ih, te napreduju prema nama u bojnom postroju, u rojnoj pruzi. Otvorili su rijetku vatru. Zapovjedio sam kozačkom brzometnom odjeljenju, da puca na njih, ali su kozaci uskratili poslušnost.

— Kako? Napustili su položaje! usklikne Knop gnjevno. — To je zločinstvo. Ja ću pokazati tim huljama, kako se napušta bojište. Gdje su položaji, pukovniče? Povedite me onamo!

— Bit će bolje, da ne idete! klikne zapovjednik kozačke pukovnije.

— Ne, ja ću poći! odgovori Knop odlučno. Moja je dužnost prisiliti nitkove, da se opamete...

Sjedne u automobil sa zapovjednikom divizije i zapovjedi, da se krene.

No tek što je stroj krenuo, oglasi se nečiji prodiran glas, gromorniji od sve buke:

— Pod oružje!

I čitava se čistina isprazni u jedan tren.

XXII

Iz zemljanica su iskakivali naoružani vojnici. Čvrstim obručem okružili su šumsku čistinu i zagradili sve izlaze. Strojna puška, koja je bila montirana na kotaču protiv aeroplana, zaštekće kao da pozivlje na uzbunu i odmah se oglasi oštra paljba od tri tisuće pušaka, koju je odbijala i povećavala šumska jeka. Pucali su u zrak. Kozačka pukovnija trgne se s mjesta sa čitavom svojom masom onako kako je bila u pričuvnoj koloni i poleti, odvodeći časnike prema cesti izmedju žičnih zapreka pričuvnog položaja. Put je bio uzak, razigrani kozaci jurnuli su ravno na zapreke, pa su konji padali zaplećući se

izmedju kolaca, te su nad njima zujila i zavijala taneta, otkidajući granje i povećavajući paniku.

No nisu svi pucali u zrak. Jedan dio je pucao za automobilom, u kojemu je sjedio Knop sa zapovjednikom divizije i za onom četom jahača, u kojoj se nalazio zapovjednik kozačke pukovnije sa svojim pobočnikom. Kozaci ordonanci ostavili su ih. Kad je automobil skretao prema cesti na položaje, zaustave ga šoferi te skočivši iz njega potrče iza opkopa. Za njima iskoči Knop, a zapovjednik divizije uhvatio se za stremen kozačkome zapovjedniku i potrčao uz njega za kozacima. Knop potrči u zemljanicu. Vojnici, koji su bili kraj zemljanice, skoče u nju prije Knopa i pritvore iznutra vrata. Knop ostade na uskom ulazu, urezanom u zemlju. Bio je blijed, a oči su mu izražavale životinjski užas. Onaj isti vojnik majmunjskih ruku i sploštena široka lica, koji mu je zadavao pitanja, udario ga kundakom po tjemenu i Knop se sruši kraj ulaza. Nekoliko hitaca u zatiljak dokrajčiše mu život. Vojnici su sve to činili šuteći, ozbiljno, kao da čine kakovo veliko i znamenito djelo. Knop je ostao ležeći pred ulazom.

Zapovjedniku pukovnije Ščučkinu pošlo je za rukom da skoči u zemljanicu i već se bio sakrio u tamnom kutu ispod skele. Ali odmah za njim prodru vojnici.

— Evo ga! poviče visok i mlad vojnik s georgijevskim krstom na grudima. — Vucite ga, drugovi, odavde.

Zemljanica se napuni ljudstvom. Potpukovnik, star, sijed, kuštrave brade, u ogrtaču s naramenicama, imajući uza se sablju i revolver, odjedared padne na koljena.

— Braćo! klikne starački jecavim, molećivim glasom. — Braćo, smilujte se! Ja nisam ništa kriv. Bio sam uvijek s vama.

— Vuci napolje! začuje se strašna zapovijed na vratima.

Te odredbe izdavao je onaj isti vojnik, koji je maločas ubio Knopa.

— Braćo, molio je on, — smilujte se u ime Krista!

— Gle, koga se sjetio!... Krista! dobaci maleni vojnik blijedog idiotskog lica. — A je li on doista bio Krist po tvom mišljenju? A?

— Raspnite ga, drugovi, kao Krista, pa će znati! predloži drugi mladić.

— Nema takovih čavala, reče netko od onih, koji su gurali Ščučkina.

— Pa on je i nalik na Krista. Samo što mu je brada sijeda. Stari Krist!

— Raspnite ga! Tu, evo, kraj stijene.

U šumi bila je od svježeg omorikovog stabalja izgradjena malena crkvica. Prije je ondje svećenik svršavao bogosluženje. Vojnici, koji su još prije revolucije tu stajali, ukrasili su je rezbarijama, unutri visjele su ikone, koje je naslikao neki časnik. K njoj dovedu blijeda Ščučkina.

— Braćo! molio je on, — ta niste vi gubitelji duše, nego vojnici. Zajedno smo krv prolijevali. Što ste smislili učiniti?

— No, hoćemo li ga raspeti? sa smiješkom upita visok vojnik pritiskujući Ščučkina uza stijenu.

— Rečeno ti je, da nemamo tako velikih čavala.

— Čega? Čavala?... otegne vojnik, koji je ubio Knopa, — a zar bodeži nisu čavli? Istegni mu ruke. Podigni ga!

U raširen dlan ubodu mu sa zamahom bodež, skinut s puške. Prsti se nesretnikovi instinktivno stisnu i uhvate za bodež.

— O-oh! zastenje Ščučkin. — Zar ću doista podnijeti muku na križu!

Lice mu postade bijelo, no u očima pojavi mu se mjesto užasa strašan, nezemaljski zanos.

Nije više osjećao boli, niti je što shvaćao. Gledao je u daljinu i staračka usta mrmljala su ispod sijeda brka:

— Živio sam s pomoću Svevišnjega, pa ću i zaslužiti krv Boga nebeskoga!

Drugi bodež probio mu je lijevu ruku, pa je starac bio napola obješen na stijeni, dok ga je podržavao zdrav, bradat pričuvni vojnik, gledajući ga ozbiljnim, dostojanstvenim, zamišljenim, krotkim pogledom. Tako je on uvijek gledao bikove i ovnove, koji su se dovodili na klanje.

Treći bodež probije Ščučkinu grud u sredini i zabije se do drška u gredu.

— »Jedan vojnik probode mu kopljem rebra i izbije mu krv i voda«, mrmljao je zaneseni Ščučkin.

— Hoćeš li zamuknuti, staro pseto? poviče srdito vojnik, koji je ubio Knopa.

Ščučkin pridigne glavu, koja mu je već bila klonula na grudi, pogleda vojniku pravo u oči i prošapće: — »Amin! Amin! Amin!«

U ugaslom pogledu staroga potpukovnika bilo je nešto takovo, da je vojnik, već blijed, još jače problijedio, pograbio pušku i pritisnuvši je o Ščučkinovu sljepočicu, ispalio. Ščučkinove noge klonu i on zatihne. Vojnici, koji su ga razapinjali, osjete najednom strašan užas i razbjegnu se.

Pucnjava, koja je sve dosad trajala, zamukne. Naboji su bili na izmaku. Oživljenost i ushitno raspoloženje zamijeni apatija, ljudi stigavši do posljednjih granica podivljalosti i drskosti, osjećali su, kako im se u dušu uvlači trpak strah i kako im srce zastaje u mučnom lupanju. Ne zalazeći u zemljanice, polazili su u nesvrstanim skupinama u rovove, nadajući se, da će tamo pred licem neprijatelja naći smirenost i opravdanje.

Njemački su izvidnici stajali otvoreno i promatrali čudne dogadjaje, koji su se dogadjali na ruskoj strani.

Zvjezdana, topla noć spuštala se nad logorištem. Kozački konj s prelomljenom nogom, zapletavši se u žice, čas bi poskakivao na tri noge, a čas ponovo padao i tužno ječao, kao da zove koga u

pomoć i kao da dozivlje svoga gospodara. Na pragu zemljanice četvrte satnije ležao je u kićenom frenchu Knop. Umireni automobil s izvinutim prednjim kotačima stajao je malko podalje. Kraj crkvice visio je raspet Ščučkin, razmrskane glave, a mjesec se odbijao srebrenkastim svijetlom od njegovih sijedih vlasi, pa se iz daljine činilo, kao da mu je nad glavom savijen vijenac, kakav se riše nad svetačkim glavama.

Nijedne žive duše nije bilo na logorištu osim Vercinskoga, koji je ležao u zapovjedničkoj zemljanici, prekrivši se kabanicom preko glave i nastojeći da ništa ne čuje i ni na što da ne misli.

XXIII

Dogadjaji na logorištu, divlje puškaranje odjeknulo je daleko naokolo. Kozaci, koji su pratili uapšenike i bili već otišli osam vrsta daleko, razbježali se, a za njima se razbježali i uapšenici. Oni kozaci, koji su dojurili sa položaja, prikazali su tamošnje dogadjaje u tako strašnim bojama, da su stožerne jedinice odlučile smjesta uapsiti zapovjednika vojnoga zbora i poslati izvještaj o dogadjajima u stožer armije i mjesnom sovjetu.

Kasno u noći stignu u stožer vojnoga zbora iz armijskoga stožera dva oklopljena automobila. Časnici, koji su se dovezli s njima, oslobode zapovjednika zbora, ali su mu saopćili, da automobilska posada nije pouzdana, i da se ne može na nju osloniti. Pred jutro stigne zapovjednik kozačke pukovnije sa zapovjednikom divizije, koji su čitavu noć lutali po šumi. Zapovjednik pukovnije sakupi kozake, no oni su mu kategorički izjavili, da ne će poći protiv vojnika i radnoga naroda. Kozaci su se sabrali u satnije i krenuli na mjesto svoga noćišta, gdje su postavili sigurnosnu stražu. Bojali su se osvete moročnenske pukovnije. U svim pukovnijama

vojnoga zbora bilo je komešanja. Svuda se saznalo za umorstvo povjerenika i zapovjednika pukovnije kao i za to, da je premoć u vojničkim rukama, pa da ni zapovjedništvo ni povjerenici nisu kadri ništa da izvedu.

Oko jedanaeste ure dopodne dojuri k utišanom stožeru, kraj kojega su se kočila dva oklopljenjaka, zapovjedništvo na tri velika automobila. To su bili članovi mjesnoga sovdepa. Vodio ih je Koržikov, kojega je izaslalo petrogradsko Vijeće vojničkih i radničkih izaslanika. S njim je bilo sedam lica. Dva židova: jedan — Homel, vojnik djak, drugi — Zilberfant, urarski obrtnik, radnik; vojnici Losev i Bilov, oba mlada, svršivši četirirazredno učilište; vojnik Lomov, tup i tvrdoglav čovjek sa sela, Pavlucki — mlad brijački pomoćnik i Lihačev — ljekarnički učenik. Samo Lomov je imao preko trideset godina, dok su svi ostali bili mladji od dvadeset i jedne godine. Važnih, preozbiljnih lica sjednu za stol, izvade bilježnice i započnu preslušavati zapovjednika vojnoga zbora, njegova stožernoga glavara i časnike, svjedoke Knopova umorstva i bježanja iz pukovnije.

Koržikov je sjedio na čelu stola te dubokim i pakosnim očima promatrao sve naokolo, a nije govorio ništa. Istragu je vodio Homel. Bio je prividno ljubežljiv, često je nazivao generala i časnike po činima, ali nije dometao riječ »gospodin«, nego naprosto »general«, »poručnik«, »kapetan«. Time je dokazivao, da iako je vojnik, ali je kao član sovdepa vlast i kao da je u neku ruku poglavar.

— Ja držim, druže Viktore, reče Koržikov, da mi ovdje nemamo više što da ispitujemo. Slika je jasna. Potpuna neradinost vlasti. Časnici su, umjesto da zaustave vojnike od nasilja i da spriječe ispade, kukavički od njih utekli. Ne bismo li pošli na mjesto čina? Meni se čini, da bi nam trebalo krenuti pukovnije s položaja, da ih proberemo i izlučimo nesvijesne elemente.

Koržikov klimne glavom.

— A vama, gospodo, reče obrativši se časnicima, koji su potišteni stajali u velikoj prostoriji stožerne kolibe, — svjetujem, da se smjesta zaputite k svojim četama i da se što više približite vojnicima. Ja držim, da ste u čitavom tom teškom dogadjaju vi glavni krivci.

Poručnik, stožerni časnik, blijeda, mršava lica i gladnih očiju, istupi napred i odlučno reče:

— Vi nemate pravo. Mi smo činili, što smo mogli, što potvrdjuju na muke udarani i pobijeni naši drugovi. Treba povratiti disciplinu, prisiliti na poštivanje...

Koržikov ga prekine:

— Ali vi još niste ubijeni? reče ironički. — To znači, da vi još niste ispunili svoju dužnost do kraja.

— A, tako? reče poručnik.

— Siliti na poštivanje ne može se. Treba da steknete to poštivanje.

— Treba znati, što je napravljeno od vojnika.

— Ja nisam došao ovamo da se razgovaram s vama, reče Koržikov ustajući — i ja vas upućujem na vaše mjesto. Podjimo, drugovi!

U pratnji ostalih članova sovdepa izadje Koržikov iz kolibe.

Kod pričuvnih zemljanica u šumi bilo je pusto. Konj, koji se bio medju žicama primirio, opazivši automobile i ljude, ponovo se stane kretati i zarže zvonko, moleći za pomoć. Automobili stanu kraj Knopova automobila i članovi sovdepa izidju i odmah opaze ubijena Knopa.

Lomov, Losov i Bilov sidju, da ga iznesu, a ostali ostanu gore. Koržikov je ravnodušno promatrao lice ubijenoga. Sjećao se zajedničke službe u pričuvnoj gardijskoj pukovniji, Knopove uzbudjenosti u vrijeme revolucije, njegovih strastvenih govora na skupštinama i u Vijeću, njegove svete vjere u ispravnost i nepogrešivost revolucije, njegova

obrata od naroda k vlasti, koja treba da pripada najboljima, inteligenciji.

— Dobrbljao je, reče on.

— Što? upita Lomov okrenuvši k njemu svoje glupo lice.

— Ništa, odvrati Koržikov i pomisli: takvima, eto, kakav je Lomov, treba dati vlast. Ti će se snaći. Da, pravo ima učitelj: — i najboljega Goja ubij! Knop je bio i ako ne najbolji, no svakako je mogao mnogo učiniti. Tko ga je ubio? Stihija, Ili... ili...

Koržikov se udalji od članova sovdepa, koji su se sa smjernim poštivanjem sakupili oko tijela ubijena druga i zabacivši ruke na pleće, podje da luta logorištem.

Diktatura proletarijata, — mislio je Koržikov, — da, pravo ima Burjanov: diktatura proletarijata zato, jer to označuje našu diktaturu nad proletarijatom, jer će proletarijat poput roba poći za onim, tko pobijedi njegovu uobrazilju. Kako je sve to umno zamišljeno i u kako se strogoj konsekvenciji provodi sav taj posao. Burjanov i oni, koji su s njim, onaj smioni Stocki, tajanstveni poslanik još tajanstvenijih učitelja, ostali su u Švicarskoj, a ovdje rade poslani u zapečaćenim vagonima Lenjin i Trocki, radim ja, moj tobožnji otac i Ljubovin, moj ujak.

Preziran smiješak preleti licem Koržikova. No pomisli, — ta dvojica su isto, što i Knop. Oni su nam potrebiti, kao brbljavci... a zapravo su idioti, kao i sva naša najbolja inteligencija. Nas shvaća jedini Kerenski.

Koržikova iznenadi odjednom neki čudan divlji zvuk, koji je tako malo pristajao onom opustjelomu mjestu, što su ga potpuno napustili ljudi, razbježavši se u paničkom strahu.

— Ha, ha, ha!... smijao se netko grubo i zlobno... Ha... ha... ha ...

Koržikov podje prema zvuku toga smijeha. Jele i omorike razmakle se i napravile neveliku čistinu. Na toj čistini stajala je crkvica od balvana. Vidjeli

su se stari vijenci od jelova granja i imelina lišća, što su na njoj visjeli, i ikone Spasitelja i Bogorodice, dvaju andjela i Nikole čudotvorca, pribijene u posebnim udubinama.

— Ha, ha, ha! dopiralo je iz crkvice.

Koržikov podje onamo. Čovjek čudna izgleda, u širokoj vojničkoj kabanici bez sponke otraga, s izgužvanim, nekad zlatnim kapetanskim naramenicama bez kape, kuštravih, rijetkih, žutih vlasi, izmiješanih sjedinom, obrijana, mršava, navorana, lica gledao je u stražnju stijenu crkvice i divljački se kao ludjak smijao. Ugledavši Koržikova, povuče ga za ruku i pokaže mu čudan prizor. Na stražnjoj stijeni crkvice, raširenih ruku, pribijenih bodežima, s grudima, pričvršćenima bodežima uza stijenu, s razbitom glavom, spuštenom na grudi, visio je trup časnika, razapeta poput Krista.

— Druže! gušeći se od smijeha, govorio je čudni čovjek, — a, druže! Baš su izmislili. A, momci naši. Narod bogonosac. Kao Krista razapeše zapovjednika svoga... Ščučkina, a? Zacijelo je sada u carstvu nebeskom... A? Sveta Rusija! S popovima, sa čudotvornim ikonama, s moćima, a? Raspinje, kao Krista. Shvaćate li, druže, silu te alegorije? Nestao Car, nestao i Bog. Amin i kraj. Tko je razapeo Krista? Židovi. No, a Ščučkina... Nisu valjda židovi? Ne. Pravoslavno, kristoljubivo vojništvo. Spretno. I to u šestom mjesecu revolucije. I pazite dobro: »beskrvne«. A što će biti dalje? Što će biti? Radujte se, druže, tome padu. Ta ponor je tako dubok, da se dublje i ne može pasti. Per aspera ad astra. Od takovih ponora, do kakovih ćemo zvijezda mi skočiti. To je, eto, ruska revolucija. Potpukovnika Mišu Ščučkina raspeli su kao Krista. Mišo! Svetac ćeš postati. Kanonizirat će te popovi, ako ih barem nešto ostane za rasplod, a? Svetitelju, oče Mihajilo, moli Boga za nas... Ha, ha, ha! Kakova je to alegorija!

— Vi mi se svidjate, reče Koržikov, zagledavajući se oštro u lice Vercinskoga. — Kako se zovete?

— Ja. Dopustite, da vam se predstavim, progovori čovjek u kabanici, prinoseći ruku k nepokrivenoj glavi i utežući se po propisu:

— Vercinski, Kazimir Kazimirov sin, kapetan i latinist. Privatni docenat... Što velite na ovo? Razapeše... Narod bogonosac! Ha, ha, ha!

XXIV

Kad su ga vojnici uhapsili i kad je oslobodjen u stožeru fronte, Sablin krene u Petrograd s tvrdom odlukom, da zatraži mirovinu. U Petrogradu je zatekao uznemirenost i neizvjesnost. Sva je nada bila u Kerenskoga. U njega su vjerovali, k njemu su se približavali nadajući se, da će on moći biti onim mostom izmedju privremene vlade, koja se sastojala od buržoazije, i Vijećem vojničkih i radničkih izaslanika, gdje je bjesnio Čheidze.

Sablinova ostavka nije prihvaćena. Upravo je izišla zapovijed vojnoga ministra Kerenskoga, koja je zabranjivala starijim zapovjednicima tražiti mirovinu. Zaludu je Sablin dokazivao, da se ne može povratiti u zbor, u kojem sjede vojnici, koji su ga uvrijedili. »Pa nemojte se vraćati«, rekoše mu u stožeru. »Mi ćemo vam dati drugi zbor, drugu službu. To je tako razumljivo. Armija će preboljeti i ozdraviti«. Za primjer su mu navodili francusku revolucionarnu vojsku, koja je tako isto počela sa sankulotima, a pretvorila se u napoleonovske čudesne vitezove, koji su upokorili svu Evropu. Sablinu su laskali. Govorili mu: »Nama trebaju Murati«... »A gdje je Napoleon?« pitao je on. Jedni su odgovarali: »Pojavit će se i Napoleon, pričekajte«; drugi su tajanstveno šutjeli i namigivali na portret Kerenskoga, koji je svuda visio

čas u profilu, čas en face, a većina je beznadno mahala rukama. Stožeri su začudo naglo izmijenili svoj lik i izgubili svečan izgled. Napunila ih je ulica.

Tamo, gdje je vladala tišina i gdje je bilo svetište, gdje su sjedili znameniti generali, do kojih, ako je tko htio doći, valjalo mu je proći ispitivanja pobočnika, pisara i ordonanca, gdje su bile tudjim očima posve nepristupne sobe s natpisima: »Operativni odio«, »Uprava generalnog stanoredje«, u kojima su visjeli golemi zemljovidi fronte, išarani akvarelnim bojama i gdje su točno do jednoga čovjeka bile označene naše čete i čete neprijatelja, gdje su se čuvale sve tajne i gdje su radili časnici generalnoga stožera sa zabrinutim i zamišljenim licima, — hodali su sada neki mladi ljudi u frenchima ili u haljincima s vojničkim naramenicama, čas tupi i zabrinuti, prosti vojnici, čas brzi židovčići i raspitkivali časnike generalnoga stožera, a ovi bi, otkidajući se od posla i s kistom u ruci i razvedenom bojom na tanjuriću, pred razvrnutim tajnama nešto objašnjavali tim mladim vojnicima. Sve su to bili izaslanici sa fronte i iz petrogradske posade, koji su nastojali da proniknu u sve tajne naših operacija, da uzmognu obavijestiti čete, koje su ih poslale. »U demokratičkoj vojsci nema tajne«, izdalo je vojno ministarstvo geslo i predsjednik kakova god pukovnijskoga ili divizijskoga odbora sa dva-tri izaslanika pokazavši mandat, prljav komad papira, na kojem se potvrdjivalo, da su oni doista poslani u stožer po obavijesti, imali su pravo tražiti računa u svim uredima. Pravi posao je prestao. Postao je faktički nemogućim. Nije dotjecalo vremena za rad; čitavo se vrijeme gubilo na to, da se zadovolji pitanjima izaslanika i odbora; po sto puta trebalo je dokazivati, da su ovu ili onu zapovijed zapovjednika fronte izazvale potrebe i bojne prilike, a da nije djelo, koje bi bilo upereno protiv revolucije. I tek što bi glavar odjeljenja,

svršivši objašnjavanja i stisnuvši desetak grubih, prljavih i znojnih ruku, pòčinjao u tišini i u zagušljivom zraku kabineta da svršava neodgodiv posao, kad bi se ponovo rastvorila vrata i mlad praporščik-pobočnik svečano izjavljivao: »Izaslanici N-ske divizije sjevero-zapadne fronte« — i skup vojnika, tražeći objašnjenja, utiskivao bi se u kabinet i počinjala bi se nova besjeda. Čitav dan prolazio je u pričanju o bijelom biku. »Da li je revolucija bila i da li je dana narodu sloboda?« — »Bila je«, — »Mora li se zapovijed broj 1. izvršivati na fronti?« — »Mora«. — »Tako... A nas je zapovjednik divizije potjerao da gradimo rovove i prisilio nas da kopamo lopatama, stojeći u blatu do koljena. Da li je on imao pravo na to?« — »Dašto, da je imao.« — »A da li je bila revolucija?« — »Bila je«... I tako je to trajalo čitave sate — Prosjedivši po dvije ure u sobi jednoga stožera i ne dobivši željena odgovora, izaslanici su katkada govorili medju sobom, a katkada i glasno: — »No, drugovi, mi nemamo ovdje što da radimo; ovdje još miriše po starom režimu« — i odlazili su u drugo mjesto, da traže onakove ljude, koji bi im rekli, da je poslije revolucije nastalo takovo blaženo vrijeme, kad se može ne raditi ništa. I oni su nalazili takovo mjesto. To je bilo Vijeće vojničkih i radničkih izaslanika. Tamo bi izaslanicima izišao vojnik ili praporščik i započinjao se dirljiv govor o tome, da je, dašto, zapovjednikova zapovijed da se kopaju rovovi, ispravna u toliko, u koliko je ispravno ratovanje uopće. Rusiji nisu potrebna nikakova osvajanja i težnja je radničko-vojničke vlade, da se sklopi mir bez aneksija i bez kontribucija, no to se može izvesti u toliko, u koliko nismo vezani ugovorima s našim saveznicima, u punom suglasju s kojima mi treba da nastavimo rat. Ali ugovori sa saveznicima obvezuju nas tek toliko, koliko uopće mogu da obvezuju ugovori carske vlade. Privremena ih je vlada priznala, ali privremena vlada nije vlada, koju bi izabrao narod, zato su prava vlada samo sovjeti.

Takva maglovita filozofija vojnicima se osobito svidjala. A one, koji su htjeli kategorički odredjen odgovor na sva neriješena pitanja, koja su ih mučila u rovovima, odašiljali su u boljševičku stranku. Tamo su dobivali takve jasne i odredjene odgovore, tamo su pred njima otkrivali tako široke mogućnosti, da su izaslanici, vraćajući se na frontu, ponavljali riječi učitelja i utuvljivali njihova imena, kao imena apostola.

Mnogi stari generali otišli su, a drugi su se prilagodili. U stožerima su se pojavili veoma mladi pukovnici i potpukovnici generalnoga stožera, zadovoljni, blistajući se kao namazani, okićeni crvenim vrpcama i veoma zaposleni. Sjedili su po nekoliko časova u stožeru, bezbrižno saslušavali generale i stožerne časnike, a iza toga bi sjeli s nekim vojnicima u automobil i odjurili u sovjet, na miting, u vojarnu. Oni su organizirali časničke saveze, držali demokratske govore, izricali prokletstvo nad prošlošću, odricali se više nego dvovjekovne slave ruskoga oružja, zaslužene pod dvoglavim orlom. S grozničavom žurbom štampali su tanke brošurice, koje su izlazile pod šifrom »Časnik-revolucionarac« i koje su govorile o političkim strankama i njihovim zadaćama, o produbljivanju revolucije, o pogreškama prošlosti. Svim silama duše i golemom energijom presadjivali su politiku u vojsku i s tako tupom tvrdokornošću, s kakvom je praporščik Ikajev govorio, da on onoga ne smatra ni čovjekom, tko nije strančar — dokazivali su, da svaki časnik mora otkriti svoje lice i reći, kako on vjeruje. A onima, koji se nisu slagali s njihovim programom, jasno su nagoviještali, da im prijeti narodna osveta: — jeremejevska noć! Prema uspjelom izrazu, koji se slučajno izmakao Kerenskomu, bili su to »pobunjeni robovi« sa svim crtama, koje obilježavaju roba.

Naprasiti, požudni za novcem i za okladama, cinički spremni, da jedan drugoga izdadu, pretvorice i ulizice onima, tko je mogao uzeti vlast u svoje ruke, spremni da podju za svakim vodjom, koji ih primami dijeljenjem nagradâ i unapredjenjem, ti su ljudi brzo i neopaženo istisnuli ozbiljne, radišne časnike i poveli su stožere i uredbe na put pogadjanja s masama.

Njihov cilj je bio zaprljati i iščupati sve staro, sve tradicije ruske vojske preokrenuti. Kerenski je zatražio, da se sve zastave i svi barjaci ruske vojske dopreme u Petropavlovsku tvrdjavu, da se izmijene i prerade. S njih su imali skinuti tri sveta amblema: — ikonu, koja prikazuje pravoslavnu vjeru; dvoglava orla — otadžbinu, i carev monogram — Cara. Na čast pukovnijama, većina nije izvršila te zapovijedi i nije dala da se oskvrnu svetinje njihovih barjaka. Hodni bataljuni odlazili su pod svojim crvenim barjacima. Bili su različiti, razne veličine i različitih, često diametralno protivnih, gesala.

Sablin je vidio, kako po Zagorodnom prospektu uz zvukove stare koračnice »Pod dvoglavim orlom« odlazi na Nikolajevski kolodvor bataljun gardijske pukovnije, da bude otpremljen na frontu. Nad njim je lepršao velik, svilen, crven barjak, na kojem je bilo bijelom svilom izvezeno: — »Rat do pobjednoga svršetka u potpunom suglasju sa saveznicima«, a na drugoj strani: — »Da živi privremena vlada!«... Bataljuni su odlazili čvrstim korakom, a časnici stupali u istim redovima s vojnicima.

— To su, eto, momci, pravi momci! zanosio se izvoščik, podižući se na boku svojih kola. — Ovi će pokazati...

Za podrug mjeseca doznao je Sablin, kako su »ovi pokazali«, pobivši časnike i razbježavši se s fronte; kako su pljačkali i bjesnili u zaledju. Vidio je i velik odio, koji je polazio nekamo na kolodvor

ili na demonstraciju. Veliki crveni barjaci lepršali se nad njim, a na njima je bilo crnim slovima ispisano: »Dolje privremena vlada«... »Da živi Vijeće vojničkih i radničkih izaslanika!«... »Mir kolibama, rat dvorcima!«

Stupali su praćeni golemom masom žena i pjevali marseljezu. Prekinuli su zatim tu pjesmu, i zapjevali na motiv »Podmuklog trgovca:«

Ananas jedi, žvači ševu!
Došao kraj tvom buržujskom dnevu!

Te su riječi u ustima vojnika bile tako ružne, da se Sablin i nehotice zaustavio.

Gomila se ljutila na te vojnike.

— To je Lenjinovo djelo! govorili su u gomili. — Primili su njemačkoga špijuna i drže ga na dvoru. Kakav je to red? I to dopuštaju! Kakova je to zapravo vlada!

Po svemu gradu visjeli su crveni barjaci. U svim kućama Sablinovih znanaca pripovijedali su mu o krvavim bojevima na ulicama za martovske revolucije, kako je mornar pucao na redarstvenika, kako su vojnici ubili ženu zato, što ih je pogrdila i zauzela se za Cara.

Bila je proglašena sloboda govora i štampe, a stari »Ruski Invalid«, čedo Polivanova, novine s vjekovnim tradicijama i historičkim nazivom, koje su nastale god. 1813. s dobrotvornom namjerom, da pomognu ruskim invalidima velike domovinske vojne, promijenio je svoje ime u »Vojsku i mornaricu« i postao usko partajskim organom revolucionarne stranke.

One iste gardijske pukovnije, koje su držale počasnu stražu okrunjenim osobama i čitavom svijetu javljale moć i ljepotu ruske vojske, držale su sada počasnu stražu zločincima, koji su se povratili iz tamnicâ. Iskazivale su počast »baki ruske revolucije« Breškovskoj, politički glupoj starici, koja je poduzela putovanje po fronti i vo-

zikala se s generalom Brusilovim na automobilu, žmirkala i smješkala se sijedom glavom vojnicima i držala im govore, koje su čula tek najbliža desetorica. Žena se uvukla u vojsku i unijela u nju razvrat i raspad. Odjednom su se nekako u svim stožerima i uredima pojavile gospodjice s pisaćim strojevima i bukom Remingtona napunile kabinete i kancelarije, koje su prije bile tihe i stroge.

— Pa što one to pišu u tako velikom broju? zapitao je Sablin poznatoga stožernoga časnika.

— A Bog bi ih znao, što! odgovori ovaj šireći ruke. — Tamo, gdje je prije sjedio jedan polupismeni pisar i svršavao posao, tamo sad radi desetak gospodjica i nikada ne možeš ništa dobiti.

Kerenski se dao na formiranje ženskih bataljuna, pa su onamo krenuli ljubitelji »slatkih jagodica« u masama, prikrivajući se lijepim geslima o sveopćoj ravnopravnosti.

Sablin je sve to promatrao, pa ga više nije iznenadjivalo, što je onako lakomisleno napušteno ljesiščensko logorište, što su njega uhapsili i uvrijedili vojnici, što je mjesto napredovanja došla nekakva glupost i sramota vojske, — sve je to moralo biti tako, jer su svi principi vojne nauke bili prebačeni. Gučkov, a onda i Kerenski, tvrdokorno su dokazivali, da je dva puta dva pet, a Brusilovi, Klembovski, Ruzski i drugi, mnogi, mnogi, s ropskom su pokornošću pristajali uz njih i brižno rješavali zadaće s pomoću krivih množidbenih tablica.

Sablin se jasno sjećao večeri kod Varje Martove i zelenih rasprava sa zelenom omladinom. Omladina je postigla svoje. Ni iskazivanja počasti, ni časničkih služaka, ni svetosti barjaka, ni odredjenosti stražarske službe, ni obuke, ni odgoja — svuda samo sloboda. Svi strategijski i taktički aksiomi, svi principi vojne administracije prebačeni su. Armije su uništene, a na njihovo mjesto dolazi gomila. »Pa što«, mislio je Sablin, — »preostaje vam dovršiti započeto, pa prebaciti i sam rat. Hoćete li samo to moći? Ne će li se pokazati, da je rat pojava drugačijega poretka, kojom upravljaju ne ljudi, nego Viši Razum, podložen volji Gospoda Boga?«

Sablin je već vidio, da se ruska revolucija razvija bez vodstva, ili možda njom upravljaju ona nepoznata sedamdesetorica, o kojima je tako maglovito govorio Vercinski.

Razmotrivši sve, što se dogadjalo, Sablin shvati, da nije moglo biti nikakova umirovljenja, upravo kako nije bilo i službe. Ljudi su ostajali na mjestima, zapremali su ova ili ona zapovjednička mjesta, ali raditi, služiti nisu mogli, smetali su im ozgo i ozdo. Ni otići nisu mogli, zato, jer nisu imali kamo otići; nije bilo putova za uzmak: — sva je Rusija kipjela kao kotao, sva se Rusija pretvorila u ludnicu i svaki je čovjek zdrava razuma govorio sebi: — ostat ću, da se ispriječim tom ludjačkom potoku. No bio je kao plovac, koji se baci na pučinu Imatre. Zahvaćali ga valovi i razbijali o kamenje. A ni uspeti se na obalu nije mogao. Učiniti se moglo tek jedno: — otputovati preko granice. No na taj se korak Sablin nije odlučio. To mu se činilo kukavnim bjegunstvom.

XXV

Sablin se sjetio, da je još 18. marta, to jest tri dana prije plinske navale, kad su ga vojnici pavlinovske pukovnije uhapsili, dobio iz Petrograda spis, u kojem su tražili da otvoreno izreče svoje mišljenje, u koliko je revolucija rasklimala vojsku.

Sablin je bio sastavio izvještaj, u kojem je s nemilom iskrenošću odgovorio, da je revolucija i zapovijed broj 1., nesamo rasklimala, nego upravo uništila vojsku. Revolucija je, skinuvši Cara, uni-

štila najbolje ideale vojske: otadžbinu i njezino predstavništvo; revolucija, odbacivši molitvu, posegla je i za samom vjerom, nestalo je smisla umiranju — pa ili ih je trebalo zamijeniti životnim idealima grabeža i nasilja i produžiti rat u ime plijena i naslade, kako ratuju divljaci i barbari, ili povratiti staro, ili rat dovršiti. Sablin je znao, da je u vojnom ministarstvu još Gučkov bio uveo komisiju pod predsjedanjem generala Polivanova, koja je trebala da pregledava sav materijal, koji je stigao sa fronte od četnih zapovjednika, pa je imala sastaviti nove uredbe s novim principima. Ali nikakovih novih zakona nije bilo. Staro je bilo dokinuto, a na mjestu dokinutoga ostala je praznina. Vojnici nisu htjeli priznavati uredaba posadne i nutarnje službe ni discipline; nisu se htjeli više osvrtati na vojničke odredbe o kaznama, jer su bile izdane za carske vlade. Na mjesto njihovo valjalo je izdati nove, revolucionarne odredbe i zakone, no kneza Ljvova i Gučkova zamijenio je sveznajući Kerenski, pa to nije izvedeno.

Sablin se u Petrogradu raspitkivao za tu komisiju, ali mu nitko nije mogao dati odredjena odgovora. Mjesto Polivanova spominjali su mu generala Potapova. Sablin odluči, da se obrati na izvor i zaputi se Polivanovu.

Polivanova nadje u istom stanu i u istom skromnom namještaju, kao i prije revolucije. Bio se još većma postarao i oronuo. Oči mu nisu sjale, kao onoga puta u očekivanju revolucije.

— Da, odgovorio je na pitanje Sablinovo o radu komisije, — bila je takva komisija. Bila je vrlo lijepo sastavljena. U nju su bile dozvane najbolje četne sile i bili smo složili ispravnu osnovu, da izgradimo vojsku na načelima željezne discipline.

Rekavši to, general Polivanov izvali se u naslonjaču, lice mu prekrije boležljiva maska i on ispod oka pogleda Sablina. Ali u malenim, uskim

njegovim očima nije bilo prijašnje prkosne lukavštine.

— Što se dogodilo?

— Evo, što. Zahvatila nas opća boljetica svih radenika sadašnjega vremena. Zahvatila nas b r b l j a v o s t. Bili smo započeli stvarna vijećanja, našto su počela k nama dolaziti izaslanstva s fronte i od Vijeća vojničkih i radničkih izaslanika sa zahtjevima, savjetima, tražbinama; po čitave sate držali su skupštinske govore i onemogućivali nam rad. Ja sam izjavio, da ne mogu raditi, ako me bude smetala ulica. Riječ »ulica« prihvatili su predstavnici sovjeta kao uvredu i sovjet je zatražio moj odlazak... I tako su me maknuli...

Nasta duga stanka. Polivanov je ispod oka gledao Sablina, dok je Sablin ravno gledao u Polivanova.

— Prema tome izlazi, reče Sablin, — da je borba sa samodršcem Carem i težnja da se izmame od njega ispravne odluke na korist otadžbine i borba protiv caričinih intriga bila lakša. Carica kroz dugi niz godina nije mogla postići da vas maknu, a i kad je to postigla, vi ste dospjeli u državno vijeće, a republikanske vlasti sada bez otkaza i bez razgovora žrtvuju vas i vaš rad samovolji ulice.

Polivanov je šutio.

— Vaša preuzvišenosti, što će biti dalje? upita Sablin.

— Što dalje? odgovori Polivanov: — Vi pitate: što dalje? Treba raditi s njima, s radnicima i vojnicima, a ne ići protiv njih.

— Ali s njima se ne može raditi. Rad s njima znači bezodvlačan poseban mir bez aneksija i kontribucija, raspad ruske države, povratak u primitivna vremena, potpuno uništenje kulture i gradova! O! Ja ih predobro poznajem. To nesamo da je sramota Rusije, nego i propast njezina.

— Da, ako mi ne budemo htjeli s njima raditi, ako ih prepustimo same sebi, ali zamislite, da ćemo mi znati uzeti vlast u svoje ruke i znati ih prisiliti, da nam se to stado ovanâ podvrgne.

— Dobro, ako ono nije već podvrgnuto kome drugome. Ako ono ne radi stihijski, nego ako njime upravlja tko izvana.

— Tko? upita Polivanov i u sitnim njegovim očima pokaže se uznemirenost.

— Onih sedamdeset, kojih nitko ne poznaje, kojih nikada nitko nije vidio, no koji idu za tim, da čitav svijet podlože sebi. Konzorcij njemačkih i amerikanskih banaka, koje su odlučile pretvoriti Rusiju u pustinju, da koncesijama i kolonizacijom izažimlju iz nje prihode. Ja ne znam tko, ali znadem jedno, da u prividnoj kaotičnosti sadašnjega nemira ima i neka konsekvencija: — to je uništenje vjere i rekao bih — ruskoga duha, kakogod se on očitovao.

— Vi govorite ozbiljno, pa ću vam i ja ozbiljno odgovoriti, reče Polivanov svojim piskutljivim glasom. — Vi svakako nišanite na masone (slobodne zidare). U toliku snagu masonskih loža ja ne vjerujem. Povjerovati u to, značilo bi povjerovati u antikrista i drugo došašće, a to bi značilo iščekivati konac svijeta.

— A ako je doista tako? prekine uzbudjeni Sablin Polivanova.

— Ali nije tako. Da, ima u tome neki rad internacionale. Nama se taj rad čini tajanstvenim zato, jer je i sama ta riječ bila kod nas zabranjena, ali mi znamo, da u svesvjetskom bratstvu naroda nema i ne može biti nikakova zla.

— Takvo bratstvo može se ostvariti samo u Kristu i po Kristu, a sada se vodi borba protiv Krista. Ja čitav taj prevrat promatram drugačije, pa držim, da je ovo, što se sada dogadja u Rusiji, borba dobroga načela sa zlim. Rusija je ostala posljednji kut, u kojem se čuvala blagočestivost i prava vjera, pa tvrdim otvoreno: djavo se okomio na nju.

— Ostavite to, Aleksandre Nikolajeviću, reče Polivanov. — Rusija je sa svojim sektarstvom, sa svojim Rasputinima, Varnavama, Ilijodorom i drugim bezvjercima tako daleko od Krista, kao nijedna druga država. Pročitajte Rozanova! Većma pogrditi Kristovu vjeru, nego što ju je pogrdio taj pravoslavni čovjek, ne može se. U Rusiji su vjeru Kristovu sa svih strana pogrdjivali i djavo je mogao samo da se raduje tomu. On je došao na gotovo.

— Teško mi je prepirati se s vama, vaša preuzvišenosti, ali ćete mi možda dopustiti, da vam zadam dva pitanja.

— Molim.

— Što ste vi nakanili raditi?

— Sada ništa. Sjediti i čekati.

— A što savjetujete meni da radim?

— Isto tako: ništa. Čuo sam, da su vam dali N-ski konjanički vojni zbor. Podjite i nemojte ništa raditi. Pustite demokraciju, neka radi sama. Oni će se doskora uvjeriti, da ni do čega ne dolaze, i sami će vas zamoliti, da im pomognete. Silom ne ćete ništa postići.

— A ako bude prekasno?

— Rusija je toliko jaka, da nikada ne će biti prekasno.

— Ja se bojim, da će ona izgorjeti, kao što za vrućeg ljetnjeg dana izgorijeva selo. Za nekoliko sati preostaju samo peći, dimnjaci i nagorjelo drveće.

Polivanov slegne ramenima i ne reče ništa. Sablin ustane i počne da se oprašta.

XXVI

Sablin podje k Obljenisimovu. Taj mu je pohod davno ležao na duši. Obljenisimova zateče kod spremanja putne prtljage. Njegov stan u posebnoj kući na Sergijevskoj bio je gotovo prazan. Onoga skupocjenoga pokućstva, s ukladanim sedefom, koje je Obljenisimov čitavoga vijeka sabirao, nije bilo. Sobe su stajale zamazane i opustošene. Obljenisimov je bio u kabinetu zabavljen spremanjem kojekakovih sitnica u dva zardjala kovčega.

— A, Saša! klikne on šireći ruke na zagrljaj, — zdravo! Kakva te sudbina dovodi u naš brlog?

— Brlog? reče Sablin, — zar je već tako mnogo vremena prošlo, otkad ste vi, ujače, vozikali automobilima i držali govore gomili, čestitajući joj na grandioznoj i beskrvnoj revoluciji?

Ujak ispod oka pogleda na nećaka i nasmija se širokim hihotom, potresajući stijene pustoga kabineta.

— Toliko vremena? Vidiš li? I bradu sam obrijao i brkove odrezao. Od ruskog baruna prerušio sam se u glumca. Bio sam magarac, Saša. Patentirani magarac. Ne, dragi prijatelju, u toj svetoj majčici Rusiji ti mene ni pogačom ne ćeš zadržati. Neka tone u blato! Sjećaš li se moje dabrove bunde? Au! Ukras i ponos revolucije: mornari su mi je oteli. Da... Vozili su se sa mnom na teretnom automobilu po gradu, a ja držao govore; to je bilo onih dana, kad smo vjerovali, da se dižemo prama nebu, a kad smo se dovezli do kuće, rekoše mi: — »No, druže, skidajte krznenku«. — »Kako?« začudih se ja, — »zašto?« — »Eh, zato«, vele — »jer si je se dosta nanosio«.— I skidoše mi je. Mislio sam, da se šale, pa sam im je htio oduzeti. Ali su mi se zaprijetili puškama i izružili me ružnim riječima. Eto ti revolucije! Kasnije sam doznao, da su sa mnom još vrlo milostivo postupali. Sjećaš li se starca Ablestiševa? Išao je noću iz kluba, sa sjednice. Vojnici su ga zaustavili i htjeli svući do gola. Jedva ih je namolio, da mu barem rublje ostave. I tako je u samom rublju morao proći dvije četvrti. Nahladio se siromak i odležao, pa sve do danas ne može da se pridigne. Zamisli, u mjesecu martu po Morskoj u samim čarapama! Užasno. Pošao je da se prituži. U komesarijatu sve nabijeno od ljudi. Povjerenik, obrazovan židov, saslušao ga, sažalio, a milica se oko njega samo smješka. Eto, kakvi su!

— A vi ste se u prvi kraj radovali, ujače?

— Ne spominji mi to. Stid me je na to i misliti. Što smo sve izgubili. Ah, što smo izgubili! Stojim jučer na Sjenoj u povorci za kruh. Ti, Saša, toga ne poznaješ. Ti si starorežimski general. Tvoj Timofej te grdi, ali se boji, Avdotja Markovna muči se kao za rodjenoga, Petrova imaš da ga šalješ kojekuda, a ja, revolucionarni vodja, ispijam punu čašu revolucije. I u povorci stojim i samo što sâm ne perem podova. Kućom upravlja kućni sluga i pokazao se kao prvorazredni podlac. No, kuća nije više ni moja.

— Kako nije vaša?

— Prodao sam je, Saša! Au — nikakove imovine! Jesi li čuo: — »vlasništvo je kradja«. To sam ja, razumiješ li, ja sâm izrekao s automobila, da ugodim gomili, upravo onoga dana, kad mi je »ukras i ponos« revolucije ukrao bundu. Da, prodao sam. Sve po propisu i novci su u švedskoj banci, u pravim pravcatim krunama s kraljevskom krunom na novčanici; pod kraljem je ipak sigurnije. Kad bi bilo vremena, potražio bih kakova neograničena monarha, pa bih ondje uložio novac. Da. O čemu sam ono htio da govorim? Da. Stojim ti ja tako u povorci, a iza mene starica u rupcu, priprosta starica, i počela govoriti, kako je za carskog vremena bilo bolje. A milicijac, — poznajem ga, sin našega kućnoga pazitelja sa šest razreda realke, kojih nije mogao da svrši, pa stupio u milicu — veli: — »Pa naš je car bio ludak!« A starica, kako se samo okomila

na nj, kako se uzvikala: — »Istinita je tvoja riječ, faraone nesretni, car je bio ludak, ali je vrijedio svoj groš, a ti sada hajd pa zagrizi u taj groš«. Tako starica! Milicijac ju je htio odvući na komesarijat, na policiju — no sav se narod zauzeo za nju. Prava uzbuna. Kako su samo vikali! I svi za cara. Pod njim je, vele, bolje bilo!

— A kamo ste vi naumili, ujače?

— Preko granice. Sve sam obratio u novac. Moje imanje Spasko leži u švajcarskoj banci u francima. Kuća u švedskim rukama; svu pokretninu, pa i porculansku zbirku, obrnuo sam s pomoću jednoga dobroga čovjeka u španjolske pesete. Sa sobom vozim malenu zbirku minijatura, koju sam dobio od znanaca iz jednoga dvorca... Nemoj misliti... sačuvat ću je, sačuvati... A u Rusiju tek ću se onda udostojati, kad mi dodje pouzdan čovjek i rekne, da je u Rusiji opet sve po starome. Ali ću i njega ispitivati: »Stoje li žandari? — »Stoje«. — »Govori li se: vaša preuzvišenosti?« — »Govori«. To jest onakav čovjek, kakav je, sjećaš se, bio tvoj narednik Ivan Karpović. Gdje je on sada?

— Ubijen.

— Carstvo mu nebesko! Taj se ne bi dao preokrenuti. A sjećaš li se Bondirjeva, kojega si meni odredio kao kurira. Gdje je on?

— Ubijen.

— Hm... Hm... Nije to dobro, Saša. Sve najbolji ljudi. A Rotbek, tvoj prijatelj? Tako mio i otvoren čovjek, taj ne bi dopustio.

— Ubijen.

— A Karpov? Jednom si prigodom pripovijedao, da je zaljubljen u veliku kneginju Tatjanu Nikolajevnu. Gdje je on?

— Ubijen.

— Ah, Saša! Pa što je to? Sve sami sveti, čisti ruski ljudi. Što to znači?

— Rat.

— Da, rat... rat. Smiluj se, Gospode.

— Kada i kamo putujete, ujače?

— Prekosutra, Saša. U Finsku, odande u Švedsku; zadržat ću se neko vrijeme u Stokholmu, a dalje ću već vidjeti. Izgleda, da će sada rat okrenuti na izmaranje, pa ću u Pariz ili u Berlin.

— A što ćete tamo raditi?

— Kako: što? Svi naši putuju onamo. Što ćemo raditi!?... Spasavati Rusiju! klikne Obljenisimov svečano.

— Iz inozemstva? Spasavati Rusiju od tudjinaca. Nije ju trebalo upropašćivati, ujače, reče Sablin s dubokim ogorčenjem.

— Šuti! Šuti!... A kamo ćeš ti? Što si ti nakanio? Zar ćeš ostati ovdje?

— Ostat ću. To mi je dužnost. Sutra putujem u Perekalje.

— A gdje mu je to?

— U zabiti pinskih močvara.

— Ti si heroj, Saša! Heroj! Gospod neka te štiti. Daj da te prekrstim.

Obljenisimov izljubi Sablina, dok su mu oči bile pune suza.

S osjećanjem gorkoga očaja izlazio je Sablin iz Obljenisimove kuće. Vratar, već bez livreje, u kaputu, čitao je novine na naočale. Nije se ni maknuo, kad je Sablin došao do vješalice.

— Pridrži mi ogrtač, podlače, ne vidiš? krikne Sablin srdito.

Vratar skoči, da mu pomogne i isprati Sablina s dubokim klanjanjem.

»Svi su oni takvi«, mislio je Sablin s gnušanjem, — »čekaju na viku i pokoravaju joj se. Samo tko će sada zaviknuti i što? Pobunjeni robovi!... A ipak robovi!... Robovi!«...

XXVII

Sredinom maja nastanio se Sablin u plemićskom dvorcu u Perekalju, gdje se smjestio stožer njegova zbora. Glavar stožera, general Zabolocki, izjavio se pristašom revolucije i republikancem, uredio u stožernim jedinicama odbore i čitave je dane vodio s njima političke rasprave. Za telegrafiste, za motocikliste i za stožernu švadronu uredio je pučko sveučilište i spremao se da prosvijetli mračnu gomilu vojnika, koji su samo ljuštili sunčanične sjemenke. Stožerni časnik Garpiščenko bio je zabavljen ukrajinazijacijom zbora i vodio je tajne pregovore o formaciji posebnih ukrajinskih pukovnija, sa čime su se »gore« potpuno slagali. Pobočnik Svojevoljski, sangvinik od neko trideset godina, zavodio je sa četom pristalih momaka motociklističkog odjeljenja djevojke u susjednom selu, koristeći se slobodom, pa ga Sablin gotovo nije nikad ni vidio. Stariji liječnik Benevolenski, gojazan, miran čovjek, s uškopljeničkim licem, izjavio je otvoreno, da on ne priznaje nikakove revolucije, da Car nije imao nikakova prava da se odrekne prestolja i da na njemu ostaje božji blagoslov, pošto je miropomazan, ali pritisnut općom mržnjom prema »Carskome režimu«, šutio je Benevolenski i ispijao po pet samovara čaja na dan. Ordonanci, — jedan, krasan mladić iz kadetske škole — gledao je Sablina očima vjernoga pseta i kao da je neprestano očekivao, kad će mu on zapovjediti, da izvrši kakav velik podvig i umre; drugi, uvjereni demokrat, hodao je nespretnim koracima i govorio grubim glasom. Prvi se, kod susreta sa Sablinom, svaki put stavljao u službeni stav, a drugi nastojao da ne opazi Sablina, ne iskazujući mu nikakovu počast.

Upoznavši se s pukovnijama i pukovnijskim zapovjednicima, Sablin se uvjerio, da je svako zanimanje nemogućno. Ljudi nisu htjeli ni da čiste konje, a jedva su pristajali, da ih i hrane. Časnici su stajali

na drugarskoj nozi s vojnicima i nisu imali na ljude nikakova uticaja. Vojnici su zahtijevali, da časnici zajedno s njima idu u kuhinje, i da se postavljaju skupa s njima u redove, primajući u kotlićima hranu. Tek švadronskim zapovjednicima se dopuštalo, da objeduju u svom stanu. Vojnici su živjeli u istim kolibama sa časnicima, ne ostavljajući ih ni na čas same. Zabilo im se u glavu, da su konjanički časnici najopasniji neprijatelji revolucije, te su ih u svemu nadzirali. Mjesto prijašnjega, vojničkoga načina života, mjesto službenoga rada, vojnici su proveli svoju metodu, koja se svodila na to, da se ništa ne radi. Pukovnijsku gospodarsku imovinu, koja je dosezala do znatnih svota i koja je činila osnovu pukovnijske bezbjednosti, pokrali su vojnici i podijelili medju sobom. Čete su živjele po inerciji. Bilo je slučajeva, istina još osamljenih, da su prodavali erarske konje kojekakvim židovčićima, koji su ih, — kako se kazivalo — umjeli otpremati Nijemcima. Zbor je stajao u zaledju, ne radeći ništa, pa se brzo raspadao. Sablin se s tugom u srcu uvjeri, da se ne može ništa napraviti. On je izvijestio više zapovjedništvo o stanju zbora i dobio uputu, da radi s pomoću vojničkih odborâ. A svi su odbori podržavali tu novu metodu potpune neradinosti, dugog spavanja, pijančevanja i kartanja. U mnogim su pukovnijama vojnici udesili uredbe za pravljenje votke »samogonke«.

Sablin se zaputi s izvještajem u stožer armije, kojom je zapovijedao Rjepnin. Zatekao je staroga svog zapovjednika u malenoj upraviteljevoj kućici, opkoljenoj čitavim nizom kozačkih straža. Starac nije ni saslušao Sablina do kraja.

— Dragi moj prijatelju, rekao mu je. — Hvali Boga, što živiš i što možeš živjeti, kako hoćeš. Ja sjedim i svaki dan očekujem, da će me moji vojnici uhapsiti. Sve mi je pouzdanje u kozacima, no i oni su pouzdani kao vrbov klin. Živi i čekaj!

— Što bi imali čekati?

*

— Čudo.

Da, samo čudo je moglo promijeniti taj novi poredak službe pod crvenim barjacima!

Sablin se zatvorio u svoju sobu. Jedina zabava mu je bila jahanje, no i to mu je bilo zatrovano.

U vojničkoj službi nije više bilo sreće. Unatoč uvjerenju grofa Lava N. Tolstoja: — »Kad bi čovjek mogao naći takovo stanje, u kojem bi se, budući besposlen, osjećao korisnim i vršiteljem svoje dužnosti, našao bi jedan dio prvobitnoga blaženstva. A takvim stanjem obvezatnog i pravog nerada koristuje se čitav jedan stalež — stalež vojnički. U tom obvezatnom i pravilnom neradu sastoji se i sastojat će se glavna privlačivost vojničke službe«,*) unatoč tom Tolstojevom uvjerenju, naročito sada, kad je Sablin i sva njegova okolina bila bezuvjetno besposlena, nisu bili sretni.

Sablin je već znao, da sreća nije u lijenosti, nego u stvaranju, pa je našao tu sreću i u vojničkoj službi. Ako je spremao stražu, ili je vježbao novake — on je stvarao i bio je sretan. Radovao se, kad su nespretni, negibljivi i fizički slabi ljudi pod uticajem gimnastičkoga vježbanja, uz obrok mesa od pola funte, uz kašu, kupusnu juhu i kruh, prije kraja izobrazbe postajali jaki, spretni i odvažni. On je osjećao, da ih je on stvorio takovima. Sablin se radovao, kad su ravnodušni, napola pospani momci, koji nisu shvaćali ni riječi »Rusija«, pa koji nisu nikad ni vidjeli Cara, postajali ljudi, koji obožavaju Cara, koji su zaljubljeni u Rusiju i u svoju pukovniju i koji su se ponosili svojom pukovnijskom odorom. Ako je u gomili čuo pohvalu svojoj pukovniji, bodrom izgledu ljudi, Sablin je bio sretan: — to je o n učinio ljude takvima! Ako se uzduh potresao od jakih glasova junačke vojničke pjesme, ili bi tkogod zviždao mladenačkim zviždukom, ili bi udarao u bubanj, zvonio

*) Grof L. N. Tolstoj: »Vojna i mir«. Roman. Sv. II., dio IV., glava I.

trokrak: — to ih je on, Sablin, naučio ove lijepe pjesme i bio je sretan. Lijenosti nije bilo. Pa i za najnesredjenijeg vremena, Sablin je bio toliko zaposlen, koliko je bivao malo koji radnik zaposlen. Dešavalo se, da se u tri, u četiri sata ujutro povratio sa večere ili zabave uz gdjekoju čašu vina, — a u šest sati gorjele su već mutno u manežu svjetiljke i t r e b a o j e b i t i na jahanju. Tamo se, eno, kriepio pijani Rotbek i nije mogao da suspregne smiješak na svojim bucmastim obrazima; tamo je Gricenko glasno nešto psovao; tamo narednik govorio nešto u punom basu. Sa jahanja na pješačke vježbe, s pješačkih vježbi na gimnastiku, na književnost, na obučavanje doglasnika — jedva se stizavalo. Vojnički je život bio često nesredjen, ali besposlen nije bio nikada.

Sreća vojničke službe sastojala se donekle u stvaranju, a donekle u neprestanom dodiru s prirodom, s ljudima i s konjima — zato je i služba u konjaništvu donosila više sreće i zadovoljstva, negoli služba kod pješaštva. Za ljubitelja jahanja, sporta i konjâ uvećavala je zadovoljstvo, što ga donosi služba kod konjaništva, još i mogućnost držanja i odličnog uzdržavanja konja. Napokon, svemu se tomu pridruživala u vrijeme rata ničim neuporediva sreća pobjede i slave, poradi koje se sve zaboravlja: i smrt bližih prijatelja, i drugova, i bolovi ranâ, pa i blizina same smrti.

U Perekalju shvati Sablin, da su nakon revolucije sve to razrušile neiskusne gradjanske ruke, koje su preuzele vodstvo vojnih poslova, a možda (Sablin je već sumnjao, da li to doista nije tako) po nalogu one tajanstvene sedamdesetorice, koji su radili o razrušavanju svijeta. Na fronti je bilo jasno, da je rat svršen. Mogli su se držati ma kako kićeni govori o morskim tjesnacima i o produživanju rata u potpunom suglasju sa saveznicima u Petrogradu, — ti govori nisu nalazili nikakova odziva na fronti, gdje je čvrsto bila ukorenjena misao: — »Mir bez

aneksija i kontribucija«. Na taj način, nesamo da se nije mogla ponovo okusiti najviša sreća pobjede i slave, nego se valjalo spremati na strašnu sramotu poraza, na užas uzmicanja, vojničke silovitosti i pljačkanja.

Nije preostala nikakova mogućnost za bilo kakovo stvaranje. Bilo je dovoljno, ako je što poteklo od generala, zapovjednika zbora, ili zapovjednika divizije, pa da vojnici to odbace s potpunim nehajem. Mnogi generali počeli su u to vrijeme ugadjati vojnicima, samo da povrate njihovo povjerenje — ali Sablin nije mogao da podje tim putem i da radi na štetu službe.

Nestalo je vlasti, nestao sjaj vojničke službe, blijesak titulâ, krasota obreda, isticanje barjaka, iskazivanje počasti, zajednička molitva, skladno pjevanje, zajedničke sportske igre — svega je toga nestalo. Sve je postalo sivo, dosadno, otrcano i ružno. Mjesto ljubavi i vjerovanja jednoga u drugoga, izbila je medjusobna mržnja i nepovjerenje. Časnici su s rijetkim izuzetcima mrzili svoje vojnike i bojali ih se, vojnici su mrzili časnike i pazili na njih uhodeći ih preko služakâ, prisluškujući i prigledavajući svim njihovim postupcima.

Ostale su samo životinje — konji, na kojima kao da se nije mogla odraziti revolucija svojim smrtonosnim uticajem. Njihov dobar karakter, njihovo umiljavanje i ljubav prema prirodi i svojem gospodaru morala bi ostati neizmijenjena. No revolucija je zadrla i u njih.

Sablin je imao dvije divne kobile. Prekrasan hunter Leda, koja mu je služila već osmu godinu, koja ga je nosila na juriše i dijelila s njim svu slavu njegovih vojničkih podviga. Sablin je često, jašući na njoj i razmišljajući o njoj, zaboravljao, da je Leda životinja. Ona je bila član porodice, prijatelj, koji razumijeva sve preokrete duševnog Sablinovog proživljavanja. Sablin ju je njegovao i milovao. Za teških dana ratnoga života, on je radije sebi uskratio

siguran krov, ali Ledu je uvijek smještavao dobro. Drugi konj, čistokrvna kobila Dijana, bila je ona ista, na kojoj je ubijen njegov sin. I uz nju se vezalo dosta dirljivih i slavnih uspomena. Nemirna, osjetljiva Dijana priznavala je samo svoga gospodara. Samo njega nije grizla, niti mu se prijetila da će ga udariti, dok je ostalima bila rdjav i neprijatan konj. Sablin, koji se iza smrti Vjere Konstantinovne udaljio od žena, nekako je i nehotice unio u svoje konje ženske likove. Leda mu se činila prekrasnom, punačkom, časnom ženom, koja ga beskrajno ljubi i koja mu je odana, te je uvijek mirna, uvijek ista i vječno prijatna; Dijana mu se činila divnom, koketnom ljubavnicom, tankom, vitkom, oštroumnom, spremnom na šalu, zamamljivom i zavodljivom svojim ponašanjem.

Obje one bile su tako čiste, da bi svaki dodir s njihovom tankom, svilenom dlakom izazivao zadovoljstvo i radost.

Sablin je imao dva konjušara za njih — Zajikina i Djakova. Zajikin je služio sa Sablinom u »našoj« pukovniji i jurišao s njim zajedno na bateriju; bio je svjedokom svih Sablinovih podviga i obožavao ga. Djakov je bio primljen iz one husarske pukovnije, koju je Sablin dobio nakon rane. I on je ljubio svoga gospodara. Čitavo njihovo vrijeme prolazilo je u brizi i pažnji na povjerene im konje. Sada u Perekalju, ako bi Sablin ulazio u konjušnicu, kad su Zajikin i Djakov bili sami, ustajali su pred njim, nazivali ga »vaša preuzvišenosti«, dodavali mu kruh i šećer za konje i zajedno se sa Sablinom radovali konjima i obasipali ih ljubeznim imenima. Ali k njima su često dolazili gosti. Neki pješaci i vojnici stožernih četa uvijek su nešto šaputali. Kad je Sablin ulazio, Zajikin i Djakov se prenavljali kao da ne opažaju svoga generala i nisu ustajali pred njim. Ako bi ih Sablin dozvao, odgovarali su mrko, nezadovoljno, grubo vikali na konje i prijetili se, da će ih udariti. Stidjeli su se pred drugima, da budu

uslužni i ljubezni prema Sablinu, kojega su ljubili i kojemu su veoma mnogo dugovali.

Konji nisu bili više tako brižljivo čišćeni. Sablin je često nalazio na njihovim trupovima malene rane.

— Što je to? pitao bi.

— Mora da se o nešto ogrebla, odgovarao bi konjušar.

No prije se to nije dogadjalo. Prije su i Zajikin i Djakov brižljivo uklanjali iz staja, u koje su stavljali konje, sve ono, o što bi se konji mogli ogrepsti.

Na šetnji, Sablin je gotovo uvijek jahao sam, razgovarajući se u mislima s konjima i činilo mu se, da isto tako tiho i mučke i konji odgovaraju na njegove misli. I njemu se činilo, da se konji žale na promjenu, koja je nastala u postupanju konjušarâ, žale se na to, što ne vide više sakupljenih pukovnija i što ne jure više svi zajedno u pobjedničke juriše. Sablin im je iskazivao svoju tugu i one su ga shvaćale.

Jutrom bi Sablin jahao na nemirnoj Dijani, a večerom, prije sunčana zalaza, na mirnoj Ledi, koja ga je shvaćala s pola riječi. Ma koliko nastojao Sablin za šetnju izabrati takova mjesta, gdje ne bi bilo vojnika, često je susretao skupine po pet, po šest vojnika. Vojnici su jahali na mršavim, nečistim i zavojnika. Vojnici su jahali na mršavim, nečistim i zapuštenim konjima; jahali su na zabavu kamogod u selo, na kartanje, ili da piju samogonku. Po koji put su iskazivali počast Sablinu, a često se i odvraćali. Sa svim silama nastojali su, da ne budu nalik na vojnike.

Sablin je vidjao vojnike, kako u vrtovima iskopavaju krumpir, vidjao ih pod jesen u voćnjacima, s puškama u šumi, gdje love srne i zeceve: svuda su gospodarili tudjim dobrom kao svojim, a seljaci su ih svuda proklinjali. Sablin nije mogao ništa da uradi. U jednom selu rastjerao je vojnike, koji su vukli djevojku, koja im se otimala i zaprijetio im se sudom. No, kad je na pola vrste odjahao iz sela,

prasnula su tri metka i tri taneta prozujaše pokraj Sablina... Što je mogao Sablin protiv vojnika, koji su mogli da pucaju za njim i da ostanu nekažnjeni?

Šetnje su mu bile otrovane.

Sivo, dosadno i lijeno vuklo se vrijeme u očekivanju nečega, što je imalo da dodje. Što? Sablin nije znao. Ustavotvorna skupština? On u nju nije vjerovao. Kraj takove zaplašenosti inteligencije i stanovništva, kraj straha pred razbješnjelom soldateskom, — što je mogla da uradi i kako je mogla da se sastane Ustavotvorna Skupština? Sablin je poput svih drugih u to vrijeme iščekivao čudo, ili po analogiji s francuskom revolucijom, iz koje je nehotice izvodio paralele, čekao Napoleona.

XXVIII

U drugoj polovici augusta došao je k Sablinu iz Petrograda njegov bivši šofer Petrov i dovezao mu od Tanje velik zavežljaj. Kad je Sablin pogledao debeli omot s natpisom, toliko sličnim pismu pokojne Vjere Konstantinovne, srce mu je zadrhtalo od slutnje nečega teškoga i nedobra. Otpusti Petrova i ostavši sam, razreže omot. I opet kao i onda, ispanu listići s brojevima stranica i išarani krupnim pismenima uzbudjenog i brzog pisanja. Sablin prikupi sa zamrlim srcem i napregnutim mislima te listiće i stane čitati. Kakav mu to udarac malenim i slabim, dječjim ručicama nanosi njegova Tanja — posljednje drago stvorenje, koje mu je preostalo u tom životu?

— »Tata«, pisala mu je Tanja, — »mili, dragi i slavni moj tata! Tata. Ponose moj. Pošteni moj tata, ja moram da ti pišem, jer te ljubim i beskrajno poštujem i znam, da ćeš me shvatiti i ne ćeš osuditi, nego ćeš me pohvaliti.

»Ti znaš, tata, iz moga prijašnjega pisma, da su Nika i Pavlik Poležajevi pokušali da oslobode njega, a taj pokus nije im pošao za rukom. Oni se

na neko vrijeme moraju kriti i nalaze se u vrlo sigurnom mjestu. Petrov će ti sve potanko ispripovjediti.

»Dne 31. jula otpremili su ih u Tobolsk. S njima su otputovali Nagorni, Gilliard,*) Gibs dr. Botkin, hoflektrisa Šneider, Hendrikova, knez Dolgoruki, Derevenjko sa sinom Koljom, Klaudija Mihajlovna, Bittner i nešto služinčadi.

»Sestra Valentina primila je odande pismo od Olge Nikolajevne i — pomisli, kako dirljivo! — znajući ona, kako je kod nas teško sa živežom, poslala je sestri Valentini govedine, butine i još koješta. Sestra Valentina je plakala, čitajući mi njezino pismo. Sveta žena je sestra Valentina, svete, svete su sve one, a mi smo svi nedostojni, prokleti, što ih nismo mogli obraniti. Ah, kako smo mi rdjave, tata! Sve mi, ruske žene, trebale smo se složiti i poći k privremenoj vladi i zahtijevati njihovo oslobodjenje. Mi nismo toga učinile. Ah, tata, kako smo mi podle!

»Stigli su sretno. Od postaje Tjumen vozili su se parobrodom »Rusija«, a pratnja parobrodom »Hranitelj«. Tata — shvati, »Rusija« je odvezla svoga Cara u zatočenje i progon! Ja sam plakala i ljutila se, čitajući to. U Tobolsk su stigli 6. augusta u četiri sata po podne. Kuća nije bila još uredjena, pa su oni do 13. augusta živjeli na parobrodu.

»Dne 13. augusta Aleksandra Fjodorovna (carica) odvezla se s Tatjanom Nikolajevnom u kočiji, a ostali su pošli pješke u novu svoju kuću. Ta je kuća prije pripadala tobolskomu gubernatoru. Od kamena je i na dva sprata. Po ironiji sudbine nalazi se u »Ulici slobode«. U toj su se kući dobro smjestili, dašto, ne onako, kako bi trebalo i ne onako, kako su privikli. Pratnja živi do njih, u kući Kornjilova.

»Svoj su dan rasporedili tako, da čitav dan budu zaposleni. U osam sati četrdeset i pet časova

*) Autor naše knjige »Tragična sudba Nikole II. i njegove porodice«. Ured.

svi su na nogama. Car s Olgom Nikolajevnom pije čaj u svom kabinetu, A. F. pije kavu u postelji, a ostali u jedaćoj sobi. Do 11 sati car piše u svom kabinetu, poslije 11 polazi da se bavi fizičkim radom, kojemu je privikao i koji voli. Pili drva, gradi krov nad oranžerijom i stubište. Djeca do 11 sati uče. U jedan sat je objed, poslije objeda šeću u vrtu do 4 sata. U 5 sati piju čaj. Poslije čaja se sigraju, a zatim uče. U 8 sati je večera, poslije koje se sastaju obično svi zajedno i car čita na glas. U 11 sati piju čaj u gostinjskoj sobi, a zatim idu spavati. Kako vidiš, nastojali su da udese svoj život onako, kako je tekao u Carskom Selu. A. F. vrlo se rdjavo osjeća. Boli je srce. Po čitave dane sjedi u svojoj sobi i zabavlja se risanjem ili ručnim radom. Objed im sprema kuhar. Kod objeda i večere uzimlju juhu, meso, ribu i kavu.

»Car poučava nasljednika u historiji, A. F. poučava svu djecu u bogoslovlju i u njemačkom jeziku; ruski jezik predaje im K. M. Bitner, Gilliard francuski, a Gibs engleski.

»Život protječe tiho i mirno. Stanovnici ih lijepo susreću, pa ako opaze koga na prozoru, klanjaju se, a mnogi se i krste.

»Ah, tata, što se to dogodilo s ruskim narodom? Ta on ne bi htio da mu Car živi u progonstvu kao prestupnik, a eto, šuti i pokorio se . . . Komu? Komu, tata!

»Polaze Blagovještensku crkvu k ranoj službi. Došao je k njima njihov duhovnik, otac Aleksandar Vasiljev, pa on služi u crkvi.

»Tata, sve je to lijepo, kad se piše, ali kad shvatiš, kad shvatiš dušom, što je to, onda ti dolaze na usta samo riječi: t i h i u ž a s. Oni žive u očekivanju nečega, nečega strašnoga, što se mora dogoditi. Ah, tata, kad sam pročitala ovo pismo, postala sam sama sebi tudjom. Pošla sam k Riti Durnovoj. Ti je poznaješ. Ona je nad krevetom uvijek imala natpis: — »Do posljednjeg daha odana

svome Caru«. Plakale smo zajedno i odlučile otputovati onamo, da budemo uz njih, da ih u odlučnom času spasimo i odvedemo. Ja odlazim odmah, a Rita, koja ima velike veze, ostaje zasad ovdje, da propovijeda carevo spasenje i da organizira pomoć.

»Tata, ti ćeš me shvatiti i ne ćeš me osuditi. Ja sam prodala sve svoje briljante, krzna i odijela, prodala sam sve, što sam imala i obukla se u odijelo proste seljanke, što sam ga kupila u Pereljesinu od one djevojke, koja Poležajevima donosi mlijeko, naročito ishabano; tri dana izučavala sam njezino držanje i sutra ujutro putujem, da budem bliže njima. Putnicu imam. Sada sam Tatjana Šagina, seljanka iz carskoselskoga okruga, iz sela Pereljesino... Tata, sestra Valentina veli, da je to podvig. Ne, tata, to je moja dužnost. O, samo da im pomognem! Makar im se kadgod za rane službe samo približila, da im šapnem: »Mi vas nismo zaboravili! Mi mislimo na vas, mi — Rusija!...

»Tata — samo da nam je rastresti njihove beznadne misli, uništiti onaj tihi užas odmjerena života. Tata, blagoslovi me i pomoli se za me. Činim svoju dužnost. Krepko, krepko te cjelivam i znam, da bi ti, moj blagorodni, moj p o š t e n i oče, na mom mjestu isto ovako radio. Tvoja mala T a n j a...«

Velika moja Tanja! pomisli Sablin. Tako evo plaća Sablinova krv svojoj carici za strašnu uvredu, koja joj je nanesena. Prividjenje Vjere Konstantinovne nije zaustavilo Tanje, blijeda ruka prerano umrle njene matere nije ju odmamila u moj zatvoreni kabinet, nije otvorila ormarića i nije joj dala da pročita onih zapisaka, koji će biti položeni sa mnom u lijes.

Da, pa zar bi moja Vjera htjela da se osvećuje carici? Ona je i u grob ponijela dirljivo štovanje za nju svetih bića Bogom pomazana Cara i carice.

Velika moja Tanja! Čuvao te Gospod na tvom podvigu! Kako i što ćeš uraditi, ti slaba i neiskusna?

A ja? Što je preostalo meni? Da čekam slučaj?

Ne, reče Sablin, — treba da pripravljam taj slučaj. Treba se boriti i pobijediti!

Sablin pozove Petrova.

— Da li je Tatjana Aleksandrovna otputovala? upita ga.

— U nedjelju, poslije službe u Fjodorovskom hramu, odslužili su molitvu i otišli. Ja sam i stvari na stanicu odnio. Ne biste ih prepoznali. Sasvim kao prosta djevojka. Otputovali su u trećem razredu. Pa tamo je sad i mirnije. Pakosni ljudi putuju najviše u prvom i drugom razredu, a u trećem skromni i pravi vojnici.

— A sada mi reci, Petrove, što se to dogodilo s Poležajevima? zapita Sablin, zapalivši cigaretu i spremivši se da sluša.

XXIX

Nekoliko dana kasnije uzeo je Sablin dvije nedjelje dopusta i otputovao u Petrograd. Htio je da pogleda i da promisli, što valja raditi. Moskovsko vijećanje krupnih ličnosti, nazvano »pretparlamentom«, uzbudilo je njegove živce i pobudilo u njemu neku nadu. Sablin je znao iz novina, kako je javnost i masa primala vrhovnoga zapovjednika Lavra Georgijevića Kornjilova, kako se on provezao kroz gomilu od mnogo tisuća, opkoljen dekorativnom i egzotičkom pratnjom tekinske pukovnije; kako je s automobila držao masi gromoviti govor o potrebi reda i discipline. Sablin je čitao o ozbiljnom, neskladno izrečenom govoru prvoga izbornoga donskoga atamana Alekseja Maksimovića Kaledjina, koji je o istoj stvari govorio u ime

čitavoga donskoga kozaštva; nastupio je tamo i glavar stožera vrhovnoga glavnog zapovjednika, Mihajlo Vasiljević Aleksejev, a svi su govorili ne tajeći jedno, ne skrivajući ni pred narodom ni pred neprijateljem, koji ih je slušao preko svojih agenata, svi su govorili, da je armija propala i da su potrebne izvanredne mjere zato, da bi se povratila ona snaga i moć, koju je imala pod dvoglavim orlom. Na tom vijećanju izrekao je kratko, oštro, oštroumno, s pomoću demagoških sredstava, jak govor kozak socijalist Pavao Mihajlović Agjejev, koji je još više podigao patriotički duh toga vijećanja. U golemoj dvorani Velikoga moskovskoga teatra sjedili su predstavnici svih fronta; u prljavim košuljcima sjedili su oni isti, koji su prodavali strojne puške za bocu njemačkoga ruma, koji su zaprijetili svojoj artileriji, da ne smije pucati, koji su se za samoga rata s neprijateljem bratimili. Katkada su pokušavali smjesta da dovikuju: »Nije istina«, ali ih nitko nije podupirao i govor je tekao za govorom, kao strašna optužnica, kao govor državnog tužitelja protiv vojske crvenih barjaka. Blijedo i umorno govorio je Kerenski i njegov govor nije bio više nikakva obrana, nego produženje optužbe. Moskovsko vijećanje nije donijelo nikakovih zaključaka, nego se samo kao porazgovorilo i razišlo ne uradivši ništa, nego probudivši u javnosti samo neke nade, da se spasitelj Rusije pojavio, da se pojavio i Napoleon ruske revolucije, kako su doista i nazivali Lavra Georgijevića Kornjilova.

Čitava njegova pojava djelovala je neobično na javnost. Privlačio je još i time, što nije bio čisti Rus, nego napolak Kirgiz. U neku ruku, kao i Napoleon, Korzikanac svojega kraja. Ex oriente lux! Kao sin prostoga kozaka, učio je on vrlo dobro u kadetskoj školi, s odličnim uspjehom svršio je akademiju, putovao po Pamiru, u vrijeme rata bio je zapao u austrijsko ropstvo, iz kojega je legendarno, upravo fantastički utekao, — a sve je to nalikovalo na Arcolu, na Egipat i kugu, iza koje je došao Napoleon. Njega je voljela petrogradska posada — gomila nepokorenih hajduka — sve to stvaralo je nad Kornjilovim aureolu vodje i njegovo ime bilo je na ustima čitave ruske javnosti i sve vojske.

No o njemu se govorilo različito.

Časnici i stari ratnički vojnici, opaljeni prahom pobjedâ, okadjeni slavom barjaka, s ljubavlju su govorili o svom »vrhovnom« i čekali povratak stare discipline, staroga nutarnjega poretka u vojsci — preporoda čitave armije.

Mladi vojnici, koji nisu prošli vojnu školu, niti su okusili pobjednu opojnost, mladi časnici, koji su u novom poretku gledali široku mogućnost, da zadovolje svojim najužim častoljubivim težnjama, govorili su zasad, potajno skrivajući se i šapćući, da govor Kornjilova znači povratak starome režimu, časničkoj batini, ugnjetavanju vlasteoskom i kapitalističkom, k obnovi prokletoga carizma.

Sablin je htio da sâm pretrese novinske glasine i da se uvjeri, ima li nade, da će vojsku početi liječiti, jer iza one ispravne diagnoze, koja je postavljena na moskovskom vijećanju, moralo je biti neizbježivom posljedicom liječenje bolesti. Sablin je imao i privatnoga posla, što ga je sebi sam nametnuo, a izvodjenje kojega značilo je za njega pitanje časti. To je bila težnja da se pobrine i riješi sudbinu Kozlovljeve udovice i njegove kćeri. Znao je, da je ona već sada kukavno živjela, pa da ni one malene mirovine, koju je zaslužio njezin muž, nije mogla dobiti od nove vlade, pa su je već tjerali iz sanatorija. Sablin odluči da uloži na njezino ime znatnu svotu novaca i da je s pomoću Macneva opskrbi.

Zato se, nakon dolaska u Petrograd, zaputio k njemu s imenom Kornjilova na ustima i s vjerom

u to, da mora doći do promjene i do osvita u nesretnim patnjama Rusije.

— Ti misliš, da će Kornjilov postati ruskim Napoleonom? reče Macnev, saslušavši ga pozorno i ozbiljno. — Bojim se, da se varaš. On ne igra po onim notama ni na onom glazbilu, na kojem valja svirati zato, da bi mogao pridobiti um ruskoga naroda. Ruski narod imao je svoje Napoleone, koji su bili Stenjka Razin, Kondraška Bulavin i Emeljka Pugačev, a ja bih još dodao sadašnju skupinu — nazvat ću ih po današnjemu — Mihajlo Vladimirović Rodzjanko, Aleksandar Ivanović Gučkov i Aleksandar Fjodorović Kerenski. Dižući barjak uzbune bilo protiv koga, — protiv cara Alekseja Mihajlovića, cara Petra Aleksejevića, carice Jekaterine Aleksejevne, cara Nikolaja Aleksandrovića, ili protiv bezimene skupine privremene vlade i Vijeća vojničkih i radničkih izaslanika, — a u grmu ovoga posljednjega i leži zec, — onda, dragi moj, valja zato nešto i dati. Ruskom je narodu dogrdilo umirati pour l'honneur et la patrie, pa ga možeš podići sasvim drugačijim geslima, a historija je pokazala kakvima. Hrabri ataman Stenjka darivao je kozacima sloboštine, kićene čamce povolške, persijsko carstvo, Astrahan, persijsku kneginju; darivao je prijatan, veseo život. Imali su za što umirati. A Kondraška je svirao na časničkoj batini. »Vas će, kaže, slobodne kozake zapisati u redovitu vojsku, počet će vam brijati bradu i strići kosu, oduzet će vam vaše zemlje, namjestiti vodjama vlastelu, a staru će vam vjeru uništiti«. Pa je i krenulo po želji. Emeljka je još ljepše izmislio: objavio je slobodu ličnosti i zemlje. Sobom je vozio zlatnu povelju o diobi vlasteoske zemlje, kmetovima je darovao slobodu, na crkovnom prestolju je sjedio i opajao se krvlju, a za takvim junakom vrijedilo je poći — ma i jedan samo dan — ali zato kakav! Ni sadašnji buntovnici protiv cara — Mihajlo Vladimirović, Aleksandar Ivanović i Aleksandar Fjodorović — nazivat ću ih ipak po savremenom običaju, nisu stavljali lisičinâ na ruku: — darovali su narodu slobodu. Ubijaj časnike, otimlji mirnim žiteljima, siluj žene i ništa ti zato ne će biti; ni to nije loše izbačeno. No smeli su se, razbudili su energiju za grabež, probudili su razbojničke nagone, a nisu ih mogli upraviti, kako treba. Što će tu Lavar Georgijević? Ja ga poznajem iz Petrograda: dobar, pošten general, no on ipak ulazi u pobunu, u pobunu protiv onih, koji su podigli pobunu, a kakova su njegova gesla? Što on daje? Iskazivanje počasti, vlast poglavarima, a pobunjenim robovima? Smrtnu kaznu! »Ja ću te zato, djetešce moje, nagraditi, usred polja palačama visokima — sa dva stupa i s ogradom«. Ali zato, da bi tko imao pravo takvim palačama darivati, treba biti od Boga okrunjenim carem, treba, da sâm poput Petra odsijeca glave nepokornim strijelcima, treba splavi vješalima okititi i pustiti ih niz Don, ali sve to treba sâm lično da svrši, ili treba imati Suvorova, koji bi se poput hrta za vukom gonio za Pugačem i doveo ga u krletci. A gdje bi morao početi Lavar Georgijević? Tko je svrgao cara? Mihajlo Vladimirović. Tko je potpisao zapovijed? Aleksandar Ivanović. Tko je razrušio vojsku i primio gospodina Lenjina, njemačkoga špijuna? — Aleksandar Fjodorović! Udri po njima!... I onda tek, opojivši se njihovom krvlju, možda bi se i moglo okrenuti na svoju. Tako ću, veli, učiniti sa svakim, koji, kad ja govorim, ne bude prigušio disanje i ne podigao ruku do kape. A što on govori: — »Ja sam revolucionarac, veli, ja sam s narodom«. No ako si ti s narodom, onda utakni bodež u zemlju, cjelivaj se s Nijemcem i podji da pljačkaš vlastelina. Ne, Saša, ako ti već tražiš Napoleona, onda dodji k meni u sedam sati navečer, pa ću ti pokazati, pravoga Napoleona, koji se razumije u hvatanje ribâ u mutnoj vodi i

koji zna, što valja raditi. Ti si mene onda, kad smo u paradi po'azili na Rasputina, prekoravao i nazivao Pinkertonom, a ja tebe sada za uzvrat molim: dodji ti k meni u gradjanskom odijelu, najbolje će biti: u prljavom. Odijelo uzmi od sluge, jer ako dodješ onamo kao general, možda ne bi odnio žive glave. A veoma je to zanimljivo čuti.

— Kamo ćeš me povesti?

— Onamo, gdje se odigrala krasota razvrata. Gdje su bile kade od oniksa i noćne posude od sevreskoga porculana; gdje je bio kult žene, gdje je sjala savremena Frina, lijepa samo zato, što je umjela učiniti božanstvenim svaki kutić svoga tijela i što je znala od svakog prirodnog akta učiniti sveto otajstvo; koja je cinizam uzdigla do krasote i tako se nasitila tamjana, da je i sama postala nezemaljskom, — onamo, gdje razgoljivanje tijela nije bilo čudnovato, nego je bilo razgoljivanje božanstva.

— Zanimljivo.

— Bilo je, — da. Veoma zanimljivo. Uza sve svoje ravnodušje prema ženskoj ljepoti i ženama, ja sam shvaćao nju i one, koji su bili kod nje. Sada ćeš vidjeti jedan užas. Hoćeš li doći?

— Doći ću.

XXX

Jasno augustovsko sunce počelo je tamnjeti. Posljednje trake sunca na zapadu dogorijevale su na staklu prozora, upravo kao da negdje gori. Neva se tamnila pod visokim Trojičkim mostom, a iza nje se jasnim modrilom bljeskalo bijelo kube. Sjenovite lipe Aleksandrovskoga parka, taknute tek žutilom, širile su hladnoću i svaki su čas gubile boju i obrise, slijevajući se u gustu tamnu masu, kroz koju je tu i tamo probijalo crvenkasto nebo. Na istoku se već zapalila zvijezda večernjica i

nebom se odande širila ljubičasta boja, koja se dizala sve više i više. Vršila se sveta tajna i tamna noć počela da potiskuje dan.

Odjednom sinu svjetiljke po čitavom kamenoostrovskom prospektu, a tramvajska buka, topot kopita po taracu i često trubljenje automobila, kao da je postajalo jasnije. Gomila se kretala u oba pravca, na ostrva i sa ostrvâ, rasla je na Trojičkom trgu, ispunjavala ga i sabirala se ispred drevne Trojičke crkve, u kojoj je ruski senat vjenčao cara Petra Velikim i nazvao ga »ocem domovine«.

Jesenja vlažna svježina dopirala je s opustjele Neve. Osjećala se vlaga, širio se miris uvela lišća, zadah konjskih izmetina, miris petroleja; osjećao se jesenji miris bučnoga grada.

U cvjetnjacima duž prospekta, naprama spomeniku velikoga mornara, koji je dao svoj život za čast Andrejevske zastave i za slavu Rusije, cvale su šarene astre i ljubićasti heliotropi, a duž zelene gredice prepletale se u čupavim šarama modre, sa zagasitim i žutim listićima, ukrasne biljke.

Naprama mramornom dvorcu s balkonom u pompejskom stilu, koji je bio vlasništvo glumice Kšesinske, stajao je narod u gustoj gomili. Ljudi su se natiskivali na gredice, na cvjetnjake, gazili ih svojim čižmama, kidali tamno-crvenkasto grmlje jorgovana i modre, mlade, amerikanske jelice.

Mornari u svijetlim, modrim i bijelim mornarskim bluzama, iz kojih su se ponosno isticali čisto umiveni i od sunca neopaljeni vratovi, široko razgaljene grudi, na kojima su visjeli lančići, osuti skupocjenim kamenjem, tetovirane ruke s figurama sidra, zmije i zmaja; vojnici u sivim haljincima i u isto takvim hlačama, u cipelama s omotljajima, s kapama na glavi, zabačenima na potiljak, ispod kojih su padali na čelo uvojci kudravih vlasi; kozaci u lijepim frenchima i modrim jahaćim hlačama s tako širokim crvenim našivcima, da su se hlače iz daljine činile crvenima; mladi časnici, odjeveni isto

tako kao i vojnici i obuimljući vojnike oko vrata, stajali su kao i prije sa šareno i neukusno odjevenim ženama, mladima, lijepima, drzovitih, požudnih lica.

U toj gomili, u kojoj su prevladavali sivi vojnici i časnici, vidjeli se i u tamnim, istrošenim kaputima radnici i mladi ljudi inteligentna izgleda, laka pelerina radoznala inteligenta, koji se podigao na prste i požudno, rastvorenih usta, gledao preko glava gomile, — vidjele se gospodjice, mladež, gimnazijalci, studenti, svećenik u rizi, trgovac i solidan gospodin. U tu su gomilu oko devet sati naveče zašli Macnev, preobučen kao apaš sa šeširom širokih pera, u starom kaputu i plaidu, prebačenom preko pleća, i Sablin u šoferskom kaputu Petrovljevu i u šoferskoj kapi, a ušli su posve slobodno kao drugovi, koji dobro znadu svoju cijenu.

Ispred gomile sine na čas i odmah se izgubi crven barjak, upravo kao da netko otvara električnu crvenu svjetiljku, ili je zapalio bengalsku vatru.

— Dakle će opet anarhisti pokazivati svoju lekciju? reče vojnik, koji je stajao ispred Sablina.

— Ne anarhisti, nego komunisti, to treba razlikovati! popravi ga susjed.

— Lenjin će govoriti, Lenjin, glavom! reče širokopleći lijep mornar gardijske pratnje, stojeći u prvom redu.

Macnev, vukući za sobom Sablina za ruku, progura se do mornara i zapita ga:

— Recite, druže, a tko je taj Lenjin?

— Lenjin? Zar vi niste čuli? Pa i u novinama se pisalo. Lenjin je njemački špijun. Doputovao je iz Njemačke u zapečaćenom vagonu zato, da pomaže Nijemcima. Čitao sam, da je on za taj posao primio od Nijemaca sedamdeset milijuna.

— A zar mu dopuštaju?

Mornar se iskosi na Macneva:

— A zašto ne bi? Sad je sloboda. Svatko može. A ti rasudjuj i svojim umom razbiraj, što je ispravno, a što nije. Nikakovih tajnih dogovora carske diplomacije!

— Ali ipak, druže, rat je, a iz neprijateljske zemlje dolazi čovjek, koji je potkupljen. Ta prije su za špijunstvo i izdaju vješali.

— Tako je to, umiješa se u razgovor mlad vojnik u košuljcu bez naramenica, koji je griskao sjemenke, — pod starim režimom je doista tako bilo, kad je svako nasilje i smrtna kazna gospodovala, a danas je sloboda!... Vele, da on ispravno govori o svemu, i o ratu ispravno. A da li je on špijun ili nije, to treba tek dokazati. Možda naročito obmanjuju ljude zato, jer je on iz naroda i za narodna se prava zauzima. A tko ste vi?

Macnev ne odvrati ništa.

Na balkonu Kšesinskine kuće blijesnu crvene svjetiljke i osvijetle balkon, prevučen crvenim platnom. Goleme crvene zastave lako su vijorile kraj njega. Na zemlju se već spustila noć. Zapadnje rumenilo se ugasilo; bilo je tamno i u toj tami gorio je balkon Kšesinskine kuće kao krvava udubina.

Na balkon izadje iz nutarnjih vrata bučna skupina mladeži. Odjeveni jedni u kapute, drugi u vojničke košuljce, svi su imali na grudima goleme crvene kokarde i crvene vrpce, koje su visjele do pojasa. Izgledali su kao ljudi, koji su se upravo dobro navečerali i prilično podnapili. Medju njima isticao se mršav čovjek, tipičnog židovskoga izgleda, neravnih pridignutih obrva, brkova i malene mefistofelske brade s naočalima. On se progura nešto napred i stane, ponosno prekrstivši ruke na grudima.

— Trocki... Trocki!... proleti gomilom.

— I svi redom židovi! reče netko prostodušno.

— Pa i židovi su ljudi! odvrate mu u gomili.

— Bit će ih umnijih od mnogih Rusa.

Sva ona skupina, koja je stajala na balkonu, razmakne se s nekim poštovanjem i kroz nju izadje upravo do ruba balkona malen, neskladno izgradjen čovjek.

— Lenjin. To je eto Lenjin! začuje se u masi.

— Velim ja tebi, Djenko, izravno! začuje Sablin iza sebe prigušen glas, — Rusa treba zablenuti. Sjećaš li se, što sam govorio o kazanjskoj ikoni i o Serafinu Sarovskom? Tako, eto, i Lenjin. »Evo me, stigao sam iz Njemačke, svi znate, da sam špijun i da sam dobio za to novaca, a eto vidite, govorim s vama i učim vas«. Beskrajna drzovitost. To voli ruski narod, pa će bezuvjetno za takvim čovjekom poći.

Sablin se okrenuo prema govorniku.

Bio je to lijep, mlad praporščik. Sablinu se učini poznatim njegovo lice, ali se nije mogao sjetiti, gdje ga je vidio. Do njega je stajala blijeda, mršava, nametljivo odjevena djevojka, koja je kroz velika stakla zlatnoga lorgneta požudno promatrala Lenjina.

XXXI

Lenjin je imao kratke noge i dugački trup s jasno označenim okruglim trbuhom. Bio je obučen u sasvim jednostavnoj »trojci« sa crvenim vrpcama, te je u crvenom svijetlu sav izgledao crven. Velika glava s malenim, nelijepim licem sjedila mu je na kratkom vratu. Preko čitave glave bio je ćelav. Malene, kose oči, nad kojima se zaokruživale tanke obrve, gledale su veselo. Nepravilan plosnat nos, podrezani brkovi i sitna, zašiljena brada ispod debelih, strastvenih usnica — sve je bilo tipično za inteligenta, za kakvoga knjigovodju, gimnazijskog učitelja ili bankovnog činovnika. Ništa na njemu nije bilo narodno, ništa rusko, a ponajmanje napoleonsko. U Lenjinovu licu opazio je Sablin nenormalne crte; pokatkad posve idiotski besmislen smiješak iskrivljivao bi mu nadute i nabrekle obraze. Bila je to nakaza u punom smislu riječi, produkt izrodjivanja, umnoga ali ne razumnoga rada, sitog, mirnog i nepomičnog filozofskoga života.

On se sasvim primakne ogradi, sav crven, odupre se o nju rukama, pa je tako dugo bez riječi gledao u gomilu.

— Sva vlast sovjetima! reče napokon i započne govor.

Govorio je neskladno, s nelijepom dikcijom i kratkim frazama, ponavljajući se često, pa Sablin dobi utisak, kao da taj čovječuljak s idiotskom upornošću, golemim batom zabija u mozgove svih, koji ga okružuju, svoje drzovito i kriminalno proste misli.

— Sva vlast sovjetima! ponovi Lenjin, — zato, jer je to prava narodna vlast. Vlast neimućnima, vlast bijednima, vlast proletarijatu! Kapitalisti su kroz vijekove gonili narod i pili narodnu krv. Nastalo je doba odmazde i pravednosti. Ono, što njima pripada — nije njihovo, nego su oteli drugima. Onaj, tko ima — taj je ukrao. Vlasništvo je kradja. Pravda će nastati na zemlji tek onda, kad nitko ništa ne bude imao, nego kad svi imadu sve, pa zato onaj, koji uzimlje, čini ispravno, jer uzimlje samo oteto. Otmi oteto, pa ćemo onda obračunati — tu je, eto, produbljivanje revolucije.

Gomila je slušala, zatomljujući disanje. Vojnik, koji je do Sablina ljuštio sjemenke, ukočio se s neispljunutom ljuskom i ne skidajući očiju s lica Lenjinova.

— »Muke savjesti«, — nastavi Lenjin, — a oni, koji vas uče tim mukama savjesti, zar oni imaju savjest? Popovi vas obmanjuju, govoreći vam o Bogu. Vlada zato, da bi držala narod u ropstvu, a kapitalisti zato, da eksploatiraju narod, izmisliše religiju. Religija je opijum za narod. Prenite se i shvatite, da su hramovi vaši pozlaćene neudobne zgrade.

Dolje popovi! Oni vas sile da mislite o nebeskim stvarima zato, da zaboravite na zemaljske i da strpljivo snosite svoj jaram. Zašto vi vojujete? Ja vas pitam: zašto? Zar njemački radnik ne trpi isto tako od kapitalista fabrikanta, zar seljak nije u ropstvu baruna vlastelina? Njih tjera u rat krvavi car. Zataknite bodeže u zemlju i preko glava svojih zapovjednika pružite ruke prijateljskoga mira radnome njemačkome narodu! Pomozite mu, da svrgne Vilima isto onako, kao što ste vi svrgnuli Nikolaja krvavoga. Mir, slobodu i hljeb donose vam sovjeti i boljševička stranka. Mi smo zato boljševici, što dajemo više nego itko narodu. Progone nas zato, jer mi propovijedamo pravdu.

Na licu idiota čas se javljao, a čas iščezavao satanski smiješak.

— A nije li to antikrist, drugovi? prošapće vremešan radnik. — Gle, kako govori o Bogu i religiji smjelo i bez poštovanja.

— Gospode! Budi volja tvoja. Špijun, njemački špijun, a gle, što propovijeda.

— Ne smetajte, druže. Govori o zemlji.

— Zemlja je vaša. Uzmite je i vladajte njome. A ako vam tko smeta, uhvatite se u koštac s njime! Vi ste narod, vaša je volja, vaša je vlast. Uzmite sebi takvu vladu, koja će vam pomagati, a ne smetati, — razlijegalo se sa crvene govornice.

— To znači podstrekavati paleže i pogrome, reče u čudu pristojno odjeven čovjek.

Crveno svijetlo čas bi jače bljesnulo, a čas oslabilo i od toga su skakutale krvave sjene po Lenjinovu licu i odsijevale na njegovoj ćelavoj lubanji.

— Narod ima sve, da bi mogao postati sretnim: on ima snagu. Ako netko ne ide s narodom, taj ide protiv naroda, pa ga valja uništiti. Jednostavnije promotrite tu stvar. Vama govore: ne treba smrtne kazne; i mi smo protiv smrtne kazne, ali ćemo ukloniti s puta svakoga, tko nam stane na put. Narodna je volja sveta za sve i tko toga ne shvaća, taj neka

ne živi! Čovječanstvo čini golem korak; od državâ prelazi ono k zajedničkom životu radnoga naroda — tko toga ne shvaća, taj nema zašto da ostaje ovdje, toga valja ukloniti. I mi ćemo s puta radničkoga ukloniti sve generale, koji sanjaju o produživanju rata, svu vlastelu, koja tuguje za zemljom i ropskim radom kmetova, sve eksploatatore. Zemlja narodu, tvornice radnicima, kapital državi, a mir svemu ispaćenom čovječanstvu!

Nenadano se pogase crvene svjetiljke. Balkon Kšesinskine kuće utone u mraku i razabra se, kako se na njemu motaju tamne sjene i izlaze kroz vrata.

— Drugovi! zaori iskreno ojadjen glas kraj rešetke. Netko se popeo na balustradu i zavikao gotovo u suzama. — Drugovi, kako je to? Njemački špijun i koješta drugo, otvoreno propovijeda. Njegovo je mjesto na užetu. Može se reći: izdajica ruske države, a svi oko njega su židovi. Kako je to, drugovi?

— Dosta! Prestani!

— Pogromac!

— Dolje! Dolje s njim!

— I to ti se tako ponavlja, reče Macnev izlazeći sa Sablinom iz gomile, — po nekoliko puta na dan. Ova će se masa razići, ponovo će sinuti svijetlo, privlačeći novu gomilu i kad se ona sabere, izlazi taj maleni čovjek idiotskoga lica i dube svoje kao djetelj.

— A vlada?

— Vlada je spočetka čitavo to intimno društvance, koje je doputovalo k nama u zapečaćenim vagonima, posadila u tvrdjavu i htjela odrediti istragu, no onda ih je po nalogu Kerenskoga pustila na slobodu.

— Kerenskoga! Na što je on mislio?

— »Stranački radenici«. Ta oni su zapravo od iste stranke, — a dalje boljševici, menjševici — to su samo potankosti. Strančarstvo je sada sve. Stranka je iznad države.

— A tko je na kraju krajeva taj Lenjin?

— Podjimo k meni, pa ću ti reći, što se o njemu govori.

XXXII

Macnev je stanovao sa ženom na kraju Puškinove ulice. Imao je dvoje djece — dječaka od četrnaest godina i djevojčicu od šest; nijedno nije bilo njegovo, a on je to znao bolje nego itko drugi. Obično su muž i žena živjeli svako u svojoj polovici stana a događjalo se, da po čitave sedmice ne bi jedno drugoga ni vidjelo. No od doba rata oni su se nekako sprijateljili, zbližili ih zajednički interesi rata, a od doba revolucije postali su potpuni prijatelji. Tome je mnogo pomoglo i to, što je Manockov bio ubijen godine 1915. na čelu svoje pukovnije i što je Varvara Dmitrijevna trebala da sakriva svoju neutješivu tugu. Tu se Macnev ponio prema njoj s pravim kršćanskim saučešćem i utješio je umnim i prijateljskim govorom. Varvara Dmitrijevna bila je usprkos svojih četrdeset i pet godina mladenačka izgleda i lijepa. Bila je umna i obrazovana žena. Dok je bila u pukovniji, bojali su je se i savjetovali se s njom, kad je trebalo čuti valjan i razuman savjet.

Varvara se Dmitrijevna iskreno obradovala Sablinu.

— Varja, dat ćeš nam čaja, reče Macnev, a Sablin je u čudu slušao taj »ti« i samo krsno njezino ime. Ona je prije bila »Varvara Dmitrijevna« i »vi«, a Macnev je s njome općio hladno i prezirno.

Posjedali su u jedaćoj sobi.

— Eto dakle, Saša, taj Lenjin ispada u neku ruku zagonetan.

— Oprosti, Ivane Sergijeviću, prekine ga Varvara Dmitrijevna, vi ćete govoriti o politici.

— Da.

— Pregledat ću prije sobe, da možda tko ne prisluškuje. Mavra služi kod mene dvadeset godina; uzela sam je kao djevojče i sama sam je odgojila, a sada neprestano stoji pred vratima, pa sve hoće nešto da prisluškuje i da dojavljuje u komesarijat. Pavel se takodjer nešto otudjio. Ne će više da oblači livreju, jer je to, veli, mundura roba.

— Da, Saša, narod je sišao s uma. Pa kako da i ne sidje, kad čuje, kakvom ga filozofijom nadijevaju i kakvu mu zvjersku, pogromsku religiju propovijedaju. O Lenjinu se mnogo govori. Počet ću s početka. Godine 1881., kad je ubijen car Aleksandar, živio je u Simbirsku veoma bogat vlastelin, tipični buržuj Uljanov. Imao je tri sina i kćer. Stariji sin bio je upleten u atentat na cara i bio osudjen na smrt. Državni tužilac rekao je na materine molbe, da će do pomilovanja sigurno doći, ako Uljanov prizna svoju krivnju. Nato je bila sastavljena molba, na koju se osudjenik imao da potpiše. On je to odbio. Približavao se dan kazne. Dan prije toga zaputila se mati s mladjim sinom Vladimirom, kojemu je tada bilo jedanaest godina u komoricu, gdje je bio smješten sin, osudjen na smrt. Čitavu noć, u nazočnosti žandarevoj i pred očima Vladimirovim, proklečala je ona na hladnom podu, ne skidajući očiju sa sina i pružajući mu pero i papir. Sin je ostao postojan. U zoru su ga smaknuli. Taj dogadjaj proizveo je strašan utisak na dječaka i učinio ga gotovo duševno bolesnim. Uvukao se u sebe. Učio je dobro, ali je brižljivo čuvao svoju individualnost. Nikad nije dopuštao da tko prepisuje zadaće od njega, nikad nije nikomu šaptao lekcije, bio je škrt i brižljiv iznad svoje dobi. Nitko od drugova nije ga volio. Bio je okrutan i ravnodušan prema suzama i patnjama ljudi. U višim razredima nadjoše kod njega nekakovu zabranjenu brošuru, isključe ga iz gimnazije, pa je došao u neprijatan položaj; moglo se očekivati, da će biti uhapšen i prognan; smaknuti brat s drugoga svijeta bacao je na njega sjenu. Uljanov (Lenjin) je sa

sestrom otputovao u Švicarsku i tamo je počeo proučavati Marxa, drugujući uvijek s njegovim poklonicima. Prisvojio je nauk Marxov i preradio ga na ruske prilike. Pisati ili propovijedati, osim tanke i rdjavo sastavljene brošure o vlasništvu zemlje i malenih nisko revolucionarnih novina, nije on ništa pisao, ni propovijedao... No sâm si čuo, kako govori: — kao da prevraća kamenje; nije govornik, pa i spoljašnost njegova odbija. Živio je u Švicarskoj jednostavno, koristeći se reputacijom uvjerena marksista, napola smušena čovjeka, koji mrzi Rusiju i koji je spreman na svaku podlost zato, jer i ne shvaća i ne priznaje, da je to podlost. Godine 1914., u potrazi za špijunima i izdajicama, obratio je njemački generalni stožer pažnju na vrijednoga Vladimira Ilijića. Vladimir Ilijić maštao je u to vrijeme o svesvjetskoj revoluciji i u tu svrhu mu je trebalo novaca. Mnogo novaca. Njegovo shvaćanje dobro je dolazilo njemačkom stožeru, pa mu dao golemu svotu od 70 milijuna maraka, za koju se svotu obvezao, da će razrušiti rusku vojsku i sklonuti Rusiju na poseban mir. Tako je ludjak, politički prestupnik, manijak, utopist, špijun i izdajica, o kojem je potajna policija imala sasvim točne i neoborive podatke, stigao s odredjenim ciljem da uništi i osramoti Rusiju za njemački novac. Za to zna Kerenski i svi, koji su s njim: — čitavo to intimno društvance; za to zna vrhovno zapovjedništvo, za to znaju i saveznici... A što oni rade, vidio si sâm.

— Lakrdijaš mahniti! reče Sablin.

— Dakako, lakrdijaš mahniti. Istina, ali taj lakrdijaš s neobičnom upornošću izvršava svoj posao. Početkom godine izdaje neki hrabri Donac svoga zapovjednika u ruke vojnicima, koji malo da ga ne rastrgaše. Istraga. Donac je za to dobio novac iz doma Kšesinske. Sve naše potrage o pobunama u vojsci dovode nas na jedno mjesto: — k domu Kšesinske. Dvorac Kšeniske omotavaju sasvim crvenim platnom, namještaju crvene svjetiljke; tamo se svaki

dan po nekoliko puta javlja taj mahniti lakrdijaš i drži svoje strašne govore. Reci mi, Saša, tko je kriv? Njemački generalni stožer, koji, iznemažući u borbi s neprijateljem, odlučuje pustiti takve zagušljive plinove, da uguše mozak ruskoga naroda?

— Ne! reče Sablin.

— Ja sam znao, da ćeš ti reći taj »ne«. Znao sam, da si pravedan. U ratu su sva sredstva dopuštena. Naš je posao, da paraliziramo neprijateljev rad. A zar je Lenjin kriv, što on razara vojsku? Ta zna se, tko je on; njegov formular imadu od mladih dana; znade se i otkud je doputovao i zašto i sa čijim novcem. No, ni Lenjin nije kriv, — kriva je vlada i narod. Pa i narod ću izuzeti. Svemu je kriv Kerenski i njegova svojta. Ali slušaj dalje! Sada vele, da i taj Lenjin nije nipošto onaj Uljanov, nego da su pravoga Lenjina u Berlinu bacili u zatvor, a mjesto njega poslali njemu sličnoga, specijalno na tako odvratan posao nagovorena židova. Meni su pače kazivali njegovo ime: — Segall. Zato, jer vele, da nikakav Rus nije sposoban na tako strašnu gnusobu. No, dragi prijatelju, na kakvu gnusobu mogu biti sposobni Rusi, to ti pokazuje sva historija tako zvanoga »dobrovoljnoga« odreknuća cara Nikolaja II. i naše »beskrvne revolucije« sa svim njezinim tekovinama. Pa ni to nije sve. Ima još jedna verzija. Ruska javnost voli tajanstvenost. Njoj daj Pugačova, a iza njega postavi tajanstvena Petra Fjodorovića. Tako i tu — Lenjin je, vele, Lenjin, ali on nije ništa, pa ni njemački generalni stožer i novac nije ništa — sve je to sitnica. Lenjin je, vele, slijepo orudje u rukama tajanstvenoga antikristova bratstva slobodnih zidara, svesvjetskoga židovskoga saveza, koji je sastavljen samo zato, da uništi kršćanstvo i da sav svijet podloži židovima. Pred sto godina naši su se pradjedovi sigrali sa zvjerskim brojem 666 i kopali po apokalipsi, tražeći u Napoleonu antikrista, a mi sada kopamo u propisima i tražimo istinu u sionskim protokolima. Da, ima i takva knjižica. Neki

Nilus, inače sasvim pošten čovjek, nedavno je izdao tu knjižicu, ne znam već u kojem izdanju. Prolazim jednoga julskog dana po Litejnom. Boljševici se bune. Leševi kozačkih konja i kozaka još nisu uklonjeni. Odjednom ugledam velik odred milice pred knjižarom i za čas bude sva knjižara razrušena.

— Što se dogadja, drugovi? pitam.

A kršan milicist, očevidno nekim čudom uzet izmedju redara, javlja mi:

— Odredba gospodina Kerenskoga, da se Nilusova knjiga »Sionski protokoli« povuče iz prometa. Vele, da je to štetna knjiga. — Eto ti, pomislim, slobodne štampe! Eto ti tekovina revolucije! Radi se upravo onako, kako se radilo za »prokletoga carizma«. Očito je knjiga dobra, kad se traži u tako nemirno vrijeme.

Macnev ispije čaj i opazivši, da Sablin nije ispio, reče:

— Podjimo u kabinet; pokazat ću ti koješta, što me sili, da ovako govorim o Lenjinu.

XXXIII

Puši, dragi prijatelju; znam, da ti ne možeš biti bez toga. Saša, mi stojimo pred tajnom, koje ne možemo otkriti. Ti si čuo Lenjinove riječi. »Boga nema; religija je opijum za narod«. Je li tako? Boga nema, a djavolja ima? Djavo jest, a kad je djavo, onda je i Bog. Kad ima tame, ima i svijetla. Ako pada nekuda sjena, onda mora biti i izvor svjetlosti, koji baca tu sjenu. Mi smo izumili bežični brzojav i zagušljive plinove; prisilili smo elekricitet na poslušnost; domislili smo se bogzna kakvim otkrićima, a previdjeli smo, da paralelno s krotkom naukom Kristovom, koju smo zabacili i zaboravili, ima i protivan nauk.

Macnev dohvati s police knjigu i baci je na stol pred Sablina.

— Gledaj, Saša! Tu knjigu imam već davno. Kupio sam je godine 1907. u Parizu, to jest onda, kad nismo ni mislili ni o ratu s Njemačkom, ni o revoluciji, a još manje o Lenjinu. To je djelo Jean Bidegaina — »Masques et Visages Maçonniques«, documents inédits, izdala ga godine 1906. librairie Antisémite, 45, rue Vivienne u Parizu. Kod nas bi za sam natpis ovu knjigu nazvali »pogromnom«. Na omotu je starinska maska i crven ugao vrpce s krstovima i frigijskom kapom, papinski prsni krst. Kao epigraf stoji: — »En premier lieu, arrachez à la Franc-Maçonnerie le masque dont elle se couvre et faites-la voir telle qu'elle est« Leon XIII.*) Ona se počinje s historičkim primjerima masonskoga vjerolomstva. A evo na desetoj strani već čitam i izvode:

— »Opažamo tijekom gotovo dvaju vijekova u svim zemljama i gotovo u svim vremenima krajnje protivurječje izmedju riječi framasonskih i njihovih djela, izmedju principâ, koje propovijedaju javno i izmedju dogadjajâ, koje pripravljaju strpljivim, potajnim radom...

»Pomno izučavanje framasonstva i njegove djelatnosti dovodi nas do toga, da ne smijemo o masonima suditi po onim maskama, kojima hoće da prikriju pravo svoje lice, niti po njihovim javnim govorima, jer od prvog njihovog nastupa oni imaju svoju potajnu osnovu, za koju ne zna većina njihovih učenika, ali koju oni provode dosljedno i u širokim potezima. Kao sredstvo, da tu osnovu provedu u život, imadu uništenje inteligentnih sila i sredstava, tradicije i vjere, što sačinjava skelet i osnov svake domovine.

»Naročito u Francuskoj«, — to naime piše Francuz, — »masonski rad sastoji se u brzoj i točno vodjenoj borbi u tri pravca: U borbi protiv katoličke

*) Skinite najprije framasonina masku, kojom se sakrivaju i pogledajte ih, kakovi su. Leon XIII.

crkve; u borbi protiv svake vlade, koja uživa jak autoritet; u rušenju osnova svake društvenosti: porodice, vlasništva, i otadžbeničke ideje...« No, Saša, zar se to isto ne dogadja sada u Rusiji? Rušenje vjere, rušenje carske vlasti i uništavanje svakog vladinog autoriteta. Vjeruj mi, uz takav se rad ne može pojaviti Napoleon. A zar to nije točno i sistematsko provodjenje u život nauka tajanstvene židovske zlobe: — i n a j b o l j e g a G o j a u b i j!«

— Jednom sam prigodom, reče Sablin, — još prije revolucije, u času teške tuge i duševnih patnja zašao u rov k napola ludom manijaku kapetanu Vercinskomu. Njegova dugačka i nepovezana besjeda natucala mi je o istom, ali nisam mogao tome vjerovati. Kako bi to moglo biti? Ta to je kraj kulture. To je svršetak svijeta. Vercinski mi je natuknuo, da čitavim svijetom potajno upravlja sedamdeset mudraca i koliko sam mogao shvatiti — masonâ, koji izvršuju satanovo djelo. Ali kako mogu oni to da čine?

— Pa evo, čitaj. Čitaj, Saša, i uvjeri se, da nisam ja to sada izmislio, kad gledam gospodu Gučkove, Kerenske, Lenjine i druge, nego da je to napisano i naštampano prije jedanaest godina i daleko od nas.

— »Sada«, piše Bidegain, — »framasoni kupe svoje sluge medju svim mogućim karijeristima, medju medicinarima, advokatima i medju prostim narodom; oni se ne gnušaju, nego upravo privlače u svoj posao alkoholike, degenerate i polulude idiote, jednom riječju: ljude, koji su uvijek sposobni i spremni, kadgod ustreba, da obnove sve užase Terora...«

— Saša, ponavljam, ja nisam ovo izmislio, nego to čitam u staroj, istrošenoj knjizi. Slušaj, što se dogadja u Rusiji. Mi smo imali cara. Neka je bio neznatan i slabovoljan, nipošto mnogo uman, ali je bio p o š t e n. Vatreno je i sveto ljubio domovinu, pa je za njega riječ »Rusija« bila sveta. Bio je čovjek duboke vjere. Rasputin — to je tek jedna pojava kod

cara — sklonost prema mistici, pa nije li i Rasputin potekao od masonâ, to jest od djavolâ? Engleskim i francuskim zlatom izvodi se carevo svrgnuće. Karakteristična potankost: — narodne mase i vojnici idu 28. februara pred Tavrički dvorac i tamo im Rodzjanko govori, da se car odrekao prestolja. Car potpisuje akt, da se odriče, 2. marta. Što je ovo? Predvidjenje, uvjerenost u svoje djelo ili masonska lukavština?... I tako su svrgli cara, neprijatna masonima. Na njegovo mjesto valja postaviti karijerista, ludoga idiota, jednom riječi lice, koje bi postalo slijepim orudjem u rukama masona. Ali privremena vlada izbire se sama izmedju blagih ruskih inteligenata i brbljavaca, a na čelu im dobrodušni, patriotički raspoloženi knez Ljvov. Kad bi se takova vlada održala, sav bi se rad masona rasplinuo u pijesak. Da li se onda isplatilo i počinjati posao? Ali odmah iznikne — bog zna od koga izabrano i odakle uzeto — Vijeće vojničkih i radničkih izaslanika u Smoljnom. Čitav prezidij sastoji se od pseudonima, a pseudonimi prikrivaju židove. U njihovoj vlasti je sivo, poslušno stado. Eto, to je već prva masonska uredba. Dne 20. aprila izvodi dobrovoljac Linde na trg Marijinskoga dvorca finsku pukovniju, u kojoj nose zastave s natpisima: »Dolje privremena vlada«, »Da živi Vijeće vojničkih i radničkih izaslanika!« Istraga iznosi na vidjelo, da su vojnici za tu demonstraciju primili po dvadeset i pet rubalja, a sami nisu shvaćali, što traže; radili su kao statisti, a rezultat: sporazum sa sovjetom. Linde-a imenuju povjerenikom za jugozapadnu frontu — zbog te pobune — a na mjesto Livova posade Kerenskoga. Čist posao, nije li tako? Sada mogu masoni biti mirni. Rusiju imaju u svojim rukama njihovi ljudi — na čelu joj je karijerist, degenerat, kokainist Kerenski, a za njegove vlade pokazuje svoje satansko lice Lenjin. Idiot i ludjak, koji se ne će ni pred kim zaustaviti. Sve što bi moglo sprečavati raspad, sve

se uklanja s puta i masoni naglo idu prama svojemu cilju, da osvoje svijet. Ta to je, Saša, prorečeno, to je napisano prije deset godina i naštampano. Naredna je zadaća — srušiti cara Vilima. Poživjet ćemo, pa ćemo vidjeti.

— Ti tako pripovijedaš, da ti čovjek i nehotice mora vjerovati, a sve se nekako čovjeku ne će da vjeruje. Sudbina naroda, nacijâ i državâ nalazi se u rukama sedamdesetorice tajanstvenih židova, svemu svijetu prijeti udar židovstva. A sjećaš se pogroma? No zar se to može dopustiti?

— A činjenice? Gdje je mekoputni Rodzjanko, gdje je lukavi, no ipak pun vjere Polivanov, za kojega je Rusija bila osobita veličina? Gdje je Gučkov, koji se zaogrnuo togom patriotizma? Ni pola godine nije prošlo, a mi se već nalazimo pred licem anarhije. Sada se govori o Kornjilovu. To je ime. To je vatren patriot i očito silan čovjek. No tek što se počelo o njemu govoriti, već su ga stali blatiti po čitavoj fronti, pa samo slušaj, što govore vojnici o njemu. Čija je to rabota?

— Ivane Sergejeviću, ako se dopusti, da stvar dodje dotle, onda će to biti potpun užas. Ja mogu da se borim s Nijemcima, s Francuzima, s Englezima, mogu da se borim sa socijalistima, kadetima, ali da se borim s tajanstvenom, nečistom silom, čime i kako da se borim? Kakvim zagušljivim plinovima da ih nasitim, kad se ne dadu uloviti? Što da radim? Čime da se borim?

— Kršćanskom vjerom! odvrati Macnev iza duge, svečane šutnje, — znakom krsta!!

XXXIV

Sutradan je Sablin otputovao u Mohilev, u glavni stan. Za čitavoga puta razmišljao je o svom posljednjem razgovoru s Macnevim. Macnev, cinik bez vjere, koji nije htio da polazi u crkvu i koji nije priznavao otajstva, progovorio je o Kristu i o Bogu.

Macnev se pomirio sa ženom, s kojom nije govorio neko dvadeset godina i gledao ju kao kakvu tudju žensku. Kakva je to promjena nastala u njemu? Sablin je čitao u vagonu francusku knjigu, koju mu je dao Macnev. Da, ispravama je dokazano, da je francuska revolucija i kazna Ljudevita Filipa bila pripravljena u masonskoj loži i ovo je djelo te družine.

. . . »Ce fut sous l'Empire que la Franc-Maçonnerie française«, čitao je — »parvint à son dégré le plus haut de prospérité. En 1810, elle comptait 878 Loges, dont 65 Loges militaires; en 1814, 905 Loges, dont 73 militaires. Les ateliers militaires, qui se réunissaient là où se trouvaient les régiments au sein desquels ils avaient été fondés, furent les agents les plus puissants de la dissémination, à travers l'Europe, de la Franc-Maçonnerie et des principes de la Révolution. L'armée française était, à cette époque, l'instrument de la Franc-Maçonnerie. Elle en est aujourd'hui la victime. On se servit d'elle, comme on se servit de l'aristocratie, au moment où son concours était nécessaire et assurait, a l'Ordre maçonnique, une force d'action qui, cent ans plus tard, permettait d'instituer impunément le système des fiches«.*)

Sablin je mislio, da li je takovih vojničkih loža bilo i u Rusiji? On, dašto, nije ovamo ubrajao iz-

*) U vrijeme carstva najbolje je procvalo francusko framasonstvo. Godine 1810. brojalo je 878 ložâ, od toga 65 vojničkih; godine 1914.,— 905 ložâ, od toga 73 vojničke. Vojničke lože, koje su se sastajale na onim mjestima, gdje su se nalazile pukovnije, koje su ih osnovale, bile su najjači agenti za raširivanje po čitavoj Evropi framasonstva i revolucionarnih načela. U to je vrijeme francuska vojska bila oružje framasonstva. Sada je njegova žrtva. Njome su se služili onako, kako su se služili aristokracijom onda, kad je bilo potrebno njezino sudjelovanje i masonskom su redu osiguravali toliku moć, koja je iza stotinu godina omogućila, da se nekažnjeno uvede sistem douškivanja.

*

vanjsko masonstvo, koje je postojalo u Rusiji početkom prošloga stoljeća i koje je bilo samo neka moda. Ono nije igralo nikakove uloge u sudbini Rusije. A sada? Ima li južnjačko društvo Ryle;eva i Pestela kakovih veza s pravim masonima? Da li je uz ruski društveni karakter i brbljavost mogućan potajni rad loža? Eto, o njegovom bivšem pobočniku Samaljskom govorilo se, da je mason, ali u čemu se očitovao njegov rad u pukovniji? Samaljski je bio pristao časnik, snob i ništa više. O G-u kazuju, da je pravi mason, a to je već ozbiljna stvar. Zagonetan je njegov pogled kroz tamne naočari i kad brzo, lijepo i logički govori, uvijek se osjeća, da ne govori ono, što misli i da mu je jezik dan za to, da sakrije svoje misli.

Pod masonstvom razumijeva se više razum. Masonstvo je lukavo i prevrtljivo. Ono je shvatilo, da je ruska inteligencija trula i da su viši slojevi postali nesposobni nesamo za stvaralački rad, nego i za ozbiljan posao rušenja, pa je ono za svoj paklenski posao tražilo agente medju nižima.

Vercinski? Oni praporščici: Osetrov, Hajduk i Šlosberg, koje je on otjerao od sebe?

Ne. Prvi je tipični »neprotivljivac« i poricatelj svega, a ostali naprosto svadljivci i vikači, razbojnici sa široke ceste. U Rusiji se masonstvo smionim koracima raširilo neposredno preko židova. Odakle medju vojnicima odjednom ta ljubav prema židovima? — »I židovi su ljudi!« »Mnogi će biti još mnogo bolji od Rusa!« Odakle? Valjda ne od samoga masonstva, već odatle, što židovi skidaju lance, koji su sapinjali Ruse. Dolje rat! Grabi ugrabljeno — to su gesla, za kojima je krenula ruska soldateska. Da sami postanu gospodom, da sami nose raznobojna odijela, da se sami uvuku u gospodske palače. Nije li značajno, što ratni heroji, koji propovijedaju slobodu, jednakost i bratstvo, najprije provaljuju u dvorce i uvlače se u raskoš, koja im nimalo ne pristaje. Kerenski u Zimnjem dvorcu, a

onamo se gura i »baka ruske revolucije«, pa krade sve, što se samo može odvući i što joj padne pod ruke.

Ako se mora priznati masonstvo, onda se mora priznati, da postoji i ruska revolucija, ali revolucije upravo i nema, nego postoji samo drzovita, pohlepna ruska buna s neugasivim »dolje« i s nesuspregnutim grabežom privatne i državne imovine. U tu svrhu nisu potrebni masoni.

Sablin se i opet osjećao u nedoumici. Oh, kako su bili sretni naši očevi i djedovi! Mi ćemo doskora zaboraviti smijanje, kako se smijala Nataša Rostova s Nikolajem; mi već zaboravljamo radosti širokoga ruskoga života s njegovim tradicijama, pjesmama, s njegovim obiljem, — a što dajemo mjesto svega toga? Zavist, zlobu, hrapavo pjevanje internacionale i zlobno: »Mi ćemo proti svim buržujima raspiriti svjetski požar«. Potpaljivači tudjega dobra, džepari, krvnici i ubice — to su eto naši vodje i heroji! A ne masoni.

Grof Miljutin, koji je zasadio u vojsci liberalizam, Mihajlo Ivanović Dragomirov, lukavi ukrajinac, koji je uveo denuncijacije i anonimne prijave, grof Lav Nikolajević Tolstoj, koji je zabacio svetost obreda pravoslavne crkve i koji se svemu narugao. Nisu li oni masoni?

Dekadenti, futuristi, kubisti, kokainisti, neurastenici, fizički i moralni impotenti — nisu li oni masoni?

Mnogo ima stepena masonstva. Gore sjedi sedamdeset mudraca i nitko ne zna tko su, a dolje je gomila njihovih sluga, brzih da razruše crkvu, da prevrnu prestolje, da se podrugaju žrtvenicima i razruše porodicu.

Tko je sastavio požudno-razbojničke riječi komunističke marseljeze? Tko je napisao krvavu internacionalu, koju uče pjevati radnike i jeftine prostitutke?

Bog, ni car, ni heroj koj' pribavit
Ne će slobode našemu puku.
Mi ćemo sami sebe izbavit
Djelima svojih vlastitih ruku.

Heroji, talenti, ljudi, izabrani Bogom, nisu potrebni. Priznavati talenat — značilo bi priznavati Boga. A Boga nema, a kad nema Boga, preostaje samo netalentiranost, koja mora da se uzvija u vis i da izvodi svoj dosadni idiotski posao.

A gore promatra i čeka sedamdeset tajanstvenih, nepoznatih i nevidjenih mudraca, kad narod stigne do potpune podivljalosti, da onda metne na nj okove i da ga zauvijek zarobi.

— Ne. Ne vjeruj! Bilo, pa prošlo. Pojavit će se ruski vodja, Rus po imenu, po duhu i po vjeri, i preokrenut će se ruski narod, osloboditi se djavola i čitave djavolske napasti, pa će u Rusiji opet nastati svijetla sreća, uskrsnuće Kristovo, bratsko cjelivanje, crveno jaje i krasno proljeće... Ne može biti, da bi čovjek više cijenio krv i vječno ubijanje, nego sreću radosnoga stvaranja.

Dolazi izbavitelj. Narodni junak, narodni izabranik — Kornjilov.

XXXV

Sablin je stigao u glavni stan rano ujutro. Sa stanice do stožera išao je dnevno u devet sati ujutro automobil, da poveze one, koji bi službenim poslom doputovali u glavni stan.

U Mohilevu zateče Sablin zategnuto raspoloženje. Bio je topal sunčani dan. Jak vjetar nosio je oblake prašine, šumio je medju lišćem ogromnih topola i vitlao papiriće po ulici. Čekajući da bude primljen kod vrhovnog zapovjednika, podje Sablin piješice svomu znancu, generalu Samojlovu. Osjećalo se, da je grad prepunjen vojnicima. U svakoj kući, u svakom stanu bilo je vojnikâ i časnikâ. Većina ih je stajala bez ikakva posla na vratima kućâ, ljušteći sjemenke, ali su ovdje, u glavnom stanu, vojnici izgledali nešto bodrije i mnogi su s nametljivom brižljivošću iskazivali Sablinu počast. Ovdje je Sablin prvi put ugledao kornjilovske jurišne bataljune. Bila

je to strašna ideja: izabrati sve najbolje i sabrati ih u posebne odrede. Masa je ostala bez potpore, ostala je bez skeleta i rasula se, a skelet je bio bez mesa i zato bez snage.

Sablin je često susretao odvažne vojnike i podčasnike, većinu s georgijevskim krstovima, dobro odjevene, odličnoga držanja i suhih, neglupih lica. Na rukavu nosili su prišiven modri platnen štit, na kojem je bijelom uljenom bojom nezgrapno bila narisana Adamova glava i napisano: »Kornjilovac«.

Na Sablina su ti znakovi na rukavima izvodili težak utisak bijedne sićušnosti. Oni su pokazivali nemoć vodje. Pratnja, vojvodina potpora, njegova jurišna četa morala je biti i odjevena bogato, kićeno, sa znakovima pobjede, a ne smrti. Tako je bilo uvijek. Tako nas je učila i vojnička historija. Sa znakova na rukavima kornjilovske vojske strujala je jeftina cirkusijada.

Na divnim tekinskim konjima, u šarenim haljetcima, a s golemim kalpacima na glavi, projahao je vod Tekinaca i Sablin im se nehotice obradovao. Hladnim, prezirnim očima promatrali su vojnike, koji su se skupljali pred kućama.

Samojlov je živio u sobi, koja je bila za nj rekvirirana. U velikoj gostinjskoj sobi, koja je bila namještena provincijalnim namještajem, stajala je izmedju glasovira i naslonjačića postelja; tu je bio i stol, a na njemu razbacani papiri, zemljovidi, knjige i čaša neispita čaja, u kojem su plivale muhe. Cigaretni otpatci ležali su naokolo: u lončićima s cvijećem i biljem, na polici kamina, na podu, u umivaoniku s prljavom vodom, koji je stajao na pozlaćenom stoliću. Iz svega je izbijala površnost stanara, vojnička raspuštenost, koja se potkraj rata uhvatila mnogih časnika; navika da se tudje dobro smatra smećem, a tako isto i lijeno posluživanje služakâ.

Bilo je deset sati dopodne. Samojlov, još neodjeven, u hlačama i košuljcu, pisao je nešto na brzojavnoj bjelici. Doznavši, tko je k njemu stigao, zapovjedi, da ga uvedu.

— Oprostite, Aleksandre Nikolajeviću, za nered. No sada se živi svinjskim životom. Čemu ste izvoljeli doći? zapita Samojlov, praveći mjesta, kamo bi posadio gosta. Opazivši napokon, da na svakom stolcu i naslonjaču leži nešto, sjedne sam na nepospremljenu i izgužvanu postelju, a Sablinu primakne stolac, na kojemu je sâm prije sjedio. — Doletjeli ste ovamo, kao leptir na plamen, u ovu našu... našu... Eto, ne mogu ni da nadjem pravu riječ.

— Samo prolazim ovuda na dopustu, pa sam držao svojom dužnošću, da se predstavim svome vrhovnome glavnomu zapovjedniku, kojega iza njegova govora u moskovskom vijeću duboko poštujem, reče Sablin

— Baš ste izabrali vrijeme za predstavljanje, reče Samojlov žučljivo. — Zar vi ništa ne znate?

— A što bih trebao da znam? upita Sablin.

— Upravo sada, reče Samojlov, — Kornjilov je u opširnoj zapovijedi proglasio Kerenskoga izdajicom, koji sprema propast Rusiji.

— Slava Bogu! usklikne Sablin.

— Pričekajte još sa slavljenjem. Kerenski je opet sa svoje strane proglasio Kornjilova izdajicom, proti-revolucionarcem, koji teži za reakcijom i koji radi protiv svih tekovina revolucije. Obojica viču, da su demokrati.

— No, pa što? upita Sablin.

Samojlov pogleda Sablina pažljivo umnim očima.

— Vidim, da su vam se zamaglile viteške oči. Ispravno, Aleksandre Nikolajeviću, izvolite prosudjivati tu stvar. Tko ima ovdje pravo?

— Pa, svakako, Kornjilov.

— Tako je, Aleksandre Nikolajeviću. A sila? Gomila je sva za Kerenskoga. Njemu su se pridružili svi oni izmećari i lupeži, koje inače čeka strijeljanje. I vojnici, koji su prodavali odoru na Aleksandrovskom trgu, i počasni orden velikih dezertera — sve je to za Kerenskoga. On je advokat svake podlosti, on je skrivač krvnikâ, koji su poubijali generale i časnike, on je zaštitnik njemačkih špijuna, pa je sav onaj ološ uz njega.

— No, sve će se to razletjeti od jednog valjanog topovskog metka.

— Ispravno, Aleksandre Nikolajeviću. Ali tko će strijeljati? Kornjilov je, razumijete li, mladji, a po našem generalno-stožernom shvaćanju nije prikladno »staviti glavu prije baćuške u uzicu«. U Pskovu sjedi glavkosjev (vrhovni zapovjednik sjeverne fronte) Klembovski — kome će se on prikloniti, a? Na čiju kartu će staviti? Podje li s Kornjilovim, te izgubi: — uže! Podje li s Kerenskim, pa izgubi: — strijeljanje, a? Kakva kombinacija? A ne će li on oprati ruke, ne će li sazvati sovjet, ne će li se okružiti komisarima i postupiti, kako oni odrede? Tamo je Vojtinski i Stankjević, — drugovi Kerenskoga, vatreni pristalice produbljivanja revolucije; tamo je Bonč-Brujević, — on je moj drug, spretan momak, koji ne izlazi iz sovjeta; tamo je naš prijatelj Pestrecov, kojemu i vi i ja govorimo »ti«. Taj je odlučno izjavio: »Sada je sila u vojničkim rukama, pa sam ja s njima. Oni su moj car!« — Recite, da li je Pskov pouzdan? Istina, u Petrogradu postoji nekakova časnička organizacija, koja je za Kornjilova, no ja mnogo ne vjerujem svim tim organizacijama. Pa što ima sada Kornjilov? Treći konjanički zbor Krimova, Tuzemnu diviziju, koje naglo pretvaraju u armiju i jurišne bataljune. Počet ću kod ovih. Jeste li ih vidjeli?

— Vidio sam. Zašto su im na rukave pričvrstili one glupe značke?

— Ne radi se, Aleksandre Nikolajeviću o značkama, nego o tom, da ni oni nisu pouzdani.

— U kojemu smislu? upita Sablin.

— U direktnom. Izjavili su preko svojih izaslanika, da se ne će boriti sa svojima. Pouzdani su kod nas samo Turkmeni, koji nikako ne će prevjeriti. Ali slušajte dalje. Kornjilov objavljuje: »Ja sam sibirski kozak i seljački sin« i tako dalje — demokratička zapovijed. Je li to dobro ili nije?

— Ne znam pravo.
— To i jest upravo ono. Seljački sin i sibirski kozak, to je drugim riječima govoreći, s v o j, dakle ga ne treba slušati. Dodje li do čega — »Dolje« i gotovo. Njih bi mogao samo jednim uvjeriti: »Saveznici zahtijevaju, da se smjesta uspostavi bojna linija; u protivnom slučaju prijete, da će iskrcati velike sile i da će sve desetkovati, a Kerenskoga, kao izdajicu Rusije traže, da objesite«. To bi djelovalo. Djelovalo bi i to »po božjoj milosti Mi, Car i Samodržac«, a onamo — sibirski kozak i seljački sin! Na psihologiju se nije računalo. Bilo kako mu drago, korak je napoleonski; prema tomu treba i koracati poput Napoleona. Ispred svih, — top k Smoljnomu, a sâm ispred njega. Takav čin ne ćeš izvesti iz kabineta. No, vidjet ćemo. Idete već?
— Da, odredjeno mi je u jedanaest.
— No, čuvao vas Bog!
Sablin podje prema dvorcu.

XXXVI

Na stubama dvorca bilo je veliko komešanje: jedni su uzlazili, drugi silazili? Vrhovni zapovjednik bio je zaposlen. Sablina su zamolili, da pričeka na stubištu. K njemu pristupi časnik s umjetnom nogom i zavezanom glavom, potpun invalid i očito nenormalan.
— Dolazim, govorio je, — upravo sa sjednice saveza invalida, gdje smo svi jednoglasno odlučili poći s Kornjilovim. Njegovo je djelo dobro i sveto djelo. On se zauzeo za časnike. Doba je, da prestane sva ta bezobraština.
I izgled i riječi invalidove smućivale su Sablina. »Rdjavo stoji stvar Kornjilova«, mislio je, — »kad već invalidi moraju misliti na njegovu zaštitu.
»Rdjava je država, koja se ne brine za svoje invalide, pa oni moraju stvarati saveze. Nastalo je posljednje vrijeme. Rdjavo je, kad moraš časnika stavljati proti vojniku«.

Dežurni pobočnik izleti na stubište i obrati se prama Sablinu:
— Vrhovni zapovjednik moli vas. Ali samo na jedan čas.
On uvede Sablina u kabinet, u kojem su bila dva stola i nekoliko stolaca. Dočekao ga glavar stožera.
— Vrhovni zapovjednik je izišao, reče, — ali će se odmah vratiti.
Glavar stožera promatrao je Sablina, ne govoreći ništa, a i Sablin je šutio. Što je mogao reći: general bez vojnika, zapovjednik vojnoga zbora bez zbora!
Vrata se naglo i široko rastvore i kroz njih udje odlučnim, čvrstim i brzim koracima jak čovjek nevelika uzrasta. Držao je visoko malenu i suhu glavu sa crnom kosom i crnim malenim brkovima. Ispod tankih obrva oštro su i pronicavo gledale malene i blistave, koso urezane oči. Odlikovao se blagorodnošću kretanja i otmenošću držanja, što nije moglo izmaknuti Sablinu. On pruži Sablinu ruku i naglo ga upita:
— Jeste li vi, generale, s nama ili protiv nas?
— Ja sam s onim, reče Sablin odlučno, — tko želi Rusiji dobra i sreće. Ja sam s onim, tko spasava vojsku i njezinu čast. Ja sam s vama, vaša preuzvišenosti.
— Sama sudbina šalje mi vas. Vi poznajete prilike?
— Vrlo malo.
— Zapovjedio sam, da se privremena vlada uhapsi. Teret vlasti uzimam na sebe zato, da uspostavim red. Konjanička vojska Krimova krenula je na Petrograd. Mislim, da je Krimov već u Petrogradu. Otputujte onamo. Tamo ću vas trebati.
— Mi nemamo, primijeti meko glavar stožera, — vaša preuzvišenosti, još nikakovih podataka o tome, da je Krimov već stigao u Petrograd. Ne će li biti oprezni je da uputimo generala u Pskov Klembovskomu, kojemu su veoma potrebni odrešiti ljudi.
Kornjilov naglo pogleda glavara stožera.

— Imate pravo, reče. — Putujte u Pskov. Javite se tamo kod Klembovskoga i primite upute, što imate raditi.

— Kada zapovijedate da putujem? spuštajući glavu, zapita Sablin.

— Odmah! reče Kornjilov, stiščući mu ruku i kazujući mu time, da je njegova audijencija završena.

— Voz odlazi u dva sata, reče glavar stožera. — Ja ću odrediti, da vam se u stožernom vagonu nadje mjesto.

U dva sata popodne krenuo je Sablin u posebnom odjeljenju sâm iz Mohileva. Čitao je još uvijek onu knjigu o masonima, pa mu se počela politička borba činiti kao borba bijeloga s mračnim, borba kršćanstva s djavolom. Tko će pobijediti? Sablin je bio vrlo dobar konjanički zapovjednik. Tri godine rata, pa sjajna djela, kao što je bio prodor kod Kostjuhnovke, naučili su ga vojničkoj oštrovidnosti. On je u mislima brojao sile Kornjilova, koje su krenule na Petrograd. Prva donska kozačka divizija, asurijska konjanička divizija, kavkaska tuzemna divizija, dagestanska i osetinska konjanička pukovnija: u svemu osamdeset i šest švadrona i satnijâ ili računajući okruglo po sto ljudi u švadroni — 8.600 jahača. Premalo prema petrogradskoj posadi od sto tisuća momaka, s mornarima i revolucionarnim kozacima. No znajući duh gardijskih vojnika, Sablin je dočaravao sebi, kako će se jednog maglovitog jesenjega jutra, u isti čas duž Nevu i po Šliselburškom traktu, pojaviti kavkaski Tuzemni zbor, po Moskovskom traktu od Carskoga Sela usurijska divizija, a po peterhofskom traktu — Donci. Gledao je u duši na mnogo vrsta rastegnute kolone s napred potisnutim izvidnicama; gledao je zaprepaštenje u posadi, skupštine »da li da se istupi ili ne?« Znao je, da je golema većina časnika uz Kornjilova. Zatim je vidio konjaničke odrede, kako u skoku jure kroz grad; vidio je hapšenja, revolversku pucnjavu i u automobilu, okićenom ruskim zastavama, Kornjilova na trgu pred Zimskim dvorcem. Mora biti uspjeha! mislio je. Mora biti...

Brzi voz išao je neobično točno. Rijetko se zaustavljao na postajama, odstojao dva-tri časa i pojurio dalje. Vagon se meko ljuljao, mamilo je na san i Sablin zaspi.

Probudio se u pet sati, kad je još bilo tamno. Gledao je mrku jesenju okolinu petrogradske okolice, koja mu je bila iz manevara tako poznata. Približavao se dan. Izgledalo je, da će biti lijep. Na modrom nebu gasile se zvijezde. Raskidani oblaci, nalik na mlazove pare, dizali se u vis. Pokraj voza nestajale su šume; ive s napola golim granjem, osutim žutim, uskim lišćem, trepetale su na vjetru. Močvare su bile nabrekle od vode. Kržljave breze rasle su u njima. Kraj postaje vidjeli su se sivi ljetnikovci sa zabitim prozorima, nasadi povaljenih i povelih georgina i astra. Vratašca cvjetnjaka stoje otvorena. Po zemlji leže papiri. Podstava jednog velikog ženskog šešira pliva u kaljuži ispod mosta. Nije davno, što su ovdje živjeli ljetovališni gosti, protjecao miran život; tu su polazili da traže gljive i jagode, priredjivali amaterske predstave; po večerima su se sigrali »tetke«, čitali novine i očekivali od revolucije nekakovo čudo. Bila je strašna pomisao, da po tim putovima prolaze, a možda su već i prošli veliki odredi konjaništva, pa da će se ovdje razvijati, ne više manevri, nego rat s mrtvima i ranjenima.

Svanulo je sasvim. Sunce je turobnim jesenjim zrakama obasjalo močvare, šume, pusta polja, razrivene trapove, vrtove sa crnim kočanjem, gomile krumpira, prekrivene rogožinom, taljige, u koje su bili upregnuti maleni, kuštravi konji i blatne glinene ceste s dubokim kolosiecima, koje su se gubile nekamo u daljinu, u polja, prema šumi, koja se u daljini modrila.

Voz zaustavi svoju brzinu. Vagoni su počeli udarati po skretnicama, zaljuljali se nadesno i nali-

jevo, na jednoj i na drugoj strani pokazali se crveni teretni vagoni. Vrata su im bila naširoko otvorena i u njima se vidjeli konji, sedla, Tuzemci u svojim pohabanim, slikovitim čerkeskama, s niskim, ridjim i sivim kalpacima, s tamno-ljubičastim, crnim i bijelim bašlicima. Tu su se vidjeli i visoki draguni sa žutim naramenicama u dobrim kabanicama. Medju vagonima vladala je jutarnja žurba dosta smirena; trčkarali su ljudi s čajnicima, šalicama i velikim komadima kruha; nosili su vodu u vedricama, pojili konje i davali im sijeno.

Sablin nije ništa shvaćao. Kornjilov drži, da su već u Petrogradu, a oni neiskrcani stoje u vagonima i nešto očekuju na osamdeset vrsta udaljenosti od svoga cilja.

Čitava postaja Dno bila je prepunjena vojnicima i časnicima. Jedni su spavali na stolcima, drugi sjedili za stolom, pili čaj, prigrizali, prepirali se, pušili. Tu su bili i drugi putnici zaustavljenoga voza, koji su sjedili na svojim zavežljajima zabrinutih, nezadovoljnih lica. Sablin je u Tuzemnoj diviziji imao mnogo znanaca, koji su ga odmah okružili.

— Odakle?

— Iz glavnoga stana.

— No, a kakovo je tamo raspoloženje?

— Raspoloženje je dobro, ali su ondje uvjereni, da ste vi, ako ne u Petrogradu, a ono bar pred vratima Petrograda.

— Nemojte govoriti. Kod Virice je razrušena pruga. Tamo se Inguši i Čerkezi bore s protivničkim četama. Mi čekamo, dok se popravi pruga.

— Vi čekate, reče Sablin. — Mene se, dakako, to ne tiče, no ja bih već davno krenuo pješke.

— Raspoloženje je i medju našim Tuzemcima odlično. Oni se svome knezu ne bi ni za što iznevjerili. Drže ga izravnim potomkom Muhamedovim, a to je, razumiješ, velika stvar. Ali kod nas je brzometno zapovjedništvo i zapovjedništvo spojke, a oba su sastavljena od vojnika. Bune se. Primorski

draguni ne će da idu dalje. General K. pošao je, da ih nagovori. Od Krimova nema nikakovih vijesti, a ne znamo ni gdje su Donci.

— Čini mi se, da su pod Lugom, oglasi se netko.

— Za Kerensku zapovijed, koja proglašuje Kornjilova izdajicom, djavo bi ga znao, na koji su način saznali vojnici, pa je pomela sve umove.

XXXVII

To komešanje promatrao je Sablin svu noć, dok se vozio do Pskova. Voz je jedva odmicao, na postajama se dugo zaustavljao, u vlažnom noćnom zraku promuklo je pištao stroj, turobno zvonilo zvonce; micali se i ponovo stajali. Na svim postajama bilo je odreda, konjâ, ljudi, sedálâ u vagonima; gorjele su svjetiljke i u noćnoj tami vidjele se u okviru osvijetljenoga vagona skupine zabrinutih mrkih ljudi, koji su sjedili na balama sijena. Katkada je kraj vagona stajala gomila od dvadesetak-tridesetak kozaka, a u sredini vojnik ili željeznički radnik. Vatreno su izricali svoj sud o zapovijedima Kerenskoga i Kornjilova.

— Drugovi! čuo je Sablin, približujući se u noćnoj tami k vojnicima, koji su okružili govornika. — Kerenski ima pravo. On ne će bratoubilačkoga rata. Dosta se prolijevala krv. On je zauzet za pravu slobodu, a Kornjilov nas opet vodi pod časničku batinu. Opet, da se nad nama izdižu gospoda, a mi da se pred njima savijamo i šutimo.

Na drugom mjestu govorio je malen židov u vojničkoj kabanici usred gomile usurijskih kozaka.

— Drugovi! Kerenski i Lenjin jednoga su mišljenja. Oni su za mir. Nije istina, drugovi, da je Lenjin njemački špijun! Lenjin je velik borac za proletarijat, za radnike i za seljake. On želi, da siromake istrgne ispod vlasti kapitalista.

U trećoj skupini stari podčasnik, kojemu su grudi bile obasute georgijevskim vrpcama, govorio je iz svega grla:

— Zar ćemo židova priznati namjesto takova heroja, kakav je Kornjilov? S njim smo vojevali, s njim se borili, s njim i umirali. Herojska je bila Rusija, a ne židovska. Vojsci je za pobjedu potreban red, a Kornjilov to dobro shvaća. Ispunit ćemo svoju dužnost prema otadžbini.

Kozaci su i vojnici na sve te različite govore šutjeli. Tupo su i uporno prekuhavali u sebi događjaje. Sablinu je postalo jasno, da to nipošto nije francuska prijemljiva gomila i da Kornjilov nije Napoleon. Ruska revolucija nije nikako željela da se stisne u francuske okvire, nego se slagala u poznate joj okvire krvave i okrutne ruske bune, bune šutljive, uporne i zvjerske.

Kasno u noći stigne Sablin u Pskov. Na stanici, prepunjenoj vojnicima, kako su u danima iza revolucije bili prepunjene sve stanice, vladao je žamor i komešanje. Na stanici nije bilo ni jednoga izvoščika. Sablin podje k zapovjedniku, da telefonski zamoli automobil iz armijske garaže. Smeten, uzbudjen vojnicima i časnicima, od kojih su jedni tražili noćišta, drugi mjesta u vozu, zapovjednik željezničke stanice gledao je Sablina umornim očima, kao da ništa ne shvaća.

— Što zapovijedate, vaša preuzvišenosti? upita on, gledajući Sablina, i odjednom se radosno osmjehne, a Sablin prepozna satnika Mihajličenka, onoga istoga, kojega je u Ozeri odlikovao zajedno s Karpovim. — Vaša preuzvišenosti, pomiluj nas Bože, kakva sreća!

— Poznali ste me?

— Gospode! Kako vas ne bih poznao? Ni najmanje se niste postarali. Čime mogu da vam poslužim?

— Htio bih da se odvezem generalu Klembovskomu.

— Generala Klembovskoga nema, vaša preuzvišenosti. Juče je otputovao u Petrograd. Po zapovijedi Kerenskoga frontom zapovijeda sada general Bonč-Brujević.

— Po zapovijedi Kerenskoga? upita Sablin oštro. — A Kornjilov?

— Kornjilov je ili uhapšen, ili se ne zna, gdje je. Vijesti iz glavnoga stana nema. Onamo je otputovao general Aleksejev. S frontom faktički odlučuju komesari i Vijeće vojničkih i radničkih izaslanika. Juče su na ulici ubili časnika zato što je on to vijeće nazvao vijećem račjih i pačjih izaslanika. Za ubice se zna, ali im se nije ništa dogodilo. Svaku noć očekujemo pokolj časnika.

— A Krimov?

— Krimov je bio u Lugu, i kako se čuje, na poziv Kerenskoga otišao u Petrograd, gdje je uhapšen. Vaša preuzvišenosti, ovdje se nalazi general Pestrecov, naš bivši zapovjednik armije; možda ćete mi dopustiti da ga telefonom zazovem. Kod njega možete i prenoćiti, ipak je bolje. Stanova i onako nema nigdje.

— Dobro, pristane Sablin.

Osjećao se umornim. Tri noći, koje je proveo u vagonu, osvećivale se dobrano. Trebalo se u čitavom tom kaosu od vijesti snaći ili stvoriti odluku.

Makar da je bilo kasno — dva sata iza ponoći — Pestrecov nije spavao. Sablin ga potraži u velikoj erarskoj kući, na obali rijeke Velike, gdje je za Pestrecova bio rekviriran stan. Tamo je on stanovao sa ženom.

— Ah, Saša? Zdravo! Imaš li stan? pozdravi ga Pestrecov. — Ne? Onda ostani kod mene. Pripovijedaj, kakav te je vjetar donio ovamo. No čekaj malo, Nina će nam pripraviti večeru. Ona još nije legla.

Kod večere je osim Nine Nikolajevne i Pestrecova bio skroman, mlad čovjek u vojničkom košuljcu. Pestrecov ga predstavi kao komesara pomoćnika.

Poslije večere Pestrecov smjesti Sablina u svom kabinetu. Soba do njega bila je napunjena naoružanim vojnicima.

— Što to znači? upita Sablin Pestrecova.

— Straža, reče Pestrecov šapćući. — Poslalo mi vijeće, da me čuva.

— Pa što je s vama? Jeste li uz sovjete ili uz Kornjilova?

Pestrecov odmahne rukama, stavi prst na usne i naglo izadje iz kabineta.

Prva Sablinova kretnja bila je, da ustane i da ode odavde. Ali kamo? Jedinac čovjek na bojištu, nije ratnik. Sva Rusija bila je ovakva. Svuda su bila oživljena lica vojnikâ, zabrinutih za nešto, radeći nešto i uzbudjujući se poradi nečega. Bilo ih je na milijune. Bili su naoružani puškama i brzometkama; u njihovoj vlasti bili su topovi i oklopljeni automobili. U njihovu moru tonuli su bespravni, oklevetani generali i časnici, lišeni vlasti i autoriteta. Kamo ćeš se skloniti pred ovom sivom masom, koja je bukvalno oblijepila svu Rusiju? Umornost je prevladavala... Sablin se pokori sudbini, sjeti se mnogih i mnogih časnika, koji se nalaze u još gorem položaju, prekrsti se i legne da spava.

Probudi se rano. Kose sunčane zrake navirale su u sobu kroz nezastrt prozor. Ustajalo je turobno sjevernjačko jutro, kojega se Sablin toliko zaželio. On se odjene i izadje u jedaću sobu. Na njegovo veliko čudo, Pestrecov je već pio čaj.

— Kuda si pošao tako rano? upita Pestrecov.

— Na šetnju.

— Podjimo zajedno. Moj komesarčić spava, pa sam sada slobodan, reče Pestrecov.

Podju na obalu rijeke Velike.

Iz daljine, iz grada, dopirala je Sablinu poznata sitna buka konjskih kopita: konjaništvo je prolazilo gradom. Sablin stane. Na most, odlazeći u Zaveličje, silazile su švadrone draguna na vranim konjima. Lijepi konji, jahači s kopljima, zabačenima

na pleće, isticali se na obzorju tvrdjavinskih stijena staroga Pskova i Sablinovo srce stegne se od tuge.

— Što je to? zapita on.

— To je sudbina, odvrati Pestrecov. — Udes. Protiv ražnja se ne može.

— Pa zar valja poći s ražnjem?

Pestrecov ne odgovori. Dolje je mutnim valovima protjecala hladna Velika; topot konjskih kopita udaljivao se i postajao sve tišim. Švadrone su silazile s pločnika. Jasno nebo sjalo je nad sivim tornjevima, nad crkvama, nad okruglim kupolama i bijelim, prostim zidovima Kremlja. Na drugoj obali stajale su zlaćane breze s bijelim deblima; u njima i u rijeci osjećalo se radovanje suncu, modrome nebu i izmaku babljega ljeta. Od te bliske i mile slike turobnoga sjevera postajalo je Sablinu još turobnije na duši. Kao da s ljetom umire i sama Rusija; kao da zajedno sa žutim brezovim lišćem, koje je opadalo, pada i ruska slava; kao da zajedno s jesenjim vodama, od kojih je nabreklo tlo u gajevima, nabujava krvlju sva ruska zemlja...

— Krimov se u Petrogradu ustrijelio, reče Pestrecov isprekidanim šapatom. — Po zapovijedi Kerenskoga uhapšen je i general Kornjilov; u glavni stan stigao je general Aleksejev. Kerenski je imenovao sebe vrhovnim zapovjednikom vojske i mornarice... Čitava konjanička armija Krimova iznevjerila se Kornjilovu, a izaslanstva kozaka i vojnika došla su Kerenskom s izrazom pripravnosti, da mu služe... Kerenski radi u potpunom suglasju sa sovjetima... Saša! Ti si, dakako, samac, nemaš nikoga i ničega, pa možeš da staviš sve na kocku. Ali čemu stavljati na kocku. Kad bi doista bilo Napoleona, onda bih i ja pošao. A možda imadu oni i pravo?

— Tko oni? upita Sablin umornim i napregnutim glasom.

— Nova Rusija. Demokracija, proletarijat, sovjeti. Oci nikad nisu shvaćali djecu. Ni mi njih ne shvaćamo. A možda je istina baš na njihovoj strani.

*

— Istina u izdajstvu otadžbine, istina u predavanju položaja neprijatelju, istina u ubijanju poštenih i najboljih časnika i generala, istina u otimanju i nasilju! usklikne Sablin i pogleda Pestrecova.

Pestrecov je stajao oborene glave. Na jasnom jutarnjem svijetlu Sablin opazi, kako je oronulo i požutjelo njegovo lice. Pred njim je stajao starac. Prezir i sažaljavanje borilo se u Sablinu.

— Saša, mi ne shvaćamo nove Rusije. Ne može biti, da veliki ruski narod ne bi iznio iz svojih grudi ljude, koji bi bili sposobni da upravljaju državom.

— Čheidze, Braunštajni i Nahamkesi... eto, koga je iznio ruski narod, eto, tko je uzeo batinu i postao kapralom. Vaša preuzvišenosti, vi ne osjećate, da iza sovjeta ne stoji Rusija, nego internacionala, a iza internacionale djavolsko masonsko društvo.

— Valja ići s njima. Njih ne može nitko pobijediti. Idući s njima, spasit će se bar nešto, a udaljiti se od njih znači: Rusija će se obratiti u pustinju! šaptao je tužno Pestrecov.

— S njima se ne može ići. S njima se valja boriti i pobijediti ih! reče Sablin.

— Borba je beskorisna... A zapravo s njima i nije tako rdjavo raditi. Kod njih ima zdravih ljudi, koji ispravno misle.

— Vi ste s njima?

— Saša, sa mnom je Nina Nikolajevna. Ona je takovo dijete.

— Zbogom, vaša preuzvišenosti! Naši putovi se razilaze.

Sablin se oštro okrene i ostavi Pestrecova. Sva krv kipjela je u njemu od mržnje. »Što se dogodilo. Što se dogodilo?« mislio je. »A kako je u Petrogradu časnička organizacija i posada spremna da podje s Kornjilovim!«

Iste večeri otputuje Sablin u Perekalje svojem vojnom zboru, gdje je doznao, da ga je Kerenski skinuo sa zapovjedništva vojnoga zbora i pozvao ga u Petrograd.

XXXVIII

Kućica Petrova, u kojoj su se nastanili braća Poležajevi, nalazila se u zabiti Novgorodske gubernije, u selu Zapozdalovo, koje nije označeno ni na kakovu zemljovidu. Čitavo selo sastojalo se od šest kuća uz jezero, razmještenih na jednoj obali. Seljani su se bavili ribolovom i lovom; mnogo ih je, otišavši u rat, nestalo, pa nitko nije znao, da li su ubijeni ili su gdjegod propali. Pošta u Zapozdalovo nije dolazila, a ići po nju bilo je daleko, pa nije bilo ni po što ići; gotovo svi starci i starice, što su ostali u selu, bili su nepismeni, a razbirali su samo po crkvenim knjigama. Po kolibama visjele su nesmetano slike cara i njegove porodice. Vijest o carevu odreknuću stigla je nejasno do sela, ali joj nikako nisu vjerovali. Koječim smućuju neuk narod. Sve je to njemačko maslo. Pa ni to, što je kod općine nestalo policije, a pojavili se odbori i komesari, ni to nije nikoga smućivalo. Odluče tek da ne treba platiti poreza, jer će se s tim porezima čekati, dok po njih ne dodje reditelj, a prije njega ne će nikome ništa izručivati.

U sobi, u kojoj se nastanio Pavlik i Nika, bila su četiri prozora. Dva malena, slijepa, kojegdje zabrtvljena krpama, gledala su u jezero, obraslo trstikom s niskom pješčanom suprotnom obalom, na kojoj je bilo razbacano nekoliko sivih kolibica i vidjele se mršave njive; dva poveća gledala su prema golemoj šumi, koja se sterala pola vrste daleko od sela, a na koliko u duljinu — sam Krist Bog bi ga znao. Naokolo bila je pustoš. Do ceste bilo je pet vrsta, ali cestom nikad nitko nije išao. Dosadno su stajale hrpe šljunka, koje su se gubile u daljinu i ružičasto cvijeće nicalo je na njima. Petnaest vrsta daleko prolazila je kroz šumu željeznica, no pruga je bila tako zapuštena, da je medju tračnicima i pragovima iznikla trava, a voz prohujao jedanput danju i jedanput noću, a u ostalo vrijeme nije bilo nikoga na pruzi. Dotrči na nasip zec, legne na tračnicu ugri-

janu suncem i leži izbuljivši žute oči. Stražarske kućice stoje narijetko i ne da se vjerovati, da bi tamo živjeli ljudi, jer je bilo teško zamisliti, čime bi se mogli hraniti i od čega živjeti. Sve naokolo je bila šuma i močvara. U šumi su živjeli lososi i medvjedi, a vidjao se po koji put i ris, orozi i tetrijebi kriče, živi jarebica; vidjala se i lasica i zrdav, a zimi se lisica prerušavala u takovo krzno, da je gotovo izgledala crna. Šuma, čas visoka s velikim lijepim omorikama, s velikom trepetljikom, s krošnatim crnim jelama, čas niska i sitna, po močvari, s čvorastim tankim brezama, s grmljem borovice, s modrom mahovinom, u kojoj do koljena tone noga, sa crvenom kupinom i zlatnom tresetkom. U močvari su tresetne jaruge i u njima crna tajanstvena voda. Nikad se nije nitko njima približavao, a i ljudi su govorili, da se u tim jarugama ne može doseći do dna i da za tihih noći bruji nešto u njima. Da li zvone zvona, ili uzdišu ljudi, ne razabire se. Vele, da je za Aleksandra Nevskoga tamo poginulo mnogo naroda, pa to od onda traje. I te se jaruge nikad ne zamrzavaju, nego stoje i za najljuće zime i puše se parom.

I u takovu zabit, punu tajnih i šumskih legenada i bajki, zapali su Pavlik i Nika iz samoga središta nemirne ruske revolucije. Jedini njihov razgovornik bila je baka Darja Iljinišna, Petrovljeva mati, no i ona nije bila osobito razgovorna. Bila je ondje još i jedna bosonoga djevojčica od petnaest godina, Mašutka, Petrovljeva nećakinja, no ona se tako bojala ove mlade gospode, da se po čitave dane skrivala u staji, u sjeniku, u suši, ne dolazeći gotovo nikada u kuću.

S automobila su prenijeli stvari, pripravljene za cara, putni kavnik i čajni pribor, konserve, dvopek, čaj i kavu i otpočeli dosadan život. Za vrijeme čaja dolazila bi Darja Iljinišna, donosila mlijeka, maslaca, kajmaka, svježeg i mirisavog crnog kruha, soljenu ribu i sjela do mladih ljudi. Katkad bi počela da pripovijeda o lovu. Ništa ona nije toliko voljela,

koliko pripovijedati, kako je njezin pokojni muž natragao na golema medvjeda i kako je car Aleksandar III. stigao i oborio ga kopljem.

Tiho je šumio samovar, prosta svjetiljka, viseći sa stropa, slabo je gorjela; na stolu, pokrivenom stolnjakom, stojale su neispite čaše, ležale kore hljeba. Pavlik i Nika slušali su staricu, koja je pripovijedala odmjereno i tiho o starom životu.

— Dovezli se oni na osam saonica, govorila je Darja Iljinišna, — a sve su bile tako lijepe, tako naočite i otmene, odmah se vidjelo, da je božji pomazanik. Tada je on, svijetlo naše jasno, bio mlad, uzrastom hvat visok, rusa mu brada do pojasa, razdvojena na podbratku, u kaftanu, u čizmama, a o pojasu nož. Dovezli su sobom i pse, velike kao teliće, svoje lovce i s mojim mužem držali vijeće. Prenoćili su kod nas, a ujutro pošli. Bio je s njima i kuhar: na mojoj peći zgotovio je Njegovu Veličanstvu doručak. Eto, kakvu sam milost ja stekla, mlada gospodo. Oko podneva su se povratili. Dovezli su ogromnoga medu, koji je truplom zapremao pola dvorišta. On ga je sam i oborio. I krv sam vidjela na njegovu kaftanu. Bio je vrlo zadovoljan. Pokojnome mome mužu darovao je tom prilikom jedan sat. Do danas sam ga sačuvala... Starica ode u svoju komoricu i donese srebrni sat s velikim, zlatnim, dvoglavim orlom na poklopcu.

— Onoga medvjeda odvukli su od nas sa tri konja. Konji su bili nemirni, strašno se bojali. Otraga su išli psi, a on se vozio iza njega, upravljajući sâm konjem. Živa istina... Poslije toga nisam ga više vidjela... Knez Vladimir Aleksandrović je dolazio k nama dvaput, pa je i on oborio medvjeda iz male puškice, samo što nije bio onako velik. Onaj medvjed bio je svim medvjedima car ili kakav medvjedji knez.

Starica nije nikada nikamo odlazila.

— Kad smo se vjenčali, putovala sam u Novgorod, no toga se vrlo nejasno sjećam. Pa i čemu da putujem? Zar naša šuma nije čitav vasioni svijet?

Gospode Bože moj! I čega sve samo nema u toj našoj šumi! I kakve samo ptice u njoj pjevaju! I češljugari, i crvenogrude zebe, i krstokljunci, i zimovke, a svaka ima svoje gnijezdo, svaka svoj običaj, svaka pjeva svoje pjesme, kao po notama. I zečeva ima tamo, moja gospodo! I vječno se oni nečega boje i vječno nešto osluškuju. Lisica se s mladima sigra. Ris leži na kladi i jedva miče šarenim repom. A ja idem, sabirem gljive i vidim sve to i svemu se tome radujem. Prava božja blagodat, prekrasan božji svijet!

Kroz prozore u srebrenkastoj maglici vidi se gdje stoji tamna šuma, a od nje struji vlaga, miriše smola, borovina i mahovina.

Seljaci i žene u selu privikli se gospodi.

— Aha, gospodo, spasavate se? govorio im djed Ilija, sav umotan u ribarske mreže, — no pa spasio vas Krist!

Pavlik i Nika polazili bi na jezero da love ribu; noću bi se dizali i uz luč čekali soma, a na trčke su išli s puškama.

— Sećite se vi samo, gospodo! govorili im dobrodušno seljaci i pred mladićima bi uskrsavala stara i sveta Rusija, Rusija kolibâ, korenita, tiha i pokorna.

XXXIX

Jednoga oktobarskoga jutra, tek što su Pavlik i Nika ustali i ispili čaj s vrhnjem, dotrči k njima Mašutka. Raskuštrana kosa ispala joj ispod rupca, tamne oči sijevale joj poput jagoda, a lice joj se od rana jutra zacrvenjelo.

— Gospodo! reče, — u šumi su dvojica pitala za vas. Mole, da odmah dodjete.

— Kakvi su ljudi? zapitaju u jedan glas Pavlik i Nika.

— Tko bi znao. Odjeveni su dosta prosto, a inače kao da su gospoda. Jedan je kao vi, a drugi momčić, sasvim mlad. Mališ.

Pavlik i Nika podju u šumu. Na čistini su ih čekala dvojica. Lica su im bila mršava, a bili su prozebli, jer su čitavu hladnu noć proveli u šumi.

— Bože moj, Jermolove! usklikne Nika.

— On i jest glavom. A ovo je moj brat Miša.

— Gimnazijalac šestoga razreda, Mihajlo Jermolov! progovori Miša u basu.

— Hajdemo k nama. Napit ćemo se čaja, pa ćemo se ugrijati, reče Nika.

— A može li se? upita ozbiljno Miša. — »Drugova« nema?

— Nema nikoga. Sveta starica je sama... A kako ste nas našli? pitao je Nika.

— Oh, i taj vaš Petrov. Osam puta sam zalazio k njemu, pripovijedao je potporučnik Jermolov, — dok mi napokon nije povjerovao, da dolazim s najboljim namjerama, u ime generala Sablina. Tek tada mi je ispripovjedio i opisao, kako da vas nadjemo. Pa ni tako vas ne bismo našli, da nije bilo djevojke.

— I još kako krasne! reče Miša u basu.

— Ovdje se vi dakle odmarate? reče stariji Jermolov, ulazeći u sobu. — A mi vas svuda tražimo. Trebamo vas. Nevolja je, gospodo! Treba se prihvatiti posla.

— Što se dogodilo?

— Zar vi ništa ne znate?

— Ništa. Otkako smo otišli, ništa više nismo čuli.

— O Kornjilovu niste čuli?

— Ništa.

— No, najprije o domaćim poslovima! Tatjana Aleksandrovna otputovala je u Tobolsk odmah iza carske porodice. Od nje su već stigla pisma. Olga Nikolajevna je još u Carskom, ali ja bih vas svjetovao, da je po mogućnosti što prije otpremite na jug, u Krim ili na Kavkaz. Tata je naš još u Moskvi. General je Sablin još u Petrogradu, u svom stanu, ne radi ništa. Pridijeljen je ministarstvu. Tamo ima takvih stvari, takvih!

— Serjoža, daj redom! reče Miša ozbiljno.

— Držat ću se dakle hronološkog reda. Dne 28. augusta, vrhovni zapovjednik videći u kakvo rasulo i u kakvu sramotu vodi Rusiju Kerenski, izda zapovijed, kojom ga je proglasio izdajicom Rusije, a sebe diktatorom i krenuo na Petrograd pod zapovjedništvom Krimova.

— A sam nije pošao? zapitaju u jedan glas Pavlik i Nika.

— Nije. Tu se upravo i započela tragedija. Namjerice ili slučajno željezničari su razbacali čitavo konjaništvo u malenim odredima po svem sjeveru Rusije, a Kerenski bacio onamo svoje agitatore. U Petrogradu sklopio se časnički savez; pošlo nam je za rukom dobiti sto tisuća rubalja, kojima smo namjeravali potkupiti vojnike u posadi i u odlučnom času pridružiti se vojsci generala Krimova.

— I ja sam bio u tom savezu, reče Miša dostojanstveno. — Stupio sam zato u milicu i dobio austrijsku pušku. Samo što su naboji bili ruski.

— Milicijski komesar je krojač, pa ne zna, kakovi su naboji potrebni.

— Nisam htio uzeti. A on veli: stupajte, druže, i ovi su dobri. Drugih nema, — ispriča Miša.

— K nama se pridružilo i vijeće saveza kozačke vojske s pukovnikom Dutovim, produži pripovijedati stariji Jermolov, — i obećali su utjecati na petrogradske kozake, tražeći za to novaca. Novci su bili kod dvojice pukovnika; imena im ne znam, jer se sve vodilo potajno. Jedan je bio od generalnoga stožera, sav obrijan, mlad revolucionarac, a ja sam s njim podržavao svezu s mojim odredom. Živio je u Astoriji. Vojnike smo pripravili; preostalo je samo da se podijeli novac i da se krene. Svi su časnici bili s nama. Dne 29. augusta doznasmo preko naših izvidnika...

— S nama su radili biciklisti gimnazijalci i kadeti u Carskom i u Pavlovskom, dobaci Miša.

— Doznasmo, da se divlja divizija približila Virici i da se tamo započeo boj s dijelovima petrogradske posade. Mi onamo. Pomiješali se medju vojnike; vidimo, da se oni nikako ne žele boriti. Zgoda je upravo da se otpočne, da se potkupi nekoliko vojnika, da se izda, recimo, svakome po dvjesta rubalja, pa da prihvate, kad naši povikaše: »Dosta je bratoubilačkoga rata!« — »Neka živi ruski vodja Kornjilov! Dolje Kerenski!« Već smo bili odredili i ljude... Ali ja krenem k vodji u Astoriju. Nema ga kod kuće. Hoćeš li mi vjerovati: čitav sam dan pješice i tramvajem lutao po Petrogradu tražeći ga. A bitka traje... Razumiješ li, osjećam, da se tamo već biju. Napokon u dva sata u noći kao da me nešto gurnulo. Hajde, pomislim, zaći ću u vilu Rodé i u zakutna mjesta. Ta naš je taj izabrani vodja volio zaviriti u čašu.

— A zašto ste njega izabrali? upita Nika.

— Kako da ti kažem? Neobično je lijepo govorio na našim sastancima. Obećao je, da će urediti vojsku na neki nov način, te bi ponešto nalikovalo na stari poredak. Nijemce je tako mrzio, da se sav tresao, kad je o njima govorio, a o saveznicima govorio je sa zanosom. Georgijevski vitez, sapeur, lica tako blijeda, profinjena, umna. On, pa onda pukovnik Guščin, takodjer iz generalnoga stožera, sasvim su nam zavrtjeli glavama. Ja sam se junački držao — vojska je izvan politike, a mnogi su počeli s ponosom govoriti: ja sam »časnik-revolucionarac«.

— Brže, Sergeju, valja uzeti put pod noge! opet ga prekine Miša.

— Stignem ja u vilu Rodé. I doista je tamo. Društvo terevenči. A medju njima, pričinilo mi se, agenti Kerenskoga. On sâm je pijan kao panj, pa se junači. Ti shvaćaš — tamo kod Virice je bitka, pitomci su spremni da istupe, mi samo čekamo na zapovijed i da krenemo posadu, ta, Pavle Nikolajeviću, mi smo se igrali svojim glavama! Mogli su nas za to povješati.

— I još uvijek mogu, umetne Miša. — S najvećim pravom!

— Da! A on pjan i oko njega djevojke. Ja ga pozovem na stranu, pokažem mu značke. On ustaje, sav raskopčan i viče: — »Glupost. Nikakovih Španjolaca! Da živi ruska revolucija i njezini saveznici! Pij, veseli se, pošteni narode!« I vidim, da njegova pijanka miriše po tisućama, razumiješ li, našim tisućama, onima, što smo ih dobili za ustanak! »Zar,« pomislim ja, — »doista propada Rusija, ako i na čist posao polaze pijanice i kradljivci?« I svanulo jutro 30. augusta. Prolazim po Litejnome. Vidim, kako su vojnici zaustavili automobil. Tamo je blijedi Donac crnih brkova iz 13. pukovnije. Vidi se, da je jako izmučen, neprestano puši. A ja sam imao isprave, preko njega evo! pokaže stariji Jermolov glavom na brata.

— A ja sam preko milice dobio svjedodžbu, da smijem provoditi pretrage i apšenja! ponosno reče Miša i prihvati se za petu čašu mlijeka.

— Pokazujem. Velim, da ću ga ja otpremiti, kamo treba i povjeruju mi. Sjednem u automobil i kad smo odmaknuli, pitam: — »Jeste li Kornjilovac?« On šuti. »Ne bojte se«, velim ja, — »i ja sam Kornjilovac. Kamo treba da odete, ja ću vas odvesti«. Vidim, da mi je povjerovao. »Ja«, veli — »moram vidjeti generala Krimova«. — »A gdje je on?« »Bio je ovdje. Ja sam s njim doputovao«. Našli smo Krimova kod Kerenskoga. U kabinetu čujemo viku. Izlazi Krimov, blijed, na čelu mu krupne kaplje znoja, a crna mu kosa raskuštrana, zalijepila se od znoja, upravo kao da izlazi iz kupališta. — »Dajte mi«, veli — »vode. Zamalo da nisam onoga nitkova izbio!« A moj Donac mu kaže: »I šteta, da ga niste. Treba ga ubiti kao psa«. — »Pričekajte«, veli on — i sve si čupa kosu. »No«, veli »Josife Vsevolodoviću, hajdemo! Ja moram da odahnem i da sve promislim«. Otišli su. Ja sam pošao kući. Navečer doznam — Krimov se ustrijelio, kod Kerenskoga su bili predstavnici njegova zbora i Kerenski je proste kozake promaknuo na časnike. Kornjilov je uhapšen, naš vrhovni zapovjednik je sada Kerenski.

Mislio sam, da će biti pobune, da će fronta otkazati poslušnost, ali ni razgovora o tome. Najprije su o svojoj vjernosti počeli pisati generali. Gledam ja, pred Zimskim dvorcem jure, neprekidno jure, generali s fronte. A moji drugovi pitomci drže ondje stražu. Pitam ih, nisu li čuli, zašto dolaze? Vele mi: »Jedni žele vojni zbor, drugi diviziju, treći pukovniju. Miriše tamo pečenka«. — I eto, prijatelji moji, u Petrogradu je postalo tako tiho, kao da u susjednoj sobi netko umire. Naš okrug dobio je mlad pukovnik Polkovnikov. Ja sam se smjestio kod okruga kao ordonanc i promatram. Vidim, da izvještaje odnose na dva mjesta: u dvor Kerenskome i u Smoljni Lenjinu i Trockome, njemačkim špijunima. Zar to nije, mislim, javna izdaja? U sovjetu sam imao prijateljâ, drugove iz kadetske škole, one, koji su mene i generala Sablina uhapsili — Osetrova, Hajduka i Šlosberga.

— Hajduka i ja poznam, reče Nika. — Strašna hulja.

— Jedan je gori od drugoga, reče Jermolov. — Ali ja mislim: treba od njih doznati, što namjeravaju. Zar će nas doista izdati Nijemcima. O tomu sam podnio izvještaj saveznom vijeću kozačke vojske — tima sam vjerovao. Tamo je bilo krasnih ljudi i s njihovim blagoslovom proučio sam Osetrova. On mi se činio najboljim. On je ipak Rus. Približio sam mu se, sjetio sam ga prošlosti, kako su nam skidali naramenice, kako su nas sa fronte vodili pod ruku: — »No, recite, Osetrove, vi ste bar Rus, pa zašto ste sve to učinili? Zar nas doista mislite izdati Nijemcima,« »Ni izdaleka«, odgovara — »to mi nije ni nakraj pameti; mi smo naprosto boljševici, pa hoćemo da provedemo svjetsku revoluciju«. — » A što će«, pitam ja — »biti od svega toga?« — »Kako«, veli on — »što. Poslušajte samo Lenjina. Treba sve razrušiti, sve, sve. I kad sve bude razrušeno, mi ćemo izgraditi novo, sretno«. Vidim da ni sam ne shvaća što govori. — »Svatko će«, veli — »imati svoj dom,

i zemlju, i živad, i svatko će biti sit i u svemu će vladati sloboda. A zasad — mi imamo vlast«. »Kada ćete«. pitam ja — »početi da rušite i kako?«. Tu se on izbrbljao. »Krajem oktobra« veli: »Treba da raspršimo kozake i time odsiječemo posljednju glavu hidri proturevolucije«. I zašuti. »A zar vi«, veli — »druže, ne ćete postati boljševik?« Ja odgovaram: — »Od sve duše bih rado to učinio. Tek ne znam kako«. — »Hoćete li, da vas ja naučim?« Ja sam prihvatio. Počeo sam zalaziti k njemu i doznao sam, da su boljševici odlučili skinuti privremenu vladu, baciti je u tamnicu i uzeti vlast u svoje ruke. Oni obećavaju smjesta sklopiti mir s Nijemcima, bilo uz kakvu cijenu. I tada smo, eto, odlučili svi, da se priklonimo privremenoj vladi. Tu se više ne radi o Kerenskom, nego o tom, da se nikako boljševici ne puste na vlast, jer je onda sve propalo. Nama je, mili moji, drag svaki čovjek. Zasad su nam vjerni kadeti, a ni oni nisu svi; obećali su nam služiti i podupirati ženski bataljun Kerenskoga, a nadamo se, da će Volinska i Preobraženska pukovnija biti s nama; radnici putilovske tvornice su protiv boljševika. Valja umirati, gospodo, valja se boriti.

— Za koga da se borimo?

— Za Rusiju.

— Ali Rusija propada s Kerenskim.

— Sada više ne treba razmišljati, da li s Kerenskim ili s kim god drugim, samo da ne bi s boljševicima.

— Mi smo spremni! odgovore Pavlik i Nika.

— A sad da se odmorimo! Noćas ćemo krenuti na željeznicu i sutra ujutro bit ćemo u Petrogradu. Samo da ne bude prekasno.

XL

Oktobarski sumrak spustio se rano. Gusta magla digla se nad jezero, pa šuma stajala mračna i vlažna. Na noćni vlak odluče da podju u devet sati naveče, ali su već u šest sati svi bili spremni sjedeći u tamnoj izbi, stisnuvši se na klupi u kutu pod ikonama. U izbi je vladao mrak. Prozori su bili mutni i kroz njih se vidio trak neba nad tamnom šumom, a večernja je zvijezda jasno plamtjela. Tama i nemogućnost da se razaberu pojedina lica, zbližila je mlade ljude, koji su šutjeli i sjedili, izmjenjujući kratke fraze. Od njih je nestalo svega nedjetinjskoga, iznošenoga, zalivenoga krvlju, obilježenoga oskudicom, što im je donio rat i revolucija i oni su ostali ono, što su bili: mladi ljudi, koji su imali tako malenu prošlost, a tako veliku budućnost.

— Čitao sam jednoć, reče Jermolov, — u Tolstoja, kako Nataša i Nikolaj Rostovi i Sonja u svojem starom vlasteoskom dvorcu po blagdanima spominju svoju prošlost. Mjesec sja u sobu, a vani pritisnula ljuta zima, snježna ruska zima, dok se pred njima javljaju mirni, topli prizori njihova djetinjstva.

— Ah, sjećam se, sjećam, reče Pavlik. — Nataša i Nikolaj vidjeli su nekakova Arapina... A Sonja se ne sjeća. Zašto ti to spominješ?

— Sjetio sam se tako. Mi nemamo takovih uspomena, da bi nam, razumiješ, postalo u duši toplo i ugodno.

— Ali ne, reče Miša, — ja se sjećam; bilo je to još u gimnaziji. Bio sam upravo u prvom razredu. Proljeće. Prozori su otvoreni na široko gimnazijsko dvorište, iza dvorišta je vrt, u njemu velike lipe i hrastovi rastu i tek što su se osuli zelenilom. Ja silazim po stubama, a dolje u hodniku, gdje su bili viši razredi, pjevaju osmoškolci u skladnom zboru: — »Jelice, u Krista se krstite, u Krista se obukoste!« I to je sve bilo tako lijepo! Proljeće, sunce, zeleni mašak na drveću, iza ograde buče tramvaji, a ovamo mladi basovi tako skladno: — »Jelice, u Krista se krstite, u Krista se obukoste!«...

— To nije isto, reče Jermolov. — Oni su imali zajedničke uspomene, uspomene porodične, a ne školske.

— Sjećaš se, Niko, reče Pavlik, — kako smo mi s Oljom tražili različito iznakaženo korenje, i kako smo u vrtu kopali rupe i sadili ga tamo? To je bio zoološki vrt. Ti si dolazio i pitao, gdje je kakovo zvijere. A sjećaš li se Kolje Sablina? Kako nam je on dosadjivao: »A zašto je deva — deva?«.

— Kako da se ne sjećam? A sjećaš li se, kako su mene i Tanju obukli u markiza i markizu? Mama je bila još živa i postavila nas na stol; došli gosti, a ona ih uvjeravala, da smo mi njezine lutke, a i ona sama da je malena. Ti se sjećaš Tanjine mame. Meni se ona činila golema uzrasta i bajne krasote. Mi smo bili bogati, ali kad su nas dovodili k Sablinovima, činilo mi se, da je sve to priča.

— Kako ne bih! Kuzina Tatjana neprekidno joj je govorila: »Baronesa, baronesa!«

— Ah, divno je to bilo prije rata!

— Sada će te zato prozvati buržujem, reče Miša u basu.

— Da. Sada. Sjećaš li se Mignone Latišove. Mi smo je prozvali Mignonom zato, što je Mignonu tako lijepo pjevala, počne Pavlik...

— Onu: »Connais-tu le pays?« zapjeva Nika.

— Da, onu. U proljeću sam je susreo u Pavlovsku. Vi, Pavlik, veli, priznajete slobodnu ljubav?

— Bit će joj sada valjda oko trideset godina?

— Ja mislim, da je navršila već trideset i petu, no još je uvijek lijepa. Ja sam šutio, a ona mi veli: — »Upoznala sam se s jednim mornarom, prekrasnim mladićem. Hoću da ga naslikam kao Apolona, ali ako vi pristanete, naslikat ću vas«. No meni nije bilo do slikanja. Sjećaš se, što smo onda smišljali?

— Dakle je i ona takva? reče Nika. — Zar doista s mornarom?

— Njoj je glavno moda. A mornari su sada prvi heroji. Sjećaš li se, kako je trčkarala za Kerenskim?

Iz dalekih, prošlih uspomena prešli su na bliže, pa su se boje promijenile i iskočile grozne slike ubijanja na ulici, pa mladež zamukne.

Udje Darja Iljišina s ugrijanim samovarom.

— Zašto, gospodo, sjedite u tami? Užeći ću vam svjetiljku. Evo čaja, ispekla sam vam na put i maslenjaka. Bog zna, hoćete li naći što u Petrogradu, pa će biti najbolje da imate malo pričuve.

Kad se svjetiljka razgorjela i kad je samovar počeo da šumi, iščeznu prikaze prošlosti i svi nehotice počeli misliti o onome, što ih čeka u Petrogradu.

— Kuda ćemo krenuti? upita Nika.

— Vidjet ćemo. Ako sve bude mirno, u Sablinov stan. Posavjetovat ćemo se s njim, a onda ćemo u kozačko vijeće u Znamensku ulicu, gdje je naš stožerni stan. Dalje ćemo već vidjeti.

— Ja ovako mislim, reče Miša. — Sabrat ćemo četu ljudi, oko dvadeset, s ručnim granatama, nagovorit ćemo još oko pedeset drugova vojnika i doći ćemo na sjednicu Sovjeta vojničkih i radničkih izaslanika, pa ćemo za vrijeme Lenjinova govora kriknuti: — »Udri!« i s ručnim granatama po njima. Ja mislim, da će biti uspjeha.

— Ne vjerujem ja mnogo drugovima, reče Jermolov. — Ako krikneš »Udri!« a nitko te ne podupre? Počet će govoriti: »A zašto ja? Ne tiče se to mene« i sve će se srušiti.

— Onakvi, kakav je Osetrov, poći će, reče Miša.

— Za to bi trebalo Osetrova sasvim preokrenuti. On je uvjereni boljševik. On govori: »Pod crvenim barjakom sve je dopušteno, a što će biti, ako me pod carskom vladom degradiraju? Što sam ja — praporščik i izvoščikov sin! Kad se rat svrši, opet ću morati na Ligovku, u smradnu krčmu, a ostanemo li mi na vlasti, imat ću dotle već svoju kuću u Carskom Selu, koju sam već odabrao«. Čime ćeš ga pridobiti?

— Pa dati mu tu kuću, reče Pavlik, — samo da izvrši posao.

— U Smoljno ne ćeš time prodrijeti, reče Jermolov.

U devet sati svi se digoše.

— Zapovijedaš li, bako, da izručimo pozdrav sinu? zapita Nika, praštajući se sa staricom.

— Da, pokloni mu se, baćuško. Samo mu nemojte previše zavrtjeti glavom. Ja nemam nikoga osim njega. Nikoga više nemam.

Starica je promatrala mladiće, koji su oblačili kabanice, i treptala zaplakanim očima.

— Ako je za cara, reče ona tiho, — možete i njega... I njega ću rado dati. Zato, jer je Bog tako zapovjedio. A sada neka bude Krist s vama! Mašutka će vas sprovesti do ceste, jer sami po noći ne biste pogodili puta.

— A ne boji li se Mašutka?

— Pa čega bi se bojala? U šumi se i rodila. Nju poznaju svi šumski duhovi, reče starica sa smiješkom. — Jesi li gotova, Mašo?

— Idem, tetice.

I Mašutka se pojavi u velikom rupcu, u visokim seljačkim čizmama, s fenjerom u ruci.

— Hoćemo li, gospodo? zapita djevojčica.

— Treba prije malo sjesti, reče Varja Iljinišna, — po starom ruskom običaju.

Sjednu na klupe, jedan čas tako provedu bez riječi, a onda svi odjednom ustanu i podju. Starica ih je na vratima blagosivala starom smežuranom rukom i, ne znajući sama zašto, neprestano je plakala i ponavljala: »Ne će se povratiti! Ne će se povratiti. Spasi ih, Kriste!...

XLI

Kod Carskoga Sela bio se boj. Vojnici carskoselske posade bježali su u grupama na željezničku stanicu, zatrpavali je, tiskali se u vagone i tražili, da smjesta budu otpremljeni u Petrogad. U okolici Carskoga Sela vidjale su se rijetke satnije donskih kozaka, koji su stigli s Kerenskim, no koji su Kerenskoga mrzili. U vojarnama su se držale skupštine. Preostali strijelci donosili su rezolucije:

ni s Kerenskim, ni s Lenjinom! a vidjelo se, da će poći s onim, tko bude jači. Braća Poležajevi i Jermolovi raštrkali se po carskoselskoj stanici i uvjerivši se, da u vlaku ne će dobiti mjesta, odluče poći pješke. Na postaji Aleksandrovskoj bili su mornari i naoružani radnici — crvena garda. Tamo su u sumraku jasnoga jesenjega dana žutim plamečcima plamsali hitci. Kozaci su napredovali prema Aleksandrovskoj stanici.

Poležajevi su išli donjom cestom. Čitavo Podgorno Pulkovo sjalo se u svijetlu. U svakoj kolibi sjedila je skupina mornara ili crvenih armijaca i odgonila seljake da kopaju rovove na pulkovskoj gori. Kasno u noći stigoše Poležajevi i Jermolovi k srednjoj Rogatki. Tamo su unatoč kasnoj večeri po kolibama gorjela svijetla. Petrograd je bio još četiri vrste daleko, taman i neobično tih. Nad njim se nije vidio odraz svijetla; grad je ležao, pritajivši se i strašno je bilo ulaziti u nj ne znajući, što se ondje dogadja.

Miša se približi k jednoj izbi i zaviri kroz prozor. U crnom gradjanskom ogrtaču i staroj gimnazijskoj kapi sa skinutom ružicom nalikovao je na crvenoga gardista. Dugo je gledao kroz prozor, a onda se približio braći, koja su ga čekala kod kandelabra.

— Unutri je Zabajkin. Boga mi, gospodo, Zabajkin! izjavi on.

— Kakav Zabajkin? upita ga Nika.

— Pa onaj gimnazijalac. Za godinu dana od mene stariji. Mati njegova prodaje jabuke na Zagorodnom. Strašna protuha, a inače dobar momčić.

— Je li sam? upita Jermolov.

— Kakav sâm! Oko dvadeset je radnika s njim. Crvena garda! I kako čudni! Omotali su se vrpcama s brzometnih pušaka, kao kakovi Indijanci. Kao da se djeca sigraju. Udjimo unutra! Reći ćemo, da smo i mi crvena garda.

— Pa da. Razaznati, raspitati treba, gospodo, reče Pavlik.

*

— Hajdemo!

Koliba je bila prepuna ljudi. Bili su to radnici iz tvornica i od najveće česti mladi. Pod stropom je gorjela svjetiljka, crveni gardisti sjedili su po klupama i oko stola i pili čaj. Pred njima je ležao velik komad seljačkoga kruha.

— Zdravo, drugovi! reče Miša. — Poznaješ li me, Zabajkine, druže?

— Jermolov! Što je s tobom? Zar si i ti stupio?

— Dakako. Ovo je moj brat, a i ovo su naši drugovi.

— Odakle dolazite? upita radnik, ogledavajući sumnjivo došljake.

— Iz Carskoga; poslani smo u Petrograd na izvide.

— A kako je u Carskom? upita nekoliko glasova.

— Kozaci ga zauzimlju.

— No!...

— Rekao sam ja, drugovi, da će tako i biti, oglasi se radnik priprosta ruskoga lica. — Je li Kerenski tamo? upita on.

— Ili je tamo, ili u Gačini, odgovori Miša.

— A kako, zar su se vojnici predali? upita vremešan radnik.

— Svi vojnici dolaze ovamo. Kod Aleksadrovskoga mornari boj biju.

— Ima li mnogo kozaka?

— Tko bi znao. Govorilo se, da ih ima deset tisuća, reče Miša. — A što je u Petrogradu?

— Djavo bi razabrao što, reče Zabajkin. — Izdan je narodni zahtjev: — sva vlast sovjetima. Dakle Lenjin i Ispolkom (izvršni odbor) uzimlju sve na sebe. Narodu su dana ova obećanja: — Smjesta iza brzojavke mir i hajde kući; dioba žita, zemlja seljacima, tvornice i banke se socijaliziraju i predaju narodu, sazivlje se ustavotvorna skupština. Drugovi su iza toga malo bučali i pošli pred Zimski dvorac.

Tamo se sakrila vlada. Postavljene su strojne puške; kadeti drže stražu, ženski bataljun.

— Sve mi to znamo, jer smo i sami bili tamo s radnicima, reče Miša.

— Samo kad bi nam tko rekao, gdje je istina, reče vremešni radnik. — A ovamo mnogi vele: Lenjin je špijun i radi za njemački novac. Dobro. I ja sam tome povjerovao! Zašto ga onda nisu uhapsili? Černov, Viktor Mihajlović, rekao je, da to nije istina, nego da je Lenjin pošten čovjek. Kerenski je bio zajedno s njim. Uzmite u obzir još i to, kad su se radnici mašili puške i pošli pred dvorac, tko im je pristupio? Kadeti i djevojke — dakle buržuji. Vojnici su se po vojarnama zatvorili. Časnici šute. A sada, gledajte drugovi: 25. oktobra pojurio je Kerenski u vojsku, da skuplja čete protiv Lenjina. A koga je skupio? Same kozake. A kozaci su oni isti buržuji. I zato, evo, ja dobivam uvjerenje, da Lenjin i boljševici doista rade za narod, pa mi treba da podjemo s njima, a ne protiv njih.

— Da barem tko sve to razjasni, turobno reče jedan crveni gardist, ogledavajući se naokolo, — mi smo narod neprosvijetljen. Nestalo je cara, a došlo neshvaćanje. Čas Ljvov, čas Kerenski, čas Lenjin. A sve jedan drugoga grdi.

— Istina, drugovi, tako je. Narodna vlast su jedini sovjeti.

— Možebiti da je tako, ali sam ja bio, drugovi, u Smoljnom. Židovi, pa Nijemci, pa Latiši — a Rusa ni jednoga, da ga svijećom tražiš.

— Da je tako, vojnici bi pošli s Kerenskim. A ovako ne će da idu.

Miša se poče opraštati.

— Kuda ćeš, Jermolove? upita ga Zabajkin.

— Nosim prijavu natrag, na Pulkovsku goru.

Nitko ih nije zadržavao. Izašli su na cestu i krenuli pustim drumom. Cesta je bila blatna, razgazila ju vojska i povozi. Ispred triumfalnog slavoluka skrenu u stranu i po vrtovima se počnu približavati

gradu. Bila je svijetla noć. Jasno su gorjele na nebu zvijezde. U čitavom je gradu vladala tišina. Elektrika je gorjela samo u središtu. Pokatkad su odande dopirali rijetki hitci. Propadajući u crno i ljepljivo blato, skačući preko graba, Jermolovi i Poležajevi približavali su se Borovoj ulici. Dva puta morali su preskakivati ograde, prelaziti preko pustih dvorišta, dok napokon ne izadjoše na široku, blatnu i nepopločenu ulicu.

— Borova! reče Pavlik.

— Da, Borova. Ali je tako tiho, reče Nika, — kamo ćemo?

— I ja evo mislim, kamo? Na Zabalkanskom zacijelo imadu straže. Tamo su blizu vojarne, pa ima mnogo ljudi. Ne ćemo opet naići na Zabajkina; mogli bi se namjeriti i na Hajduka, reče Jermolov. — Hajdemo, gospodo, na Razježu, odakle ćemo krenuti po Černišovu i Gorohovoj.

Svi odobre njegov predlog.

Petrograd je izumro. Svi su prozori bili tamni. Rijetko se gdjegod vidjelo kandilo, zapaljeno pred ikonama, crvenim ili zelenim, škurim svijetlom trepćući kroz prozor. Na križištima nigdje nije bilo milice. Nju su bili zamijenili radnici. Ali se osjećalo, da grad ne spava, nego uznemireno prisluškuje, što se dogadja na ulicama. Iza zatvorenih željeznih vrata čuli bi se prigušeni glasovi. Grad je čekao oslobodjenje. Na Litovci plivale su u jarkom svijetlu dvije rasvijetljene kuće. Jedan dio prozorâ bio je zatvoren kapcima, dok je kroz pukotine izbijalo žuto svijetlo. Skupina pijanih mornara lupala je na zatvorena vrata i grubo hihotala. Ozgo, s otvorena prozora, čuo se histerički ženski smijeh i psovke. Nekoliko izvoščika stajalo je usred ulice, dok su im konje za uzde držali vojnici.

Na Razježoj gorjelo je svijetlo po krčmama i po kinematografima, a do njih stajale gomile vojnika. Mladi ljudi prošli su Kolomenskom i Jamskom ulicom na Ivanovsku, pa po pustoj Borodinskoj izašli

na Fontanku i ondje stali. Opet se pojavila nedoumica, kamo da idu. Drveni most naprama malom kazalištu čuvao je mladić od crvene garde, koji je sa strahom promatrao došljake, bojeći se da im što kaže, i tako Jermolovi i Poležajevi sretno udju u Apraksin dvor. Kraj mračnih dućana stajali su tu i tamo stražari, ali nisu ništa pitali, nego se očevidno radovali, što mladi ljudi naglim sjenama prolaze duž željeznih kapaka.

Na Kamenom mostu morali su se podvrći pretrazi. Jermolov je odmah opazio, da pretraživači nisu imali točnih uputa, jer su se ograničili samo na to, da pretresu džepove, nemaju li možda uza se kakvoga oružja, ali je pri tome Miši nestalo lisnice, a Pavliku doze. To isto ponovilo se i na Modrom mostu. Po Morskoj su gorjele svjetiljke. Na Marijinskom trgu stajala je tamna skupina mornara i crvene garde. Tu su Poležajevi doznali, da se kroz dan bio boj i da je crvena garda iza duga otpora zauzela telefonsku centralu. Išlo se teško. Svakih dvadeset koraka ispitivali su ih, no zadovoljavali su se odgovorom: — »Mi smo za sovjetsku vlast, a idemo kući na Petrogradsku stranu«.

S onu stranu Nevskoga, napola osvijetljenoga, puškaralo se. Nekoliko teretnih i osobnih automobila stajalo je pokraj kuće Blagorodnog sobranja i na Mojki. Malo podalje bile su naložene vatre i ljudi su se skupljali oko njih.

— Sad treba da budemo samo smioni i drzoviti, reče Nika i podje pred ostalima prema Milijonskoj. Iz Zimnjega dvorca pucalo se prama Arkadama. Taneta su zviždala po ulici i zabijala se s glasnim zvukom u pločnik. Crveni gardisti pritiskivali se uz stijene kuća, zaklanjajući se za izbočine.

— Ej, drugovi, kamo ćete? začuje se s obje strane.

— Svoji, svoji! krikne Pavlik.

— Onamo se ne može. Tamo su kadeti.

— Jedan za drugim i trkom prema dvoru! šane Nika. Pavlik i braća Jermolovi pristanu.

— Stani! krikne jedan crveni gardist nedaleko i istupi iza izbočine. Tane udari o izbočinu i on se brzo sakrije. Braća potrče prama dvorcu.

Za njima prasne nekoliko hitaca; taneta se okrznu o lukove drobeći kamen, ali su naši mladići bili već na trgu. Zabruje metci iz Aleksandrovskoga vrta i sa Mojke; taneta su zujala oko glava, odnekale s visine zaštekće strojna puška, ali su oni bježali netaknuti i slijevali se kao tamne silhuete s tamnim pločnikom i mokrim kamenom trga. Pred njima je stajao Zimnji dvorac s velikim, čvrsto zatvorenim željeznim vratima. Pred vratima je ležao ubijen jedan kadet. Braća pogledaju njegov nepomični i maleni lik, zaogrnut u kabanicu i nadjoše se pred vratima. Taneta su zveckala po željezu.

— Gospodo! Pustite nas! Svoji! krikne Jermolov, jedva dišući.

Vratašca se odmaknu i kadet ih pusti u dvorište. U dvorištu je bila naložena vatra, oko koje je sjedilo dvadesetak kadeta. Oni okruže došljake.

XLII

Što je novo? Gdje je Kerenski s kozacima? bilo je prvo pitanje kadeta. Po licima i po smionosti pothvata saznali su odmah, s kim govore.

Braća posjedaju po stubama glavne dvorske stražarnice i počnu pripovijedati o svemu, što su vidjeli i čuli preko dana, dok su trčali. Nisu prešutjeli ničega, niti su štogod prikrili. Rekoše, da kozaka nema ni tisuću, pa da čekaju pomoć vojnikâ, a vojnici ne dolaze, jer više ne vjeruju Kerenskomu i ne će da se bore, pa im je jedina nada, da će se petrogradska posada pridružiti njima.

— Ni razgovora o tome! očajno reče mladić od šesnaest godina, gotovo mališ, gledajući umornim, patničkim očima Jermolova, — naši su vojnici od

reda kukavice. Ni pod koju cijenu ne će izaći iz vojarna, pa su spremni, da priznadu kao vlast nad sobom i Nijemce, boljševike, Lenjina, Kerenskoga, makar i samoga djavola, samo da ne moraju ništa raditi, nego griskati sjemenke i vucariti se po kinematografima.

— I ovdašnji kozaci su takvi, reče malen kadet crnih brkova, — zaodjenuli se u frenchove; novaca imadu svu silu, a nitko ih i ne pita, odakle im taj novac.

— Kristoprodavaoci prokleti! reče prvi kadet.

— Glavno je, da nitko ništa ne odredjuje. Kerenski je otputovao, a ministri sjede, pa ništa ne rade.

— I nitko ne će da umire za takve ministre.

— Prije je bio car, a sada je njegovo mjesto prazno.

— Rusija je, gospodo, ostala!

— Rusija pod crvenim barjakom! Kakva je to Rusija?

— Vele, da su se u gradskoj vijećnici sabrali javni radenici, pa će se možda oni čemu domisliti.

— Gdje bi! Porazgovorit će se lijepo i razići.

— Ta gdje bi oni! Čuli ste, što je pripovijedao zarobljeni boljševik radnik.

— Buncao je!

— Tko zna? No oni su spremni na svako gnusno djelo. Veli: — Vi ne poznajete Lenjina i Trockoga. Oni će pod Aleksandrovskom kolonom postaviti električku gilotinu i svima onima, koji budu protiv njih, poodsijecati glave.

— Prestanite, Vagneru, i bez toga je svima strašno pri duši.

— To ne može biti. Ta ni oni valjda nisu zvijeri. I oni su ljudi, pa još Rusi!

— Vidjet ćete. Čuli ste, da su na Petrogradskoj strani zarobili trideset kadeta Vladimirske kadetske škole, postavili ih uz ogradu i sve ih postrijeljali. Strijeljali su ih crveni gardisti. Vertunov je

kroz prozor gledao. Zatim su mrtva trupla nabacali na teretni automobil i odvezli ih nekamo.

— Vi ste uzbudjeni, Vagneru.

— Gospodo kadeti, može li se kod vas dobiti malo vatre? zapita približavajući se djevojka, od neko dvadeset i pet godina. Preko suknje imala je na sebi kabanicu, a bila je opasana remenom s nabojnjačama.

— Izvolite, Ljenočka, sjednite k nama!

— Nemam kad, gospodo, da s vama brbljam.

Ljenočka uzme jednu užarenu cjepanicu i otrči s njom u dvorac.

— Mnoge su ih pobili crveni gardisti, klikne za njom crnobrki kadet.

— Bore li se dobro? upita Pavlik.

Crnobrki slegne ramenima i reče:

— Ne umiju nimalo.

Kadeti utihnu. Iza žive izmjene misli svi su sjedili i šutjeli. Blijedo prozorje prodiralo je u dvorište. Ogoljelo, tek tu i tamo sačuvavši lišće, grmlje usred dvorišta postalo je jasnije, tako isto i stupovi i stražarska kućica i staklena galerija. Zvijezde su se gasile, a sivo nebo nad uskim dvorištem postajalo svaki čas bljedjim.

— Gospodo odbornici, na vijeće! reče iz stražarnice netko i podje u dvorac, zalupivši staklenim vratima.

Dva kadeta podignu se od vatre i podju u dvorac.

Nika je sjedio na strani i promatrao kadete kraj vatre, koja je dogorijevala. Na jutarnjem svijetlu vidjela se njihova blijeda, od probdivene noći umorna lica. Tanak, kao djevojka vitak, lijep kadet ležao je na stepenicama, položivši nježno lice na crne daske stražarnice i spavao. Duge trepavice bile su mu spuštene, punahna dječačka usta bila su mu napola otvorena, a grudi su mu odmjereno disale. Do njega spavao je onaj crnobrki, sjedeći i hrčući. Vagner, blijed, s modro okruženim, zamišljenim očima, sjedio je na naslonjači, donesenoj iz dvora

i gledao u nebo. On opazi, da ga Nika motri i pridje k njemu.

— Meni se sve to čini bezdanim, reče on sa suzama u glasu, — nas ne će biti ni četiri stotine momaka, streljiva imademo malo, a veze nemamo ni s kim. Dne 25. oktobra utekao je Kerenski, danas će uteći ili počiniti izdaju Polkovnik, a što će onda biti s nama? U Nevu se dovezla »Aurora«, koja je već pucala na grad. Dva dobra metka, pa od dvora ne će ništa preostati.

— A što da se radi? Ne ćemo se valjda predati? reče Nika.

— Predati se ne možemo. Namučit će nas sve i postrijeljati. Vertunov je pripovijedao, kad su kadete poveli na strijeljanje, da je mati jednoga od njih, inteligentna žena oko četrdeset godina, dobro obučena, pala na koljena pred crvenom gardom i vikala: — »Ja sam mati! Ja sam mati. Dajte ga meni!« Crveni gardist ju je grubo obružio i rekao: »Pa gledaj onda, kako ćemo tvoje štene razdevetati« i počeo izbacivati u mladića tane za tanetom, dok je ona na koljenima puzala pred njim po blatu i hvatala ga za noge. Što da očekujemo od ovakovih ljudi?

— Valja se boriti do kraja.

— Ja vas shvaćam. To je tako. Valja se boriti, ali za koga da se umire, kad nam srce želi života. Zar za Šingareva i Kokoškina? Za Kerenskoga i Černova?... Oni tako mnogo govore o Rusiji, a shvaćaju li oni Rusiju?... Ah, tako nam srce želi života!... Ja sam snatrio o ratnoj slavi, o podvizima. Nijemce smo razbili, vraćamo se veseli i stanovnici nas dočekuju cvijećem. Ja imam mater, imam i braću i sestre, imam svoj kutić. Pa zašto? Kojim pravom hoće da mi sve to otmu? Zašto mi oduzimlju život?

— Za Rusiju! reče Nika stišćući mu nježno ruku.

— Za Rusiju... Ali bez Cara nema Rusije.

Vagner se udalji od Nike i zašavši medju grmlje, nisko obori glavu. Niki se pričinilo, da plače.

Svanuo je jasan oktobarski dan.

XLIII

Izjutra se zametnuo boj i odmah je nekako svima postalo jasno, da se bez spoljašnje pomoći, bez ustanka petrogradske posade, bez dolaska pomoćnih sila u Petrograd, ne će moći održati. Penjali su se na krov, osluškivali su, što se dogadja naokolo, ali je sve bilo tiho. Kozaci nisu napredovali. Nekoliko odvažnih mladića odluči probiti se i prenijeti u Carsko Selo izvještaj s opisom položaja. Kadeti i ženski bataljun sakupili se po hodnicima i dvoranama dvorca, gubeći se u labirintu sobâ, spratovâ i dvoranâ. Od časa do časa čula bi se strašna huka, nedaleko je nešto stenjalo, zvonilo i padalo staklo i odmah bi strašan prasak označio pad topovskoga metka. Pucala je »Aurora« s Neve. I to, što su boljševici imali artileriju, a kadeti nisu, potištavalo je duh medju braniteljima Zimnjega dvorca.

Po prozorima su često udarale strojne puške, postavljene naokolo, i taneta su kvrckala po sobama, po dvoranama, otkidala nakite s kristalnih lustera i po dvorcu je postalo opasno hodati. U hodniku je tane razdrobilo jednom kadetu nogu, pa su ga u jecajima i turobnom kriku odnijeli u dvoranu za operacije. Ministri su bili uzbudjeni i sve češće su govorili, da je otpor uzaludan. Telefon nije radio, sa spoljašnjim svijetom nije bilo nikakove sveze i neprestano su nicale kojekakve glasine i opet nestajale, širili ih kao istinu, pa su se čas nadali, a čas zapadali u očaj. Strojne puške, postavljene po dvorskim hodnicima; osnove, kako u slučaju potrebe valja pucati na ovu ili onu dvoranu ili stube; taneta, što su zviždala po dvoranama, nenadani zvek stakla, neobjašnjen pad stukature, niz besanih noći, iščekivanje neminovne smrti, misteriozne tajne dvorca — sve je to podsticalo uzbudjenost odjeljenja, koje je branilo dvorac, a što je glavno: kadeti nisu razbirali smisla tome boju, nisu vidjeli mogućnosti, kako da se obrane. Živež je odavno bio na izmaku i kad ne bi bilo tajanstvenih košara s kruhom i zakuskama, što su ih usprkos toga, što je dvorac bio svud unaokolo opasan crvenim gardistima, donosili ljudi različita zanimanja i dovozili stranci — medju braniocima bio bi već zavladao potpun glad. Računalo se, da će 26. oktobra Kerenski s vojskom osioboditi Petrograd ispod boljševičke vlasti, a već je tekao i 29. oktobar, a pomoć ni otkuda nije dolazila.

— Držite se samo! govorili su ljudi, koji su pribjegli iz okružnoga stožera, — pomoć je blizu.

No po njihovim licima se vidjelo, da ni sami nisu vjerovali u tu pomoć.

— Kapetanu Kuzminu, komesaru petrogradskoga okružja, pošlo je za rukom da nagovori preobražence. Preobraženci na Nevskom razoružavaju crvenu gardu. Volinska pukovnija opkolila je Smoljno. Lenjin i Trocki, utekli su na »Auroru«.

Lenjin i Trocki — ta dva imena nisu silazila s usta i na njihove glave sipala se sva prokletstva.

Sve je oživljavalo. Radoznali trčkali su k prozorima, otvarali vrata ulaza i — padali ranjeni od nevidljivih taneta, a samo je jedno bilo jasno: — dvorac je bio još čvršće pritisnut sa svih strana.

Dopirale su nove glasine, koje su se širile šapatom u četiri oka. Blijed mladić priklanjao se blijedom mladiću i govorio mu, da se jedva čulo: — »Kerenskovi kozaci drže skupštinu i ne će da se bore«.

— Vikželj zaključio je, da ne propušta nikakovih vojničkih vlakova prema Petrogradu.

— Što je to Vikželj?

— Vojno-izvršni odbor željezničarâ.

U tim teškim časovima nastajale su i strašne riječi, od kojih se već širio mrtvački zadah otrova internacionale. Vikželju pridružio se i Potelj (sa-

vez poštansko-telegrafskih radnika) i on prešao na stranu boljševika.

Oko podneva stišala se pucnjava. Nekakvo izaslanstvo boljševika projahalo je k okružnom stožeru i još nije dospjelo da nestane za širokim vratima goleme zgrade, kad se raširе nove glasine:

— Boljševici se predaju, hoće pregovore. Traže, da se uzmu njihovi članovi u vladu.

— Pa neka... kome oni smetaju?

— Ako dopustite samo jednom boljševiku ulaz u vladu, on će razrušiti svu vladu i upropastiti Rusiju.

— A zar je danas bolje?

Osvrtali su se na rad privremene vlade od osam mjeseci i osjećali, kako im klonu ruke i noge, i kako im srce prestaje kucati od grozote. S fronte su ljudi dolazili, predavali se, bježali su; na fronti je bila prava sramota. Vojska se raspala. U nutrašnjosti plačka i pogromi. Na ulicu je opasno izaći. Zajedno sa zimom približuje se i glad; drva nema, željeznice izumiru, radnici su prestali da rade. Divan ruski jezik nagrdjen je, a stari pravopis zamijenjen je novim. Ulični pravopis posvetila je akademija nauka i uvela ga privremena vlada. Vlada je široko otvorila vrata lupeštini i lupeština se uvlačila i sramotila sve, što je bilo čisto i sveto.

S ulice su dopirale strašne vijesti.

— Po kućama traže kadete i pitomce i ubijaju ih.

— Časnicima skidaju naramenice na ulici i izbijaju ih na mrtvo ime.

A odmah se iza toga pogovaralo, da crvena garda ništa ne vrijedi i da se ne će boriti.

— Na Nevskom je neka gospodja sama razoružala tri crvena gardista i sama odnijela puške u služinsku sobu, popraćena smijehom gomile.

Na ulicama je bilo svijeta: dakle nije tako strašno. Opet su radoznala lica pristupila k prozorima i opet su se po uskim, strašnim stubama penjali ljudi na tavane i verali se po krovovima. Velika crvena zastava vijorila se i govorila o krvi i mukama. Dolje je u vlažnoj magli jesenjega sumraka sjalo mokro kamenje pločnika, isprugano crnim trakovima kolosjeka.

Kako je pusto bilo oko dvorca!

Aleksandrovski vrt šumio je jesenjim grmljem i ono se bez lišća, nabreklo od kiše, činilo strašnim. Čitava njegova površina sa krivudavim stazama, s okruglim basenima, sa spomenicima, bila je pusta. U bijeloj zgradi pomorske uprave krila se gomila i odande su padali metci. Pet mornara zaklanjalo se iza Aleksandrovske kolone i kao da su postavljali strojnu pušku.

A dalje je bilo more krovova — tamno crvenkastih, sivih, mokrih, blještavih. Tamo su bile kuće, u kojima su živjeli roditelji te mladeži i u kojima su od njih čekali spasenje. Tamo je vladala tišina. Pogled je htio da u maglovitoj daljini iza grada ugleda vojsku, kako se primiče; sluh je htio da uhvati buku kanonade, da razabere dim vlakova, koji se žure na izbavljenje. Ali naokolo je vladala tišina i taman sumrak pokrivao je polja i vrtove oko Petrograda.

— Drže skupštine... šaptala su mlada usta.

— Kozaci vijećaju i ne idu da spase Petrograd.

XLIV

Dne 30. oktobra postalo je hladnije. S mora je duvao na mahove oštar vjetar. Neva je pocrnjela i valovi se s teškim šumom dizali na mostove, pjenili se bijelim grebenima i bučno se raspadali. Na časove je padala kosa, hladna kiša, a na časove sjalo sunce, prodirući izmedju oblaka i raskrivali se komadi modra neba, a pečalne zrake kao zaplakanoga sunca padale su na vodu, što se pod njima blistala, na kuće, na stazice u vrtovima.

S juga se od desete ure jasno razabirala česta kanonada.

— Buh, buh! čulo se odande.

— Buh, buh, buh, buh! i opet četiri metka i još četiri.

— Po redu udaraju! govorilo se u dvorcu.

— Kozaci napreduju.

I opet iznikoše glasine i opet iznikoše nade.

— Bore se pod Pulkovim.

— Mnogo bliže! Čuje se, da zauzimlju Srednju Rogatku.

— Izmailovska pukovnija uzmakla je u neredu. Kozaci imadu oklopljen vlak.

— Oklopnička divizija krenula je iz Petrograda pod bijelim zastavama, da se preda Kerenskomu.

— Kozaci sedlaju konje i prelaze na stranu Kerenskoga.

Gladna, blijeda, upala, izmorena probdivenim noćima kadetska lica ožive, a oči zasjaju nadom.

— Pričekajte, Ljenočka, i na našoj ulici slavit će se blagdan.

— Sad ćemo se svakako održati!

— Ah, da Bog dade!

Hitci su brujali sve na jednom istom mjestu. Oko dvanaest sati postali su rjedji, a oko treće sasvim prestali. Sunce je zapalo u sivu maglu, a oblaci zastirali nebo, Neva je s dubokim šumom udarala o granitnu obalu. Zajedno sa sumrakom iznikoše strašne glasine:

— Kozaci nemaju municije.

— Kozaci su se iznevjerili i predali se...

Propala je posljednja nada. Pucanje na Zimnji dvorac pojačalo se. Opet su se počeli stiskati po tamnim hodnicima, kriti u donjoj galeriji i podrumima. Opet su se uvlačile teške misli i očaj je obuhvatao mlade mozgove.

— Kerenski se upustio u pregovore.

— Vikželj traži mir i obustavu uzajmične borbe.

— Polkovnikov je utekao.

Časnici su rastreseno prolazili medju kadetima i nisu mogli raspršiti strašnih glasina, koje su nicale čas ovdje čas ondje, nisu mogli odgovoriti na kobna pitanja, jer nisu ništa znali.

Petrograd, obasjan plamenom požara, bio je teško uzbudjen i u tom roptanju mase, trubljenju automobila, koji su se odjednom probudili, osjećala se pobjeda boljševika. Ruke su klonule. Nabojnjače, uzete da budu stavljene u puške, padale su na pod i naboji se prosipavali. Oči, koje su mračno sijevale, činile se mrtvačkima.

Na sobi, u kojoj su zasjedali ministri i dostojanstvenici, čvrsto su bila zatvorena vrata. Do njih su stajali stražnici. Unutri se vijećalo. Katkada bi odande izišao čovjek u tamnom fraku, sijedih vlasi i govorio kadetima, koji su ga okruživali:

— Gospodo, obranimo i zaštitimo čast i dostojanstvo Rusije. Gospodo, umrimo, ali se ne predajmo!

Kadeti su šutjeli. Mračnim plamenom gorjele su im oči. Ruke su grčevito stiskale puške.

— Ako se predamo, nitko ne će biti poštedjen! reče ministar i ode, a nitko nije znao, što su odlučili, što su smislili oni, kojima su svoje mlade živote povjerili ti mladići i te djevojke.

— Na predaju ne smije se ni misliti...

— Sramotno je predati se, govorilo se po dvoranama, hodnicima, stubama i dvorištima. I odjednom se proširi medju braničima porazna vijest:

— Bijela zastava vije se na dvoru — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —

Čitav trg ubrzo se napuni bučnom svjetinom. Iz nje su se čuli oštri poklici komande. Postalo je sasvim jasno, da nema smisla pucati.

Mornari, vojnici i crveni gardisti provale u gustim redovima kroz vrata i stanu se razlijevati po dvoru, puneći ga sa svih strana.

Prasne hitac: — ustrijelio se kadet.

— Spasite! Spasite! čuli su se povici. Mornari su vukli Ljenočku.

— Na carsku postelju s njom!

— Naužit ćemo se.

— Pa koliko ih samo ima ovdje!

— Dobar plijen.

— Spasite!

— Bože!

— Borili ste se, pa dosta.

Po dvoranama, na podu, na posteljama lazaretskim započelo je zvjersko pirovanje. U polumraku vidjele su se skupine od osam i od deset ljudi; čulo se hrapavo stenjanje, teško disanje i ciničke psovke.

— U red, drugovi, stani jedan za drugim! Vadi doznaku na narednikovu brinetku.

Kadete su razoružali i satjerali u dvorište, da ih nekamo odvedu.

— Vuci strojnu pušku, svršit ćemo posao ovdje! vikao je, cereći se, mornar crvena lica, dok su mu oči blistale od radosti.

— To je, eto, Ljenočkina svadba!

— Drugovi, pamtite komesarovu zapovijed: ne dirajte ni u koga! Boljševici ne traže krvi.

— To su neprijatelji naroda!

— Ne govorite! Komesar dolazi.

Mlad časnik u kabanici s naramenicama, sa crvenim prevjesom na rukavu, razmičući ozbiljno mornare, probije se kroz gomilu do kadeta i zapovjedi, da se svrstaju.

— Ne će vam biti ništa... Druže Šlosberg, povedite ih u tvrdjavu.

Noć je protekla u dvorištu tvrdjave kraj kovnice kod Trubeckova nasipa. Kao stado skupili se kadeti, jedni posjedavši, drugi izvalivši se na mokrom kamenu, dok su treći stajali, naslonivši se o zidove. Kod vrata, kraj vatre, skupljali se naoružani radnici. Sitna i hladna kiša sipila je i činilo se, da toj noći ne će biti kraja.

U toj gomili bio je Miša s bratom i Pavlik s Nikom. Uz njih se privijao Vagner blijeda i utanjena djevojačkoga lica. On je poveo Niku na stranu i počeo mu govoriti, ali mu se brada zatresla i mjesto riječi izletio mu samo nejasan zvuk: U-a, a, a, a...

Otkrene se, uvuče zraka u grudi i započne:

— Vi znate... Ljenočka... moja vjerenica. Ja ne mogu duže da živim... U Degtarnoj ulici, u kući broj 28., stan 36., u dvorištu... Moja mati.., ispričajte joj, kako sam umro.

Kadeti su prilazili crvenim gardistima i započinjali s njima razgovor. Crveni gardisti, mladi radnici u crnim ogrtačima, a mnogi i bez ogrtača, u samom kaputu, s nabojnjačama i brzometnim vrpcama stajali su naslanjajući se o puške i zbijali šalu.

— No, gospodo buržuji, dosta ste se nagospodovali.

— Prekjuče smo takovih, kakvi ste vi, na Smoljenskom polju stotinu smlavili.

— Pustite, drugovi, svaki čovjek ima svoje pravo. Pustit će vas. Uzet će vam samo potpis, da se nikada ne ćete oduprijeti sovjetskoj vlasti. Ostanite u životu! Boljševici ne će nikakova zla.

— A kamo su otišli kozaci? pitali su kadeti.

— U Gačinu. Pa i kozake je neki djavo preokrenuo. Samo četiri stotine pošlo je s Kerenskim. Svi su za narodnu vlast!

Kasno u noći doznalo se, da su dovedeni uhapšeni ministri.

— Kraj je, drugovi, privremenoj vladi. U Rusiji upravlja radničko-seljačka vlast. Sad će doći i mir, i hljeb, i zemlja. Vas kadeta ne će nitko dirati, — govorili su crveni gardisti.

Nada, podla i ružna nada da se na koji god način sačuva svoja koža, bacala ih u strašan očaj. Čulo se jecanje silovanih žena i odvratna priznanja kojekakovih podlosti, kojih nikad nisu skrivili, ulazila su u mlada srca. I hvatala ih je muka nesamo

*

od glada. Nekoliko ljudi, ugrijavši se u kutu dvorišta, spavalo je, položivši glavu na mokro kamenje pločnika, da prikupe snage za sutrašnji dan. Medju njima bio je i Miša. U njemu je sve kipjelo od mržnje, a u isti čas stvarala se nesvijesno u njegovoj glavi golema osnova za herojski podvig, što ga mora izvršiti.

Vagner je stajao prislonjen o stijenu, a lice, sa zatvorenim očima, bilo mu je tako blijedo, da se Niki na časove činilo, da je već umro od tuge. Ali se, nažalost, od tuge ne umire.

Tako je protjecala dugačka, mučna, hladna i vlažna noć i svi su znali, da im je to posljednja.

Koliki su htjeli da se oproste sa svojima, da posljednji put vide lice matere, oca, sestara i braće, da ugledaju svoju kuću, svoj stan.

— Što misliš, reče Nika, obrativši se tiho Pavliku, — da li Tanja i Olja štogod osjećaju?

— Strašno je i pomisliti. Olja je u Carskom, a Carsko...

— Bog je milostiv.

— Misliš, da će nas strijeljati?

— Samo da nas ne razapinju na muke!

— Ah, umrijeti, dok smo tako mladi!

— Šuti!... Šuti!...

Javljalo se napokon tmurno, oblačno i vlažno jutro. Vani, u uskoj uličici, s teškom je bukom dojurio teretni automobil i zaustavio se sa silnom bukom. U dvorište udje mlad čovjek blijeda lica u pratnji oboružanih mornara. U ruci je držao papir i revolver.

— Kadeti neka se svrstaju! rekao je odlučno.

Kadeti su se stali svrstavati u dvije vrste. Lica su im bila zemljana, a pogled mračan.

— Sovjetska vlast je pobijedila! započne došljak. — U čitavoj Rusiji uspostavlja se red i Vijeće narodnih povjerenika odredilo je pokloniti život onima, koje su zaslijepili i prevarili bezumni vodje, težeći za reakcijom. Vi ćete na ovom papiru potpisati, da priznajete sovjetsku vlast i da protiv nje ne

ćete ustajati s oružjem u ruci. I bit ćete slobodni. Možete poći kući. Zakunite se na to.

Kadeti su šutjeli. Mnogi su teško disali. U praznim, umornim očima razabirale se suze. Oni, očevidno, nisu shvaćali, što se dogadja.

— Kunem se! začuje se isprekidan bas, — da ću se sav život boriti protiv nasilnika ruskoga naroda i da ću zatrti izdajicu, podlaca i špijuna Lenjina.

— Što? Tko je to rekao? propišti mladi čovjek.

— Ja! stupajući napred reče Miša. — A vi, gospodo, potpisujte papir! Potpis vam je iznudjen, pa ne vrijedi ništa. Moja krv raskinut će vašu zakletvu.

— K stijeni! zapišti ponovo mladi čovjek.

Mornar gurne Mišu s tolikom snagom, da je pao na kamen, no odmah ustao i odlučno prišao k stijeni. Stajao je kraj zida, a njegove velike i sjajne oči blještale su se kao angjeoske oči na ikoni.

— Ta pucajte! krikne mladi čovjek i sam uperi svoj revolver.

— Za Cara i za Rusiju!

Oštro jekne oko deset pušaka. Na blijedom licu izbije odjednom krv u crnim mrljama, oči se zaklope, tijelo klone i sruši se na mokro kamenje, iz kojega je izbijala tamna trava.

— Hulje! Krvnici! krikne Vagner i poleti prema mladom čovjeku, no odmah ga pograbe grube ruke i postave k stijeni.

— Toga ću ja sâm! reče mladi čovjek i, približivši se na jedan korak Vagneru, izbaci mu u sljepočicu tane iz revolvera. — Da živi revolucija! krikne i u nekoj ekstazi nastavi rešetati Vagnerovo truplo.

— No, gospodo! Tko još želi?

Kadeti su stajali bez riječi. Neki su vidljivo drhtali.

— Izvolite potpisivati!

Za pola sata izlazili su iz tvrdjave. Išli su šutke i klonili se da jedan drugome pogledaju u oči. Nutarnja drhtavica nije prestajala; sloboda im nije donijela radosti.

Pod vratima ih prestigne teretni automobil i prisilili da se stisnu uza stijenu. Na automobilu su odlazili mornari. Sjedili su na rubovima daske, a medju njima ležala dva trupa.

Mornar pograbi pušku i ispali metak iznad kadetskih glava. Kadeti nehotice ustuknu pred neočekivanim metkom. Mornari grubo zahihoću.

Iza mosta počeli se kadeti razilaziti i polako odlaziti svojim kućama. Oko njih je vrvjela i bjesnila ulična gomila, lunjali vojnici i čuli se poklici: »Da živi sovjetska republika!«

XLV

Čitavo to vrijeme proveo je Sablin, gotovo ne izlazeći iz svoga stana. Što je mogao da radi? On — general careve svite! Sama njegova pojava dotjecala bi, da razjari i uzbudi vojnike. S početka je pokušao da nadje posla i pošao je vojnome ministru Verhovskomu. Verhovski je potjecao iz dobre porodice, bio je nekad u paževskoj školi, no tamo se zagrijao za socijalna pitanja, bio istjeran iz škole, degradiran na prosta vojnika i odaslan u Turkenstan. No tamo se istakao, postigao da bude imenovan časnikom i stupio u akademiju. On je pripadao ljevičarima, ali po rodu i odgoju bio je »naš« i Sablin se nadao, da će pogoditi zajednički jezik, da se s njim porazgovori. Primanje kod Verhovskoga počelo se demokratski od osme ure ujutro, pa je u to doba bilo Sablinu odredjeno da dodje. U dvorani za primanje na Mojci, — nekad gostinjskoj sobi gospodje Suhomlinove, bilo je razmješteno zapračeno pokućstvo duž stijena. Vidjelo se, da ga se od početka revolucije nije doticala domaćinska ruka i da ga je otiralo tek odijelo posjetnika. Kod Verhovskoga čekalo je na primanje nekoliko vojnika. Zatim je došla nekakva ukrajinska deputacija, da pokaže ministru novu odoru. To su bili visoki, mladi

gardisti — pukovnik, jedan viši časnik, narednik i vojnik, obučeni u neku rusko-francusku odoru, s malinastim generalskim lampasom na hlačama. Namještali su se kao žene pred ogledalom i neprestano zapitkivali: da li im dobro pristaje? Od njih je izbijalo nešto operetsko. Pukovnik se spremao da izrekne Verhovskomu zahvalu za to, što je proveo ideju o uredjenju posebne ukrajinske vojske.

Pobočnik pusti sve njih prije Sablina usprkos toga, što je sâm telefonski odredio Sablinu da dodje u osam sati ujutro.

Kad mu je Sablin to napomenuo, on poskokne i klikne:

— Izvinjavam se, gospodine generale. Ali su ovo deputacije, odbori, odaslanici pojedinih četa i po demoktratskim pravilima moram ih puštati prije nego generale.

Sablin htjede otići, našto se pobočnik uplaši i najavi ga Verhovskomu.

Verhovski, mlad čovjek, sjedio je za golemim pisaćim stolom. Lice mu je izazivalo saučešće. Ma koliko on nastojao da prikaže republikanskoga ministra, ta mu uloga nije polazila za rukom. Htio je da bude dostojanstven, no Sablinovi ordeni i držanje smetoše ga. Bojao se mladog časnika generalnoga stožera, koji je sjedio kraj njega kod stola, vjerojatno komesara ili njegovog pomoćnika, bez kojega Verhovski nije smio ništa da radi. Htio je da bude ljubezan i demokratički grub, htio je pred sovdepskim komesarom pokazati, da on pljuje na generale, i da su njemu svi — »drugovi«, a u isti čas riječ »drug«, primijenjena Sablinu, nije mu nekako izlazila iz grla.

Verhovski izrazi svoje začudjenje, što se Sablin obraća na njega. Nije znao ništa o tome, da je Kerenski odredio Sablina njemu na raspolaganje.

— Takvim bojovnim generalima, kakav ste vi, mjesto je na fronti. Oni su armiji potrebni. Ja ću na

svaki način saznati, što će se odlučiti o vama i saopćit ću vam. Vi živite ovdje?

Sablin mu dade svoju adresu.

— Odlično. Odlično. Sada ima toliko posla. Dobili smo tako teško naslijedje, da ne ćete ostati bez posla.

To je bilo 18. septembra, no prošao je septembar, a već prolazio i oktobar, a Sablina nije nitko uznemirivao u njegovu stanu. Iz kancelarije vojnoga ministra nisu dolazile nikakove pošiljke, a nije bilo ni telefonskih poziva. Lutajući po ulicama, susrećući se sa znancima iz garde i razgovarajući se s njima, Sablin doskora shvati, da i ne može doći nikakav poziv, jer ni Sablin ni oni, koji su svojim shvaćanjem nalikovali na Sablina, nisu bili potrebni Kerenskomu. Njemu nije bilo potrebno da gradi, nego da ruši i rusku vojsku i samu Rusiju. Kerenski je bio vrhovni zapovjednik vojske i mornarice i predsjednik ministarskog vijeća, ali se vladao kao monarh. U glavnom stanu zadržavao se na skokove; za vojsku se nije brinuo, nego se samo poigravao s vojskom i pozirao pred njom. Sablin je vidjao dnevno (naročito je polazio, da to vidi) kako se goleme skupine vojnika od jutra natiskuju na Aleksandrovski trg. Sva obala Fontanke i prostor kraj trga bio je siv od njih. Tu su javno vojnici prodavali državno vojničko odijelo, kupovali gradjanske »trojke«, tu se presvlačili i u skupinama, s uprtnjačama na plećima, jurili na željezničke stanice. Demobilizacije vojske nije nitko proglasio, no ona se već samovoljno razilazila, na očigled svima.

Sve željeznice bile su prepunjene vojnicima. Vojnici su zahtijevali od željezničkog osoblja otpremu, sastavljali su vlakove, pa sprečavajući promet i izvrgavajući se sukobima, vozili se, kamo su htjeli.

Sablin je katkada jutrom vidjevao na Marsovu polju kukavne vrste vojnika na vježbi. Po čitave sate stajali su, ne radeći ništa, ljuštili sjemenke i šalili se. Jednom je Sablin opazio na polju švadronu svoje pukovnije. Obučavala se jedna švadrona. Konji su bili mršavi i blatni. Sablin nije nikada vidio u takovu stanju konjâ svoje pukovnije. Ljudi su se tresli na sedlima, sve je bilo blatno, zardjalo.

Mlad časnik, grof Kongrin, stajao je nedaleko od vojnika. Sablin ga je poznavao. Pristupi k njemu i zapita ga, zašto ne obučava vojnike.

— Ah, vaša preuzvišenosti, odgovori kornet Kongrin uzbudjen, — ta oni me i tako ne slušaju. Danas je i to, što ostaju na okupu, pravo čudo, a sam odbor odredio je obučavanje.

Vojnici ne slušaju časnike, niti priznaju generale — to je, eto bio sistem uprave vrhovnog zapovjednika Kerenskog, koju je oduzeo generalu Kornjilovu u ime spasavanja ne Rusije — o Rusiji nije bilo nigdje ni govora — nego revolucije.

Novine su bile pune revolucije i odredaba vojničkih odbora i skupština, odredaba zbornih i divizijskih odbora.

»Odbor Tmutarakanske pukovnije odredio je da se produži rat s neprijateljem do pobjednoga svršetka u potpunom suglasju sa saveznicima. Sramota izdajicama i bjeguncima, koji ostavljaju drugove u rovovima!«

»Odbor N-ske divizije odredio je, da se u divizijske pukovnije uvede revolucionarna disciplina i da se medjusobno kao drugovi pozdravljaju«.

Uporedo s tim, boljševička je stranka kraj neradinosti vrhovnoga zapovjednika sjeverne fronte, Čeremisova, izdavala u Pskovu novine »Okopna Pravda«, gdje su se štampali članci, da bi trebalo sklopiti mir s Nijemcima bez aneksija i kontribucija, da se mora demokratizirati vojska i da se časnici biraju.

Kerenski i Vijeće vojničkih i radničkih izaslanika radili su u potpunoj suglasnosti. Kornjilov je u Petrogradu sastavio treći konjanički vojni zbor, koji se sastojao od pouzdanih i odlučnih ljudi. Nekim ljudima zdravih pogleda pošlo je za rukom nagovo-

riti Kerenskoga, da taj zbor ostavi u blizini prestolnice »za svaki slučaj«. No započeo je sistematski boljševički rad i zbor su postepeno razvukli po švadronama i po satnijama i razbacali ga po estonskoj, livlandskoj, kurlandskoj, vitepskoj, psovskoj i novgorodskoj guberniji, gdje su se kozaci, raspali, izgubili disciplinu i prestali se pokoravati.

Sablin je sve to vidio. Nekakva jaka ruka pripravljala je Rusiji potresan udarac i nikoga nije bilo, tko bi mogao odvratiti taj udarac. Da li je to bila ruka njemačkoga generalnoga stožera, koji je bez prestanka preko Švedske doznačivao Lenjinu novaca za njegov rad; da li je to bila ruka tajanstvene internacionale, kojom rukovodi sedamdeset mudraca, što spremaju sionsko carstvo djavola, — ili je to bila naprosto glupost Kerenskoga, kojemu je vlast u Zimnjem dvorcu zavrtjela glavom — to je bilo svejedno. Sablin je vidio, da on te ruke ne može odstraniti.

Za Sablina stoga nisu ni oktobarski dogadjaji bili neočekivani. Do njih je moralo doći. On je prezirao generale, kakav je bio Pestrecov, ali je shvaćao, da oni mogu ili ništa ne raditi — »sabotirati«, kako se u to vrijeme govorilo, a kako je radio i Sablin — ili poći skupa s ražnjem u nadi, da bilo od koga taj ražanj odvrati.

Pred očima Sablinovim ubijali su kadete, tukli časnike. Što je on mogao da učini? Samo da umre, samo da i on sâm bude isto tako isprebijen i ubijen. Sablin je znao, da je osudjen na smrt i da je već nastala ona jeremejevska noć, noć časničkoga pokolja, o kojoj su s nasladom govorkali vojnici od početka martovske revolucije. On je shvaćao, da rusko časništvo, a s njim i sva ruska inteligencija polazi na Golgotu patnje, pa je i Sablin išao s njima uporedo. Nije se bojao smrti. Za njega je život odavno izgubio značenje, jer je ona životna ljepota, što je daje porodica, otadžbina, svoja pukovnija, armija, pobjeda i Car, kao simbol svega toga, bila iščupana iz nje-

gova srca, ali on nije mislio umirati kao ovan, kojega vode na klaonicu, kao stoka, odredjena za klanje — on je htio da svoj život dade u borbi i čekao je samo momenat, kad će se ta borba započeti, da u njoj skupo proda svoj život, pa se dotle štedio.

Dana 25. oktobra prešao je crveni barjak nemira u ruke boljševika, te se započeo brzi razorni rad.

Sablin je stanje Rusije često uporedjivao s položajem bolesnika, koji boluje od tifusa. Odlomak privremene vlade bio je doba tifusa, kad bolesnik još hoda, kad ga nesnosno boli glava i kad se na časove javlja buncanje, ali kad okolina još ne osjeća, od kakve bolesti boluje bolesnik. Sada je krvavo buncanje sasvim skršilo bolesnika i strašne su ga prikaze počele gušiti. No iza toga moralo je doći ozdravljenje. Sablin je čekao to ozdravljenje.

A ako dodje smrt?

Sablin nije vjerovao, da bi naciju mogla shrvati smrt.

Sovjet narodnih povjerenika pozvao je 2. novembra u Smoljno učena topnika i akademičara, ravnatelja Mihajlovske topničke škole i topničke akademije, generala Karačana na preslušavanje. Ispitivanje nije dugo trajalo. Na Karačanu nisu pronašli nikakove krivnje. Mornari su ga izveli iz Smoljna, odveli u pokrajnu ulicu i tamo ga zvjerski zatukli.

Na ulici su ubili tri prekrasna mladića Francuza, sinove učitelja francuskog jezika Genglesa. Oni nisu bili ni časnici ni kadeti; kao tudjinci nisu se nikako upletali u rusku revoluciju. Naprosto su ih odvukli k stijeni i u sumraku jesenjega večera postrijeljali po svim pravilima krvničkoga umijeća.

Jedne su hvatali, vodili ih u Smoljno na preslušavanje, izvodili komediju nekakvoga suda, a onda ih vukli u Petropavlovsku tvrdjavu ili na Smoljensko polje i tamo poubijali nekolikim hitcima iz puške; druge su ubijali na ulici, u stanu, u bolnici, u lječilištu; treće su formalno rastrgali — sovjetska

narodna vlast bacala je pod svoje noge svakoga neprijatelja i svakoga otpornika.

Nova narodna vlast imenovala je 9. novembra vrhovnim vojnim zapovjednikom praporščika Kriljenka.

Ruska armija prihvatila ga je, jer je bio narodni heroj toga doba. Sablin se zainteresirao za prošlost novoga vrhovnoga zapovjednika i evo što je doznao.

Kriljenko je bio učitelj historije. Bio je malen, zloban, neskladno gradjen, ružan, žučljiv inteligenat — prava kopija Sablinova znanca Vercinskoga. Nekad je zacijelo kakav časnik uvrijedio Kriljenka, jer je on mrzio časnike i vojničku službu. Na jednoj skupštini, baš kad je Kerenski najjače provodio produbljivanje revolucije, istupi Kriljenko na govornicu, održi patetički govor, skine sa sebe naramenice i odličja i u divljoj ekstazi počne da ih gazi nogama, nazivajući ih žigom ropstva. Egzaltirana i divlja vojnička masa povela se za njegovim primjerom. Stari zaslužni potpraposčici i vojnici, na smrt prestrašeni časnici skidali su sa sebe georgijevske krstove, trgali naramenice i nosili ih Kriljenku pod noge. To je i učinilo Kriljenka narodnim junakom i približilo ga špijunskoj Lenjinovoj družini.

Prva Kriljenkova zapovijed bila je zahtjev, da se po čitavoj fronti razašalju parlamentarci, koji će pregovarati s Nijemcima o miru. Mir su trebali sklopiti sami vojnici preko glava generalskih i preko vlade. Mir su imale sklopiti satnije sa satnijama, bataljuni s bataljunima, pukovnije s pukovnijama...

To je bila takova novost u medjunarodnom pravu, da su i sami Nijemci posumnjali, da bi na taj način mogli doći do mira i odluče potražiti vezu s glavnim stanom, s Mohilevim.

U Mohilevu je iza bijega vrhovnog zapovjednika Kerenskoga automatski preuzeo vršenje njegovih dužnosti njegov glavar stožera, general Duhonjin.

To je bio još mlad, lijep general glavnoga stožera, potpuno ispravan, ali skroman i neodlučan. On se sasvim predao u ruke komesarima, pa je upravljao vojskom preko njih, ili jasnije: potpisivao je tekuće poslove.

On se odupr'o takovu predlogu i nije priznao Kriljenka, a ovaj na čelu mornarskih i latiških krda krenuo prema glavnom stanu s nekoliko vlakova. Išli su polagano, oprezno, bojažljivo. Da su se i najmanje oduprle jurišne Kornjilovske čete, svi bi se ti čopori, zajedno s Kriljenkom, razbježali glavom bez obzira. Ali iza dugih skupština, jurišni su bataljuni oprali ruke i ostali neutralni. Kriljenko se bojao da podje u glavni stan, pa zato zatraži, da Duhonjin dodje k njemu i da mu donese prijavu u vlak. Garantirana mu je potpuna sigurnost. Uzalud su povjerenici i drugovi odgovarali Duhonjina, da ne podje Kriljenku, nego da se odveze u Černigov, pa su mu u tu svrhu već pripravili i automobil. Duhonjin je držao svojom dužnošću da se pokori novoj vlasti. Trebalo je dakle da bude dosljedan. Onaj, koji je, iznevjerivši se caru, prisegao privremnoj vladi i koji je mjesto Nikolaja Nikolajevića priznao Brusilova, zatim Kornjilova, a onda Kerenskoga, trebao je da prizna i Kriljenka.

Strašan je bio samo prvi korak, kad se iznevjeravalo caru; dalji su već bili laki i nitko nije mislio, da posljednji korak vodi u propast.

Jedva se Duhonjin javio na peronu kolodvora, a svirepi mornari bacili se na njega. S njega skidoše naramenice i rastrgaše ga formalno pred Kriljenkovim očima. Svukli su ga do gola, cinički se izrugali truplu i ostavili ga ležeći na peronu.

Po tijelo ubijena muža stigla je njegova udovica s kćerkom, našto su je vojnici poveli k truplu, rugajući joj se i nakon dugih uvreda predali joj tijelo da ga sahrani...

Umorstvo Duhonjina, izvedeno nečuveno zvjerskim načinom i popraćeno nevidjeno pakosnim ci-

nizmom i pogrdama, svidjelo se vojsci lupeža i izdajica. Svaka se osuda časnikâ ili generalâ objavljivala od to doba s ciničkom porugom: — »Primite novo imenovanje: u stožer generala Duhonjina«...

Sablin je sve to znao. Znao je, da se i sam nalazi medju »osudjenima u stožer generala Duhonjina«. Po savjetu Petrova, koji mu je ostao vjeran, iako je služio »u osobnoj Lenjinovoj garaži«, Sablin se preselio iz svoga stana i potucao se odsad s mjesta na mjesto noćeći kod znanaca, a najvećma kod Macneva, katkad u praznom stanu kneza Rjepnina ili u stanu Gricenka ili Marije Fjodorovne Morgenstern.

Lični njegov život završio se.

XLVI

Što radi Rusija?« često je mislio Sablin prije spavanja, bilo na naslonjaču u gostinjskoj sobi, bilo na otomanu u kabinetu, bilo na mekim perinama u posebnoj sobi kod Marije Fjodorovne, koja mu je s ljubavlju spremala postelju, pa bila spremna i da sagriješi s njim. »Što radi Rusija?« I morao je da odgovori sâm sebi: »Ništa nije s Rusijom. Buči po gradovima i selima, uzbudjuje se crvenim barjacima, proglašava samostalne rupublike i sprema se na izbore za ustavotvornu skupštinu«.

Rat traje, a ipak nema rata. Jedni ljudi sjede u rovovima, premda znaju, ako Nijemci počnu napredovati, da će uteći; drugi ozbiljno i mirno odlaze kući, vuku sa sobom oružje i spremaju se, kako će s oružjem otimati tudju zemlju i dijeliti je medju sobom. A po čitavoj Rusiji bile su izvješene objave, popisivali se birači, stranke se klale medju sobom, hvalile istaknute kandidate, obećavajući zlatna brda, mliječne rijeke i medene obale.

»Kako mi je žao«, mislio je često Sablin — »što je ujak Obljenisimov otputovao. Da li bi on sada bio zadovoljan, ili bi bučao i vikao: — Kod nas je upravo kao u Engleskoj«.

Svi su govorili, da će na izborima proći »es-eri« i boljševici. Drukčije nije moglo ni da bude. K žarama su se spremali s oružjem u rukama i glasno izjavljivali: »Tko nije s nama, taj je protiv nas. A tko je protiv nas — u stožer generala Duhonjina!«

Dana 14. novembra gurali su se izbornici k žarama, a vojnici, koji su stajali pokraj birališta, ismjehivali im se i govorili: »Ne ćete vi vidjeti ustavotvorne skupštine. Sada je naša vlast«.

I to je rušilo poštovanje i vjeru u ustavotvornu skupštinu. Nazivali su je naprosto »ustavotvorkom« i malo su se brinuli za to, tko će biti izabran. Najmanje se za to brinuo general Sablin. Sjetio se, kako mu je još 1905. govorio upravitelj tvornice, gdje je stajao sa zaštitnim vodom, da je sveopće, izravno, jednako i tajno pravo — samo stupica. Nije naime bilo »sveopće«, jer k žarama nije došla golema većina: bojali su se boljševičkih vojnika; nije bilo »izravno«, jer su gradovi bili prenapunjeni novim vojnicima, kojima ništa nije bilo sveto; nije bilo »tajno«, jer su stranke pripravljale i razašiljale naštampane listine i gotove omote, pa se dobro moglo znati, tko glasuje za koju listinu, a napokon nije bilo ni »jednako«, jer su boljševici već razvili teror u potpunom opsegu, pa su se mnogi bojali glasovati protiv njih. Bila je to komedija, a ne izbori.

Sablin nije pošao na biralište i nije predao svoga glasa. Nije pošao po uvjerenju. Za pojedina lica, — on bi možda našao, koga da bira, ali glasovati za čitavu listinu, nije mogao. Najviše mu se svidjala kozačka listina, koja je počinjala s Kaljedjinovim imenom, ali kad se Sablin raspitao za ostala imena, pokazalo se, da su dalje bila lica, koja u potpunom opsegu paraliziraju Kaljedjinova nastojanja. Pošteni, blagorodni ljudi, koji su ljubili otadžbinu, povukli su se. Jedni od skromnosti, drugi od straha, pa se u ustavotvornu skupštinu natiskivala rugoba i djavolje mračne sile, da razaraju, a ne da obnavljaju Rusiju.

Sablin se nehotice sjetio knjige o masonima. Da, na najviša mjesta, gdje se odlučuje o sudbini Rusije, uspinjali su se karijeristi izmedju advokatâ, neurastenici, alkoholici, kokainisti i naprosto mračni elementi, spremni na svaku gadariju.

Pred tri godine, prije rata misleći o državnoj Dumi, stekao je Sablin uvjerenje, da u Rusiji nema ljudi. Veli se: — rat stvara heroje. Ovaj rat nesamo da nije stvarao heroje, nego ih je upravo uništio. U njemačkom ropstvu umro je hrabri general Samsonov. U Bihovskoj tamnici napatio se žestoki patriot Kornjilov. Otišao je u mirovinu vatreni i pošteni grof Keller, ustrijelio se Krimov, ubijen je hrabri, ispravni i pošteni Karpov. Tko je ostao? Ostali su i buče još negdje i kostriješe se oni, koji su izdali Cara, oni koji su danas nosili carske inicijale i bili kao djeca sretni poradi imenovanja u svitu, ili za generalnog pobočnika, a sutra su, da ugode ulici, skidali sa sebe inicijale, omotavali se crvenim platnom i svoje govore započinjali drzovitim riječima: — »Ja sam demokrat i prijatelj naroda. Moja ideja je — narodna vlast. Ja sam socijalist i revolucionarac«.

»Zar njih da biram, koji su spremni svaki čas da mijenjaju svoja uvjerenja? Njih, koji traže, odakle dopire miris pečenja i koji su spremni da prodadu čast i dostojanstvo Rusije?«

Rana je bila strašna i Sablin je u ta tri mjeseca posijedio i ostario za dvadeset godina. Ostao mu samo još mladenački, vitak struk, držanje staroga vojnika, a sive oči su mu gorjele sjajem čvrste volje.

Naokolo se žurila gomila. Ljudi su se veselili kao nigda. Kinematografi bili su puni naroda. U kazalištu su se davale predstave. Marija Fjodorovna dnevno je davala koncerte, a to veselje u vrijeme, kad su pred živežnim dućanima po čitave sate stajali dugi redovi, da dobiju funtu kruha, kad već nije bilo šećera, kad je meso postalo rijetkošću i kad je

polovica dućana imala zakovane prozore, veselje se činilo kao pir u doba kuge.

Vlada je nastojala, da podjednako i pravedno razdijeli živežne namirnice. Ali sav narod, ozgo do dolje, bio je nepošten; otkrile se mogućnosti, kako da se potajno dobije i brašno i druge namirnice; pojavila se protekcija i svatko je vukao k sebi, što je mogao, skupljajući zalihe za crne dane. Svatko je osjećao i shvaćao, da dolaze crni dani.

Sovjetska vlast stavila je svoju ruku na svu imovinu. Započele su se pretrage, revizija bankovnih safova, a zajedno s tim počelo se i sveopće, nesuzdržljivo pljačkanje. Čitave imovine od zlata, briljanata i vrijednosnih papira premetale se iz jednog džepa u drugi. To se činilo sasvim drzovito i nesuzdržljivo, posve javno. Da se spasi makar samo jedan dio imovine, trebalo je dati komesaru golemo mito, a isto tako crvenoj gardi i odboru sovjeta. Ako je Lenjin, — glava vlade! — uzimao mito od njemačkoga cara za izdaju Rusije, kako onda da mita ne uzimlju komesari i ostali poglavari narodno-seljačke republike? Uzimalo se kao nigda i razvrat činovnika u to je vrijeme dosegao nečuvenu visinu.

Sablin je stalno čitao evandjelje. U svakom novom dekretu vidio je potvrdu Spasiteljevih riječi i osjećao je, da se približuje svršetak. On je čekao Antikrista.

XLVII

Pismo od Tanje... Donio ga Petrov, kojemu ga je predao neki vojnik, koji nije htio da kaže svoje ime. Mila djevojka smjestila se u Tobolsku. Ona šije i pere rublje. Šije košulje onim vojnicima, koji čuvaju Cara, ona pere rublje carskoj porodici. Na taj način može da sazna sve, što se dogadja u Tobolsku, u »ulici slobode«. Tanja ni na čas ne gubi vjere, da

ruski narod shvaća zločinstvo, što ga čini i da će osloboditi i povratiti na prestolje svoga zakonitoga cara. No djevojka postaje nestrpljivom. Ona se boji za sigurnost carske porodice. Progone ju krvava prividjenja francuske revolucije.

»Tata«, pisala je Tanja — »treba da se žurite, treba nešto uraditi, nečega se latiti. Već sam ti pisala, da sadašnjega careva života i života carske porodice ne mogu drugačije nazvati nego tihim užasom. Kad uporedim prošlost s onim, što se sada dogadja, vidim, da se prije moglo živjeti, dok se sada više život ne da ni zamisliti poradi tisuća uvreda, pogrda, odvratnih i grubih preuzetnosti.

»U mjesecu septembru stigli su u Tobolsk povjerenik Pankratov i njegov pomoćnik Nikoljski. Sakupili su vojnike i objavili im, da su oni pripadnici socijalističko-revolucionarne stranke, da su za narod i za narodnu vlast i da ne mogu dopustiti, da car i u progonstvu živi kao car. Pankratov je za političko zločinstvo petnaest godina sjedio u šliselburškoj tamnici, a iza toga je dvadeset i sedam godina proveo u progonstvu u jakutskom kraju. »Kako su oni postupali s nama, tako ćemo i mi postupati sada s njima«, govorio je Pankratov. I Nikoljski je prognanik iz jakutskoga kraja, grub i naprasit, neotesan seljak krvničkih navika. Nikoljski je vikao na carevića i nazivao ga ružnim riječima. Bijedni mladič boji se sada da izadje iz svoje sobe, boji se da ne susretne toga odvratnoga čovjeka. Tata, — oni idu za tim, da otruju život carskoj porodici čitavim nizom takovih sitnica, koje duboko ranjavaju osjetljivo srce.

»S dopuštenjem privremene vlade bilo je za carsku porodicu poslano vino San Rafael. Pankratov je to opazio i razbio boce svojim rukama.

»Vojnici, s kojima se prije kojekako dalo izići na kraj i u kojih je bilo preostalo neko čuvstvo starog poštovanja prema caru, postali su nesnosni.

»Tata, ja sam se mnogo nagledala vojničkih grubosti u carskoj porodici poslije revolucije, ali nikad, nikad nisam mogla pomisliti, da bi naš ruski vojnik mogao pasti tako nisko.

»Caru i carici bilo je zabranjeno ikuda izlaziti, osim u crkvu. Nitko iz naroda nije bio puštan u crkvu, kad se tamo molila carska porodica. Carica se nazivlje uznicom. Jedino mjesto, gdje Car i njegova porodica mogu biti na zraku, jest dvorište. Tamo je Car pilio drva, velike kneginje ljuljale se u ljuljaškama, a sada su napravili brijeg od snijega. Vojnici, po naputku Pankratova i Nikoljskoga, počeli su na daski ljuljaške koješta nepristojno pisati, a brijeg su uništili.

»Ovih dana držali su skupštinu, na kojoj su zaključili, da Car ima skinuti naramenice. Tata, ti znaš, što za svakoga od vas znače naramenice! Caru su one još draže, jer je na njima monogram njegova oca. U najgrubljem i najnepristojnijem obliku izjavili su vojnici taj zahtjev Caru: — »A ako ne skineš«, vikali su, — »mi ćemo ih silom s tebe strgnuti«.

»Tata, Car sada hoda u bluzi. Sva lica, koja su živjela u kući Kornjilova, preseljena su u gubernijsku kuću, pa je tamo postalo tijesno i neudobno. Sada su zabranili Caru i njegovoj porodici pohadjati crkvu. Dopušteno im je tek bogosluženje kod kuće i to pod nadzorom vojničkih izabranika.

»Tata, kakvi su ti izabranici! Jučer je svećenik u molitvi spomenuo svetu caricu Aleksandru, našto su ga vojnici zaustavili grubim riječima i podigli galamu. Nisu znali, što rade. A ja sam, tata, kad su mi o tom pripovijedali, mislila, da je ipak čista istina: — ona je sveta. Sve što se dogodilo u prošlosti, sve je iskupljeno današnjim mukama i nastat će dan, kad će je ruski narod spomenuti medju svetim svojim ugodnicima.

»Što ja to pišem ... Moje se misli zapleću. Zar su današnjoj carici dosudjene one strašne muke, što ih je podnijela sveta carica? Zar će se pojaviti Georgij Pobjedonosac na bijelom konju, da smrvi glavu zmaju? Zar će se ponoviti divna legenda sv. Geor-

*

gija Pobjedonosca i carice Aleksandre? I kakav je to zmaj, koji je zarobio našu zemlju? Strašno je to, tata!

»Ja sjedim u malenoj sobi nedaleko od njihove kuće i šijem uz petrolejsku svjetiljku. Naokolo vlada hladna, surova, sibirska zima. Po ulicama leži dubok snijeg i kroz njegove, kao šećer bijele slojeve, ugažene su tvrde i uske staze. Hladno je, tata. Kad tkogod prodje ulicom, snijeg tako škripi, da se čuje u moju sobicu. Stara baka, moja domaćica, sjedi u susjednoj komorici. Mačak mi se popeo na koljena i ležeći lijeno poledjice, prebacuje mekom šapom klupko konca. Kod mene je lijepo, tata, a kako je njima?

»Tata, njima više ne šalju novaca od privremene vlade. Mi obilazimo po Tobolsku i sabiremo novac od trgovaca i seljaka. Inteligencija ne daje ništa. Tata, ruski Car živi o Kristovoj milosti! Ali on to i ne zna, jer mi sve krijemo pred njim.

»Nova vlast — ja ne znam, tata, kakva je, ali očito gadna vlast, odredila je telegrafski, da ne kani uzdržavati carsku porodicu. Otpušteno je desetero služinčadi, a šećera im daju samo pola funte po glavi. Nesnosnim moralnim patnjama dodali su još i tjelesne muke!

»Tata, ja mislim, da se to ipak ne smije dopustiti! To je sramota, koju ruskom narodu historija ne će nikad oprostiti! Tata, poduzmite štogod, radite. Tata, ja radim što mogu. U mene se zaljubio vojnik ovdašnje straže. Nije lijep, malen je, krivonog, lice mu je izrovano kozicama, nos tubast, usta velika s dugačkim pokvarenim zubima, ružno zaudara, glup je, ali je dobar... Tata, ja sam obećala, da ću poći za njega, ako oslobodi Cara i njegovu porodicu! On sad samo o tomu misli.

»Tata, ali vi tamo u Rusiji treba da nešto radite. Vi, generali, obasuti njegovom milosti. Treba raditi skupa sa saveznicima. Zar će oni Caru tako naplatiti nepokolebljivu vjernost svojim obećanjima? Što radi engleski kralj Gjuro i carica Aleksandra? A što Poincaré i Foch? Zar su oni nemoćni i zar ne mogu zapovjediti šačici židova, koji upravljaju Rusijom, da puste Bogom ovjenčana cara i da ga ne muče?

»Tata! dragi, rodjeni, pošteni moj tata. Sva je moja nada u tebi. Ali treba da se radi. Ako se ništa ne radi, ne će se ništa ni izvesti...«

Sablin dozove Petrova i upita ga kako je izgledao vojnik, koji mu je donio pismo. Izašlo je: — neugledan, krivonog, lica izrovana kozicama, tubasta nosa, velikih usta, ružan.

»Razborita djevojka!« pomisli Sablin. »Ona ima pravo. Treba raditi. Raditi, a ne čekati!«

XLVIII

Nejasna glasina. Kao tutanj iz podzemlja, upravo kao šapat iza zida: kod atamana Kaljedjina na Donu sve je po starom, potpun poredak. Disciplinirana vojska, žandari na postajama, vlakovi opće prema voznom redu, mir i red. Kornjilov je na nepoznat način oslobodjen iz bihovskoga zatočenja. Došao časnik generalnoga stožera i komesar s pismenom odredbom, da ga puste i pustili ga. Odredba je tako dobro patvorena, da nitko nije posumnjao u njenu originalnost. Kornjilov, okružen svojim vjernim Turkmenima, kreće preko stepa na jug. Njemu se pridružuju kadeti i časnici. Na jugu stvara se iznova ruska armija i ta armija oslobodit će Rusiju od boljševičkog nasilja!

To je Sablinu pripovijedao Jermolov, zatekavši ga kod Marije Fjodorovne Morgenstein. Ispripovjedio mu je sve.

— Valja pobjeći, vaša preuzvišenosti, rekao je Jermolov. — Tamo će i za vas biti posla. Vaše će ime privući i vojnike i časnike.

Sablin se zamisli.

»Da«, pomisli on. »Treba stvarati. Treba uspostaviti stare pukovnije i Rusima povratiti savjest«.

Bilo je odmah odlučeno krenuti u Rostov, a dalje, što Bog dade. Jermolov je obećao, da će otputovati napred, pogledati, navratiti se Kaljedjinu, dogovoriti se s njim, potražiti Aleksejeva i s obaviješću dočekati Sablina u Rostovu. Braća Poležajevi krenut će zajedno sa Sablinom i biti njegova straža, ali će se držati postrance i kao nepoznati povest će sa sobom i Olju, koja će poći u Smoljni zavod, koji je upravo otpremljen na jug.

— I ja ću s vama, reče odjednom Marija Fjodorovna. — Kad budete putovali s damom, Aleksandre Nikolajeviću, svraćat će se na vas manja pažnja. Vi ćete biti tek »buržuj«, kakvih sada mnogo putuje, da traže sreću na jugu, a ako podjete sami, bit ćete proturevolucionarac i ne ćete se moći ukloniti velikim neugodnostima.

— Putuj dakle i ti, Musja! gledajući u velike pečalne, modre oči svoje prijateljice, reče Gricenko. — Ti imaš pravo. Vrlo si razborita žena.

— A što ćete tamo raditi? upita je Sablin.

— Rostov je veseo grad, pa ću tamo uvijek naći zaradu. Možda ću stupiti u operetu. To je odavna bila moja želja.

— A ti, Pavle Ivanoviću? upita Sablin.

— Ja ću ostati ovdje. Imam, Saša, staricu majku od osamdeset godina, pa kako da je ostavim? Proživjet ću nekako. Ja sam s Macnevim odlučio tavoriti nekako do kraja. Ta o proljeću možda će već i Kaljedjin biti u Moskvi, a i ti ćeš s Kornjilovim doći bliže. Osim toga, mnogo se pouzdajem u Nijemce. Ne će nas sada prvi put Varjagi oslobadjati. Neka dodju i neka knezuju i vladaju nad nama!

Sablin podje u poslovnicu medjunarodnih spavaćih vagona. Ali nije bilo lako dobiti kartu za Rostov. Sva mjesta, za sve dane do drugoga februara, bila su prodana. Poznati blagajnik, koji je već više puta prodavao Sablinu karte, reče mu: — »Raspitkujte se kod nas svaki dan. Možda će se slučajno naći kakvo mjesto. Dogadja se, da se netko predbilježi, a onda se predomisli i mjesta ostanu prazna. Nego, dopustite, da vas zabilježim pod tudjim imenom, jer vas traže. Izmislite nekakovo ime!«

— Morgenstern! bez razmišljanja reče Sablin.

— Dobro. Ime je švedsko. Tako će biti najbolje. »Drugovi« se još boje tudjinaca. Vjerujte, da nas zasad spasava samo to, što je na vagonima napisano: »Compagnie Internationale«, pa drugovi misle, da smo u nekoj vezi s njihovim novim bogom, internacionalom, i puštaju nas na miru.

Možda će mi, mislio je Sablin, — Musja Gricenkova doista donijeti sreću. Ona me iskreno, sveto ljubi, a ljubav je najveća sila.

Mjesto se doista slučajno našlo dne 22. januara. Ali onaj isti blagajnik obratio je Sablinovu pažnju na to, da vlak ne će poći dalje od Liske, jer se čuje, da su kod Liske bojevi. Kozaci se biju s boljševicima. Blagajnik nije znao za potankosti. U novinama se nejasno pisalo o proturevolucionarnim pothvatima atamana Kaljedjina i o tom, da su svi dužni prihvatiti za oružje i braniti zemlju i mir od generalâ, kapitalista i kozaka. Bile su to kratke obavijesti stožera vrhovnog zapovjedništva sa značajnim natpisom: — »Na nutarnjoj fronti«.

Na tu nutarnju frontu žurio se Sablin i njegovo srce kucalo je mladenački kao nekad u očekivanju boja i pobjede.

XLIX

Do Moskve su putovali sretno. Marija Fjodorovna i Olja Poležajeva u ženskom odjeljenju, Sablin s Pavlikom i Nikom i s bogatim rostovskim židovom Kappelbaumom u drugom odjeljenju. Vagon je bio pun, hodnici krcati časnicima i vojnicima tako, da se nisu mogla otvoriti vrata, ni proći u praonicu. U praonici bilo je razbijeno staklo, nije bilo vode, a tri »druga« drugarski su hrkala na podu pod umi-

vaonikom. Kad ne bi bilo tih sitnica, moglo bi se zaboraviti na to, da putuju poslije revolucije. U odjeljenju je bilo čisto, postelje prekrivene svježim rubljem, a električno svijetlo jasno je gorjelo.

Sablin je bio odjeven u krznenu kabanicu s krznenim ovratnikom, a na glavi je imao meku kapu od dabrovine, koju mu je pozajmio brat Varvare Dmitrijevne Macneve, pa ga je Kappelbaum držao za trgovca. I Pavlik i Nika bili su takodjer u gradjanskom odijelu. Vojnici, koji su zabasali u hodnik medjunarodnoga vagona, osjećali se smetenima i ponašali se pristojno.

U Moskvi je valjalo prelaziti. Izravnih vlakova nije bilo. Trebalo je najmiti izvoščika, koji je zatražio bezumnu cijenu: 25 rubalja; na kurskom kolodvoru imali su se ukrcati naveče i nosač ih upozori, da će mjesta morati zapremati sa skandalima. I doista, čitav sat prije odlaska vlaka vojnici su napunili peron sanducima i torbama, a mnogi imali i puške, pa su, tek što je stigao vlak, nahrupili, daveći jedan drugoga, u vagone i naglo ih napunili.

— I juče su upravo tako nahrupili, pripovijedao je protiskujući se nosač, — bacili su jednu ženu pod kotače. Pregazilo ju. Njima ni do čega nije stalo.

Kao u medjunarodnom vagonu, i tu je vladao red. Vojnici nisu ulazili u odjeljenja, nego su se gurali po hodniku. Zaustavljali su jedan drugoga govoreći, da je taj vagon »inostrani«. Očevidno su čvrsto usvojili načelo, da se »svoje« može otimati i kvariti bez straha od kazne, a »inostranoga« su se bojali, da ne budu možda pozvani na odgovornost.

Bez neprijatnosti stigli su do Voroneža, ali tamo zastanu, a za jedan sat dodje pratilac i reče:

— No, gospodo, kako vam je po volji; ili silazite, ili se vozite natrag. Kozaci se biju pod Četrkovim i ne puštaju dalje.

Sablin, Pavlik i Nika skupe se na vijećanje. Njima se pridruži mlad i energičan rudarski inženjer

Archanov, koji je sjeo na mjesto Kappelbauma, koji se smjestio u susjednom odjeljenju.

Nika je bio za to, da izadju u Voronežu i da preko fronte krenu na konjima. U razgovor se uplete Archanov:

— Oprostite, gospodo, što se usudjujem svjetovati vas, rekao je. — Učinite, kao ja. Kamo putujete? U Rostov?

— U Rostov, odgovori Sablin.

— No eto. I ja u Rostov. Vratit ćemo se do postaje Grjazi, gdje ćemo sjesti u caricinski vlak. U Caricinu je mirno. Iz Caricina krenut ćemo do Torgove, a odande novom prugom u Rostov.

— A zašto ne bi na konjima? upita Nika.

— Zar vi niste časnik? upita Archanov, gledajući oštro Niku.

Nika se smeo.

— To jest, bio sam časnik, odgovori.

— Svejedno. Past ćete u ruke crvene garde, pa ćete zlo proći. Osim toga je s gospodinom vlastelinom, — klimne on glavom prema Sablinu, — dama, a s vama gospodjica. Sada je zima, koje ćete se još dosta nauživati na putu, a ovako ćemo u svemu izgubiti samo jedan dan.

Pavlik pristane uz Archanova, dok je Sablin samo šutio, ali je bilo jasno, da ni on nije želio stići na frontu u buržujskom odijelu i započeti svoje putovanje kao boljševički zarobljenik. Odluče dakle da ostanu u vagonu.

Rano ujutro izadju u Grjazima i počnu iščekivati vlak za Caricin. Redovitoga saobraćaja nije bilo, ali na zahtjev vojnika, koji su u golemoj množini napunili stanicu, glavar postaje pristane da otpremi prema Caricinu jedan posebni vlak.

— Vi se, gospodo, ne ćete protiviti, da platite željezničkom osoblju svaki po 30 rubalja, reče Archanov, — dat će nam čišći vagon, pa ćemo sa svojim »buržujskim« društvom slavno da se dokotrljamo do Caricina.

Svi pristanu. Kappelbaum, Archanov i mladi brzojavni činovnik preuzmu intervenciju i nakon dugog došaptavanja, hotkarenja u željezničarski odbor, počela se stvar udešavati.

— Mi ne uzimljemo mita, druže, — odgovorio je u kancelariji odbora mlad željeznički činovnik na Archanovljevu ponudu, da će platiti vagon.

— Pa ja vam ga, druže, i ne nudjam, reče Archanov. Samo vas molim, da uzmete 400 rubalja, što su ih putnici sabrali u stranačke svrhe kao znak, da buržoazija, koja putuje na jug, simpatizira s vama.

— A znate li vi, koje smo mi stranke? smiješeći se koketno, zapita mlad čovjek.

Mladi čovjek nije shvatio ironije, no laskanjega je umekšalo.

— Dobro, rekao je, — ja ću vam za ovaj novac izdati potvrdu. Stranka doista treba novaca. Prosvjetni ciljevi, ovo pa ono... znate druže, novac je uvijek potreban... Hoćete li mi vjerovati, da odbor sve dosad nije mogao ni da nabavi gramofona. No, molit ću za oproštenje, ne ćemo vam noću naći peći. Inače, naći ćemo vam čist vagončić, znate, onakav, u kojemu se nije vozila stoka.

U sumraku zimnjega dana dovuku vagon, koji je bio odredjen za prevoz ugljena. Ne bi se, dakako, isplatilo, da im smeta sitnica, kao što je prašina od ugljena — i putnici se počnu u njemu smještati sjedajući na svoju prtljagu. Sve naokolo bjesnila je vojnička gomila. Za nju nije bilo dosta vagona, pa opazivši još taj vagon, koji se privezivao uz vlak, baci se prema njemu.

Za ovo pola godine slobodnoga republikanskoga života, Sablin se priučio na vojničke skupštine i na izraze, kojima su se skupštinari služili, pa se zato nije nimalo uzrujavao znajući, da je od riječi i prijetnjâ do čina još daleko, ako masa nema svoga vodje.

Nije ga smelo ni to, što su vojnici napunili vagon i stisnuli buržuje, koji su ga kupili. To se moglo i očekivati. Ljudi su u to doba putovali na krovovima i na spojevima izmedju vagona, pa je prirodno, da nisu mogli pustiti, da ide napola napunjen vagon.

Sablin smjesti, koliko se moglo udobnije, Mariju Fjodorovnu i Olju, a sâm sjedne do stijene i zaveze se u misli, osluškujući tek jednim uhom psovke i izraze, koji su brujali u vagonu. Odmah je opazio mlada vojnika, odjevena bolje od drugih, očito povjerenika ili člana odbora, pa odmah ocijeni njegovo značenje i posveti mu svu pažnju.

Vlak krene. Mnogi su zaspali u vagonu, no Sablin nije spavao.

L

Sjetio se čitavoga svoga života. Sjetio se proljetne »zabave« kod Gricenka, kad se kao mlad kornet zauzeo za služaka Zahara, poslije toga pjevao s Ljubovinom i otpratio Kitty. Onda je on bio bliže Zaharu, Ljubovinu, ljudima svoga voda, nego što je sada, kad je s njima proživio dvadeset i pet godina. Osjećanja i misli svojih konja, Lede i Dijane, svojega Mirabeau-a, na kojem je jahao u danima svoje mladosti, poznavao je bolje nego ono, što misle i proživljuju u svojim nepokretnim mozgovima ljudi.

S Kitty je živio čitavu nedjelju dana, ne odlazeći od nje ni na korak; poznavao je svaki kutić njezina tijela. I sada treba samo da zaklopi oči, pa može da osjeti strastveno podrhtavanje sjećajući se punačkog, ružičastog i gipkog Kittyna tijela, njenih prekrasnih nogu i nježnih mirisavih ruku. Koliko je samo puta, utisnuvši svoje lice u mirisave guste valove zlaćanih vlasi, cjelivao njezin zatiljak. A da li je mislio, da li je znao, što misli, što proživljuje ona u taj čas? On ju je pokvario, iznakazio njen život! pa i ne zna, gdje je ona sada, da li uopće živi ili je umrla. Možda je gdjegod u zabiti preko novina pratila njegove uspjehe, gledala iz gomile, kako on sjedi u kazalištu s prekrasnom Vjerom Konstantinovnom; možda je čitala o njegovoj divnoj konjaničkoj navali,

o rani, o promaknuću i možda je mislila: — »On je moj! On je moj! On je bio moj!«

Ili već davno u zemlji počiva, a prekrasno su njezino tijelo izjeli crvi. Možda leži na strani od drugih pokojnika, kao samoubica? Nisu ga badava progonile u posljednje vrijeme prikaze samoubicâ. Ona se izgubila i utonula u moru ljudstva, kao što tone zrno pijeska, pa se lakše zrno pijeska, što ga ocean otkine na dalekom sjeveru, sastane sa zrnom, otkinutim u žarkoj Africi, nego što bi se oni sastali gdjegod na zemlji.

Koliko je vojnika prošlo pokraj njega! On ih je poznavao po imenima, učio ih, razgovarao se s njima i prozreo njihovu dušu, prozreo njihov strašni nagon za rušenjem. Sablin je držao, da je sreća u stvaranju, no ako je sreća u stvaranju, onda ima i u rušenju neka bolna nota naslade.

U tom se času sjeti Marusje. Nikada se nije tako bolno nasladjivao ženom, kao u dane svoga odnosa s Marusjom. Razorio je njezino tijelo i njezinu dušu. Preokrenuo je čitav njezin svijet i sva njezina shvaćanja. Ona je plakala, izgarajući u djevičanskom stidu, a on ju je silio da stoji pred njim gola s podignutim rukama i nasladjivao se, kako joj se rumenilo stida obasipalo po vratu, po grudima, kako joj je zalijevalo čitavo tijelo, koje je postajalo blijedo-ružičastim. Ona je trpjela, a on se nasladjivao. A što onda, ako nasladjivanje ide i dalje? Što onda, ako je naslada gledati muke čovjeka i njegovu polaganu smrt? Ta ljudi polaze da gledaju smrtnu kaznu; čitave godine pohadjaju cirkus, da gledaju krotitelje divljih zvijeri ili kakve očajne gombače, da bi dočekali čas njihove smrti i uživali. Treba da se samo štogod dogodi na ulici, treba da konji ili vlak koga obori, pa žedna masa odmah pojuri da gleda ostatke raskomadana tijela, da gleda muku i patnje.

Smrt i život dodiruju se u posljednjem grču nasladjivanja, koje daje život novom biću, a upravo tako i u posljednjem grču tijela, koje ostavlja život,

a u jednom i drugom ima nešto zajedničko. Žena, koja radja, muči se i često umire. Život i smrt prepleću se u grčevitom zagrljaju...

Svanjivalo je. Na otvorena vrata vagona prodirao je svjež zrak, donoseći miris proljeća; mirisalo je po otopljenom snijegu, trulom lišću i jakom mirisu zemlje, vode i zraka, napunjena ozonom.

»Život i smrt prepleću se u grčevitom zagrljaju...« pomisli Sablin iznova i sjeti se sumraka jesenskoga dana, čiste bijele postelje i na njoj duboko u jastuke utonula fina lica, koje mu je nekad bilo tako drago, a pokraj njega u naslonjaču, medju hrpom krpa, crveno, kao pauk dijete, koje nemoćno maše ručicama. I nožicama...

»Moj princ!... Moj princ!...« dopre do njega iz neke daljine.

Sve je to bilo! Bilo, pa prošlo. Nestalo je Ljubovina, nestalo Koržikova, a gdje mu je sin Viktor?

Marusju je progutala smrt pred njegovim očima, a oni žive negdje, ali Sablin ne zna o njima ništa, i tko zna, hoće li ikada što doznati?

Tout passe, tout casse, tout lasse!...*)

U tome je snaga, u tome je smisao, u tome mogućnost života.

Sve prolazi!...

Prolaze patnje, prolazi i radost, nasladu izmjenjuje bolest, oštru bol tupa. Život se zamjenjuje smrću... Smrću... Da, i smrt prolazi i nastaje nešto novo, čega mi ne znamo, kao što ne znamo ni to, što će zamijeniti osjećaje sadašnjega časa, sadašnjega trena, četvrtine trena, hipa. Proći će i boljševizam, minut će svi užasi ruskih nemira, no staro se ne će povratiti, — ne će biti više staroga Gricenka, njegova Zahara, Ivana Karpovića. A zašto ih ne će biti?

Sjeti se poslovice: — plus ça change, plus ça reste la même chose.**)

---

*) Sve prolazi, sve propada, sve postaje dosadno.

**) Što se više nešto mijenja, sve više ostaje isto.

Crven pauk, koji se nemoćno micao u hrpi krpa na šliselburškoj strani, odrastao je. Njemu mora da je sada upravo toliko godina, koliko ima evo ovaj vojnik. Kako mu je krasno, fino, a u isto vrijeme i odvratno lice. Zašto me samo toliko gleda? Da li me poznaje? Možda je gdjegod služio sa mnom? Tko je on? Šofer, motociklist, radiotelegrafist, pisar? Njegove otmene i njegovane ruke tako me čudno sjećaju nečije druge ruke. Čije? Čije? U obrvama, mrko skupljenima, krije se nešto začudno umiljato, što se tako malo podudara sa čitavim njegovim odvratnim izgledom. Gdje sam ga samo vidio, gdje sam se sreo s njim?

Što hoće od mene? Zašto su se skupili iza vagona vojnici, koje je on dozvao? Po što ide k meni?

— Niste li vi general Sablin? začuje Sablin pitanje, upravljeno na njega, a glas mu se pričini muklim, kao da dolazi iz neke daljine. Kao da su mu začepljene uši. Ovako se čuju glasovi, kad zaroniš duboko u vodu i kad voda zalije uši.

»Tako eto!« pomisli Sablin. — »Došao je, eto, i moj red da podjem na muke i patnje. Da podjem i da postanem jednak onim velikomučenicima časnicima, pred kojima se u poštovanju duboko sagibam«. No isti čas se u njemu ustremi život i on naglo i nervozno spusti ruku u džep, gdje je imao browning i jedva vidljivom kretnjom velikoga prsta premakne zapor.

— Vas pitam! drekne vojnik, pružajući ljutito ruku prema Sablinu.

Naokolo nastane potpuna tišina. Sablin je čuo, kako kaplje voda na šupljikavi snijeg i probijajući ga kako šušti po lišću. Pane jedna kaplja, zatim druga.

»Tako eto!« sune opet Sablinu kroz glavu i odmah mu srce doda: — »Sve prolazi, pa će proći i to«.

— Da, ja sam general Sablin! reče Sablin mirno, — što hoćete od mene?

On nije čuo, što je poslije njegova odgovora rekao mladi vojnik gomili pred vratima vagona, nego

je razabrao samo, da je izrečena užasno podla kleveta i da su joj vojnici povjerovali i bili spremni da mu sude. Sablin je odviše dobro poznavao psihologiju gomile i vojnika, a da bi se prevario.

»Nije još sve propalo«, pomisli, izvadi iz džepa revolver i prijeteći njime, baci se medju vojnike. Nije se prevario. Gomila se razmaknula pred njim, pa iako je morao da se protiskuje kroz nju, nitko mu nije oteo iz ruke revolvera, nitko nije digao ruke na nj i Sablin spretnim skokom preskoči jarak i potrči širokim koracima po rahlom snijegu u šumu.

Sablin je imao četrdeset i tri godine, ali se čitavoga svoga vijeka bavio gimnastikom i služio kod čete. Bio je jak i spretan. Domala je osjetio, da vojnici, koji su pojurili za njim u potjeru, trče teško i nespretno i da ga ne će stići. Hitci, koji su odjeknuli za njim, promašili su. Sablin nije razabrao ni zviždukanje tanadi. Počeo je da bježi mirnije, birajući smjer. Znao je, da vojnici ne će daleko odmicati od vlaka, a znao je i ako strojar krene vlak, da je spašen.

No Sablin odmala osjeti, da se netko odvojio od vojnikâ i da ga naglo dostizava. Shvati, da je onaj, koji ga dostizava, jednako jak i spretan kao i on, ali je mladji od njega. Shvati, da treba samo još deset, dvadeset skokova, pa će ga onaj otraga stići i oboriti na zemlju. Nije smio da se obazre, ali instinktivno osjeti, da je došlo vrijeme da puca.

Naglo stane i okrene se licem prema progonitelju. Podigne revolver i namjeri... Magla zastre na čas njegove oči mutnom prevlakom. Medju njim i medju mladim vojnikom, koji ga je stizavao izmedju tankih stabala jasike, zaljulja se na mokrom snijegu neki čudan oblačić. U nemirnoj jutarnjoj magli jasno zasjaju modre blistave oči, velike, bolna izražaja, s dugim i tamnim trepavicama. Otmeno bijelo lice, bez ijednog nedostatka, ocrta se u magli usred obruba dugačke crne kose, koja je u valovitim pramovima padala na pleća. Dvije tanke ruke ispruže

se prema njemu, dok su se njezini prsti micali u teškoj agoniji.

— »Moj princ!... Moj princ!...« dopiralo je odnekud izdaleka.

Ta je prikaza potrajala samo jedan trenutak. Samo što je mogao pomisliti: »To je zbog toga, što sam mislio na Marusju!...«

Ali je taj trenutak bio koban za Sablina.

Strašan udarac u podlakticu izbije mu revolver iz ruke, a teške i jake ruke spuste mu se na ledja, obuhvativši ga popreko, i za čas je bio okružen gomilom. Gurali su ga, zbacili mu kapu s glave i udarili ga po vratu s tolikom snagom, da mu je zazvonilo u ušima, a pred očima mu zatitrale zvijezde. Nečiji grubi glas, smijući se veselim pobjednim smijehom, reče:

— U stožer generala Duhonjina!...

Sablinu se pričini, da je poslije tih riječi nastala strašna tišina. Mutno se razabiralo tanko stabalje jasike, prhak snijeg i nebo, koje je probijalo izmedju golih grana, blijedo, modro, turobno, kao da plače, bolno, tužno nebo...

Pričini mu se, da je granje zašumjelo od lahora vjetra i tiho prošaptalo: — »U stožer generala Duhonjina!«

On shvati značenje tih riječi i s teškom se tugom ogleda naokolo.

Netko, tko je upravo dotrčao, udario ga otraga u zatiljak nečim tvrdim, zacijelo kundakom puške. Sablinu se zamrači pred očima, zaglavinja i još jedanput začuje radosne, vesele glasove, koji su ponavljali:

— U stožer generala Duhonjina!...

Dolazi drugi dio ove knjige.

Preveo dr. **Maksimilijan Petanjek.**